صبح ٿيندو

رسول بخش پليجو

سنڌي عوامي ڪتاب گهر حيدرآباد، سنڌ

صبح ٿيندو

رسول بخش پليجو

سنڌي عوامي ڪتاب گهر
80 - بي لطيف آباد 4، حيدرآباد سنڌ

تعداد: ۲ هزار

ڇاپو: پهريون، فيبروري ۱۹۷۴ع.

قيمت: ٽي رپيا

ڇپائيندڙ: قاسم پٽر

ڇپيندڙ: سهڻي پرنٽرس، الهندو ڪچو، حيدرآباد.

ترتيب

مضمون	حوالو	صفحو
١. سنڌي عوام کي بنيادي سياسي تعليم ڏيو	["تحريڪ" - نومبر ١٩٧٢]	٥
٢. وڏيرا شاهي خلاف جدوجهد قومي جدوجهد جو لازمي حصو آهي	["تحريڪ" - مارچ ١٩٧٣]	١٥
٣. صحيح قومي ٻڌيءَ لاءِ جدوجهد ڪريو	["تحريڪ" - اپريل ١٩٧٣]	٢٩
٤. قومي جدوجهد جو وڏيرڪو نظريو	["تحريڪ" - مئي ١٩٧٣]	٣٩
٥. قومي جدوجهد جو سنڌي وچين طبقي وارو نظريو	["تحريڪ" - آگسٽ ١٩٧٣]	٥١
٦. ڪوڙو تون ڪفر سين ڪافر ۾ ڪوناءِ	["تحريڪ" - ڊسمبر ١٩٧٢ ۽ جنوري - فيبروري ١٩٧٣]	٦٣
٧. قومي جدوجهد جو پناهگير - پنجابي نقلي ترقي پسند نظريو	["تحريڪ" - آڪٽوبر ١٩٧٣]	٨٩
٨. قومي جدوجهد جو سنڌي انقلابي وطن - دوست نظريو	["تحريڪ" - جنوري ١٩٧٤]	١٣٣

ڀلنامو

صفحو	سٽ	غلط	صحيح
۷	۱۱	نا	آن
۱۲	۱۲	ٿنوير	تنوير
۱۶	۱۱	دشنن	دشمنن
۱۹	۱۳	واج	راڄ
۶۷	۲۰	زار شاهي - روسي	زار شاهيءَ - جون روسي ....
۷۵	۱۰	۱۹۷۳	۱۹۷۲
۷۵	۲۴	تہ آن	تہ هو آن
۸۸	۱۹	ڊسمبر ۱۹۷۲	جنوري فيبروري ۱۹۷۲
۱۰۱	۱۱	(۴)	۴ —
۱۲۵	۲۱	جهدوجهد	جدوجهد
۱۲۸	۱۶	پورهيپ	پورهيت
۱۲۹	۲	انهن	ان
۱۳۱	۱۵	هڪ	
۱۳۲	۱۷		["تحريڪ" - آڪٽوبر ۱۹۷۳]

پيش لفظ

درويش ۽ الله لوڪ ماڻهو سيني ڏٺا ۽ ٻڌا آهن. نه ڪنهن جي هٿئي ۾ نه ڪنهن ۾. ورائي ٽپڙ ۽ ملڪيت ته. ٿيو، ۾ ويچار ڪان به ٻري. پنهنجا ڪن جهليو پيا هلندا آهن. نه دين جي خبر نه دنيا جي. پنهنجو پاڻ ۾ گم. ٻڪ به تهڙي، ڏيڻ به تهڙو. نفعي نقصان، هوند اڻهوند جي چڪر ڪان ٻري. "جيڪي قسمت ۾ هوندو سو ملندو،" ڪو ڦري ويو ته ڇا، جي ماري ويو ته ڇا. چئي، ""سڀ ڪنهن جي نيت." وڃي ڇانئي پائي. اکين جو ڏيڻ، پيٽ جي ٻڪ. پاڻهي ڪيتو ڏيندو. اسان جو الله اسان ساڻ. جيئن ڇهنب ڏني اٿس، تيئن چوڻو به ڏيندو.""

ڪي قومون به درويش ۽ الله لوڪ ٿينديون آهن. جيئن اسين سنڌي ماڻهو. اسين پنهنجي هزارين سالن جي تاريخ ۾ دنيا جي هڪڙي ڪنڊ وٺيو، پنهنجا ڪن جهليو، منهن ويڙهيو لڪا پيا آهيون.

هر دور ۾ گهر توڙي ٻاهر جي چورن، ڌاڙيلن ۽ پاڙيهارن ڦريوسين، ماريوسين، ۾ پاڻ ڪنهن جو لالو به ڪونه ڦرتو. گهڻو گهڻو ٿيو ته ڪنهن مهل ڪنهن کي لت ڪڻي گهر مان تڙي ڪڍي ڇڏيوسون. ٻيو ٿيو خير. 'سڀ ڪنهن جي نيت'! انسان ذات جي. لڪن سالن جي ڌاڙن جو ڦاٽ نيٺ ڦاٽي پيو. دنيا ۾ انقلابي طوفان اٿيا. ڦريل ماريل ماڻهن لکين سال ڪورن ۾ پچي، ڪڙهي، پري، جهري، سڙي، رڄن ۾ پڪي

پنهنجي، ليٽ اصل ڏاڙيلن جا ڏس پتا هٿ ڪري ورتا ۽ پيرا کڻي وڃي سڀ سوڙو ڪين سندن ٽر ۾ جهليو ۽ سندن چيلهن ۾ نوڙها وڌا. ۾ اسان جي دل ۾ خير!

ايراني ماڻهن، بي ڪا واهه نه ڏسي، لاچار منگول وحشي چاڙهي عرب خليفي مڱوري ۽ سندس رهڻن لوڏ جي گهر تي تانبا رڪائي ڇڏيا. جرمني، چين، روس ۽ ٻين ملڪن جي هارين پنهنجون فوجون ٺاهي سلطنتون زير زبر ڪري ڇڏيون. يورپ جي واٽين، وڪالن ۽ شهرين وڏا وڏا ڏنگ، نواب ۽ بادشاهه ليٽائي وڌا. الگلنڊ، فرانس ۽ روس جي ماڻهن ظالم بادشاهه ڪُهي ڇڏيا. روس، چين، ويٽنام، ڪوريا، يمن ۽ ٻين ملڪن جي ماڻهن ظالمن ڪي ڏينهن جا تارا ڏيکاري ڇڏيا. سڄيءَ دنيا جا عوام موذين تي مارا پڌيو پيئا آهن. ۾ اسان درويشن سنڌين جي دل ۾ خير. 'سڀڪو پنهنجي ليٽ لوڙيندو،' 'الله ڏسندن!'

ذري گهٽ هزار سوا سال اسين درويش رهيا آهيون. اهو عرصو گهٽ ڪونهي. بهتر آهي ته، هاڻ ڪجهه اکيون کوليون. ڪجهه ڏسون وائسون. ڪجهه ويچار ڪريون، ڪجهه ڳولا ڪريون.

جيئن چولا آهن ته ديون جو ساهه ڪنهن طوطي وغيره ۾ هوندو هو، تيئن سماج جو ساهه ان جي گذر جي وسيلن ۾ هوندو آهي. گذر جي وسيلن لاءِ جيڪا لٽ لڳندي رهي آهي، ان جو نچوڙ سڏجي ٿي سياست. اهڙيءَ ريت سنڌي عوام جي ساهه جون اسون سياسي اقتدار لاءِ هلندڙ جدوجهد ۾ اٽڪيل آهن.

آهو ڪيئن ممڪن ٿئي؟ ٻليءَ جي ڳچيءَ ۾ گهنڊڻي ڪير

پڌي؟ آهو هيستائين عوام کي ڀڄ ڇو ڪولهه آيو آهي؟ هيترين ڪوششن لاڪار ڇو ٿيون آهن؟ هاڻ ڇا ڪجي؟ هن ڪتاب ۾ ڏنل مضمونن ۾ اِنهن سوالن مان ڪن اهم سوالن جا ٿلهي ليکي جواب، قومن جي تقدير بدلائڻ جي سائنس جي روشنيءَ ۾، ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي.

ڪنهن زماني ۾ ماڻهو بيمارين جو علاج رکو جنترن منترن، ڦيڻن ڦوڪارن، ڏمالن ۽ پليتن سان ڪندا هئا. اڃا به اڪثر ماڻهو اِلهي ”علاج“ جو شڪار آهن. پر هاڻي روزبروز ماڻهو باقاعدي ڊاڪٽري علاج ڏانهن لاڙو رکندا وڃن. ڪيترا ماڻهو آپريشن لاءِ به تيار ٿين ٿا.

ساڳيءَ طرح قومون به هزارين سالن کان بيمارين ۾ ورتل ٿين ٿيون. آنهن تي به جنائي ۽ پوپا تجربا ڪندا يا پنهنجون ڪرامتون ڏيکاريندا رهيا آهن. ويجهڙائيءَ ۾ قومن جي مرضن سڃاڻڻ ۽ انهن کي دور ڪرڻ جا به پڪا پختا طريقا لڌا آهن ۽ ڪيترين قومن پنهنجو علاج انهن جي مدد سان ڪري رهيون آهن. ڪيترين کي فائدو پهتو آهي. ڪيتريون اڇي چڙهيون آهن. ڪيترين ماڻ ۾ علاج شروع ڪيو آهي. اهي به ڇاڻ چڙهيون. وقت آيو آهي ته اسين به پنهنجي ”لاعلاج“ مرض سان باقاعدي مقابلو شروع ڪريون. داما جي آزمايل نسخن جو فائدو وٺون. لوان تجربا ڪريون. ڪڙين دوائن کان نه ڊڄون. آپريشن لاءِ تيار ٿيون ۽ مرض مان جند ڇڏايون.

رسول بخش پليجو

جنرل ايڊيٽر

سنڌي عوامي ڪتاب گهر

تاريخ ۲۰ فيبروري پتو: ۸۰ – بي لطيف آباد ۸ – حيدرآباد.

صبح ٿيندو

سنڌي عوام کي بنيادي
سياسي تعليم ڏيو

سنڌي عوام جي انقلابي ۽ وطن دوست جدوجهد گذريل ٽورن سالن ۾ تاريخي واڌارا ڪيا آهن ۽ اهم فتحون حاصل ڪيون آهن. سنڌي قوم جي سياسي سمجهه ۽ شعور جو معيار اڳ جي ڀيٽ ۾ ڪافي مٿي ٿيو آهي.

ساڳئي وقت اُنهيءَ جدوجهد ۾ اسان جون ڪيتريون قومي ڪچايون، اوڻايون ۽ ڪوتون به ٿوري عرصي اندر ظاهر ٿي پيون آهن. گذريل تجربي ڏيکاريو آهي ته جنهن وسيع، گهري ۽ جٽادار قومي ٻڌيءَ کان سواءِ اسان جي ڪاميابي ناممڪن آهي، تنهن کي حاصل ڪرڻ لاءِ اسان کي تمام وڏي عرصي لاءِ جدوجهد ڪرڻي پوندي ۽ ڪيتريون وڏيون رڪاوٽون ۽ مشڪلاتون دور ڪرڻيون پونديون.

قومي ٻڌيءَ لاءِ ڇا ڪرڻ گهرجي!

سڄي قوم قومي مسئلن تي ٻڌي ڪري، گڏجي، اڪٽي وڌي، تنهن لاءِ لازمي آهي ته اسان جي بنيادي قومي سوچ ساڳي هجي، قومي مقصد ساڳيا هجن ۽ اڳتي وڌڻ جو رخ ۽ لاڙو ساڳيو هجي. اسان کي خبر هجي

ته اسان کي ڪهڙي واٽ وٺڻي آهي. ڪهڙن ورن وڪڙن، پيچرن ۽ لڪن مان لنگهڻو آهي. ڪٿي ڪٿي رستي تان ٿلجڻ يا ٽڙڻ جو خطرو آهي ۽ ڪيئن اُن کان بچجي. ٻين لفظن ۾، ڪامياب انقلابي وطن-دوست جدوجهد لاءِ ۽ قومي ٻڌيءَ لاءِ اسان وٽ صحيح انقلابي ۽ عوامي وطن-دوست (١) مقصد، (٢) جذبو، (٣) واٽ ۽ (٤) ڪم جو ڍنگ هئڻ گهرجي.

اُنهن ڳالهين سکڻ ۽ پرائڻ لاءِ اسان وٽ چار مکيه ذريعا ۽ وسيلا آهن. پهريون ذريعو آهي انساني سماج جي واڌاري جي جدلي قانونن جي ڄاڻ. انسان فطرت جو حصو آهي. انساني سماج جو واڌارو به اُنهن قانونن جو پابند آهي، جيڪي فطرت جي ٻين شين سان لاڳو آهن. اسين فطرت جي ذري گهٽ اٽل قانونن جي واقفيت ۽ ڄاڻ جي روشنائيءَ جي مدد سان اڳتي وڌنداسين، ته ڪامياب ٿينداسين، پر جي اُنهن جي خلاف هلنداسين، ته اُهو غير فطري ۽ غيرسائنسي ڪم لازمي طور ناڪام رهندو.

ٻيو ذريعو آهي انساني سماج جي تاريخ جي سائنس يا تاريخ ماديت، جنهن مان اسان کي خبر پوي ٿي ته انساني سماج ڪهڙن قانونن مطابق، ڪهڙن ڪهڙن ڏاڪن ۽ ڪهڙين واٽن تان لنگهي، هتي پهتو آهي ۽ سندس آئيندي جو رخ، لاڙا، واٽون ۽ منزلون ڪهڙيون نظر اچن ٿيون.

ٿيون ذريعو آهي اسان جي پنهنجي وطن ۽ قوم جو تاريخي تجربو، جنهن مان اسان کي خبر پوي ته اسان جي قوم ۽ اسان جو وطن ڪهڙي خاص واٽ ڏيئي، هتي پهتو آهي، ۽ انساني قافلي ۾ اڳي، هاڻ ۽ اڳتي سندس جڳهه ڪهڙي پئي رهي آهي، ۽ ڪهڙي رهڻي آهي.

انقلابي وطن-دوست جدوجهد جي صحيح رخ ۽ لاڙن، منزلن ۽ واٽن سمجهڻ ۽ رٿڻ ۽ انهن تي هلڻ لاءِ چوٿين مکيه مدد اسان کي اڄوڪي انقلابي دور جي انقلابي قومي تحريڪن ۽ اڳواڻن جي تاريخ جي مطالعي سان ملندي.

اُنهن سمورين ڳالهين جي پڪيءَ پختيءَ ڄاڻ کي گڏي انقلابي علم ۽ سائنس ڪوٺجي ٿو. اها سائنس گذريل، سوا سؤ سالن ۾ ٺهي جڙي آهي. اُن جي ٺهڻ ۾ ڪروڙين انسانن جو تجربو، جدوجهد، خون ۽ قربانيون آهن. هزارين اعليٰ، نيڪدل ۽ انقلابي عالمن، اڪابرن ۽ مجاهدن جون دليون ۽ دماغ، عقل ۽ ڏاهپ ڪتب آيا آهن. انسان ذات جي واڌاري جي دشمنن، سرمائيدار ظالمن ۽ قومن کي غلام بنائي ستائيندڙن اُن علم ۽ سائنس کي پڙهڻ، سمجهڻ ۽ آزمائڻ تي سخت بندش وڌي آهي ۽ ان لاءِ سخت سزائون پئي ڏنيون آهن. اُن ڪري دنيا جو گهڻو عوام ان جي بي پناهه

فائدن کان محروم رهجي ويو آهي. سنڌي عوام کي پنهنجي عوامي وطن-دوست جدوجهد جي ڪاميابيءَ لاءِ ان علم ۽ سائنس جي ڄاڻ جي سخت ضرورت آهي.

انقلابي سائنس جو سنجيده ۽ گهرو مطالعو گهرجي.

انقلابي سائنس البت ڪجهه ڏکي ۽ پيچيدي سائنس آهي، ۽ ڪافي گهري ۽ سنجيده مطالعي ۽ غور بعد سمجهه ۾ ايندي.

پر ان کي سمجهڻ بنان ڪا به تحريڪ نه وجود ۾ اچي سگهي ٿي ۽ نه ئي وري مشڪل ۽ ورن وڪڙن واريءَ جدوجهد ۾ پير پختا رکي، اڳتي وڌي ويجهي ۽ ڪامياب ٿي سگهي ٿي.

تنهن کان سواءِ رڳو ڪن ٿورن عالم قسم جي ماڻهن کي اها سمجهي به چڙي، ته به ان جو تيستائين ڪو به فائدو ٿي نه سگهندو، جيستائين اُهي ان کي عملي ميدان ۾ ڪتب آڻڻ جو هنر به سکن ۽ خاص ملڪي حالتن موجب آن ۾ گهربل نوان واڌارا ۽ سڌارا نه ڪن.

اهو عمل ڪامياب ٿئي، تنهن لاءِ وري اها ڳالهه لازمي آهي ته عوام نه، ته به عام ڪارڪن ته ضرور ان جون تمام بنيادي ۽ لازمي ڳالهيون چڱيءَ طرح پروڙي وٺن.

اسان جا عام ڪارڪن اڪثر اڻ پڙهيل آهن. ڪي ٿورا به چار درجا انڊا منڊا پڙهيل آهن. سڀئي انگريزي ڄاڻندڙ ۽ اعليٰ تعليميافته ڪارڪن نه هئڻ جي

برابر آهن. تنهنڪري انقلابي سائنس جي تعليم جو نصاب به، في الحال ۽ فوري مقصد لاءِ، مواد توڙي بيان جي خيال کان، ڪجهه ٿورو به هجي ۽ بلڪل آسان به هئڻ کپي. تجويز طور ان جو خاڪو هيٺ پيش ڪجي ٿو.

الف:- انقلابي سائنس جي تعليم مقدار ۾ ڪيتري به ٿوري هجي، پر معنيٰ ۽ مفهوم جي خيال کان اها اعليٰ کان اعليٰ سطح جي هجي، بلڪ بين الاقوامي معيار جي هجي، ان ۾ ڪابه ڳالهه غلط نه هجي، ڪوبه ضروري پهلو نظرانداز نه ڪيل هجي، ڪنهن به پهلوءَ تي اجايو گهٽو زور نه ڏنل هجي. مطلب ته اها اهڙي معيار ۽ مقصد واري هجي، جنهن ۾ هر احوال، ڳالهه، نظريي يا واقعي جو سڀ طرفو، تاريخي، صحيح توازن وارو، سلسليوار، جدلي (يعني ارتقائي توڙي انقلابي تبديلين کي واضح ڪندڙ)، ڪڙي ڪڙيءَ سان ملندڙ، پاڻ ۾ نهڪندڙ، اصلي روپ ڏيکاريل هجي.

ب:- بيان جي ڍنگ جي خيال کان اهو احوال اهڙو تمام سادو، سنئون سڌو، صاف، چٽو، مڪمل، ۽ پيچيدگين، مونجهارن، خالي علمي مفروضن ۽ استعارن، اجاين پٺاڙن ۽ سگهڻين لفظن کان پاڪ ۽ مختصر هجي، ۽ ساڳئي وقت مطلب سان اهڙو ڀرپور هجي، جو اڻ پڙهيل ماڻهوءَ کي پڙهي ٻڌائجي، ته هڪدم سڄي ڳالهه سمجهي وڃي ۽ هڪدم محسوس ڪري ته ڪا تمام وڏي، تمام ڪم جي، تمام نئين ۽ تمام وڻندڙ سرهائي

ڏيندڙ، دل ۽ دماغ جي ڪايا پلٽيندڙ ڳالهہ بڻجي اٿم، جا وسارڻ سان نہ وسرندي.

ت:- ساڳئي وقت اُن سادگيءَ ۾ اهڙو تہ فن هجي، اهڙو تہ اثر هجي، اهڙي معنوي پختگي ۽ قوت هجي، جو پي. ايچ. ڊي. پڙهيل ماڻهو، جو اڳ هن سائنس جو پاڻ کي عالم سمجهندو هجي، سو بہ هڪدم محسوس ڪري تہ هيءَ ڳالهہ پهريون دفعو صاف ۽ مڪمل اڄ سمجهي اٿم.

ان مقصد کي حاصل ڪرڻ لاءِ گهربل معيار جي درسي ڪتابن جي ضرورت آهي، جن کي ٽن پاڳن ۾ ورهائي سگهجي ٿو:

پهريون پاڳو: هن پاڳي ۾ اهڙن ڪتابن جا ٽي درجا هئڻ گهرجن.

(الف) درجو پهريون — اهڙا ڪتاب، جن ۾ انقلابي سائنس ۽ تاريخ جي تعليم تي دلچسپ ڪهاڻيءَ ۽ رنگين داستان جو گهرو رنگ چاڙهيل هجي. پڙهندڙ ان ۾ آيل اصولن ۽ نڪتن کي فقط اتفاقي سمجهن، پر انهن جو اڻ سڌيءَ طرح گهرو اثر ضرور قبول ڪن. اُن لاءِ هيٺيون رٿون پيش ڪجن ٿيون:

موجوده دور ۾ جن قومن عظيم جدوجهدون هلائي، آزادي حاصل ڪئي آهي ۽ پنهنجي عوام کي ظلم، غلاميءَ، جهالت ۽ غربت کان نجات ڏياري آهي، تن جي، مثلاً لينن، هوچي مِن، مائوزي تونگ، سوئيڪارنو،

ڪم اِل سنگ، جمال ناصر، فيڊل ڪاسترو، جهڙن اڳواڻن، ۽ جديد انقلابي سائنس جي علمي ۽ سائنسي پايي وجهندڙ عالمن ۽ ڏاڏائ ، ڪا ل مارڪس ۽ اينجلس، جي رنگين ۽ ڊرامائي زندگين ۽ سندن بيمثال ذهني ۽ عملي ڪارنامن کي، ڪهاڻيءَ ۽ داستان جي رنگ ۾، پيش ڪجي. اُنهن داستانن ۾ سندن لکڻين ۽ ڪارنامن جو بيان ڪندي، لازمي طور انقلابي سائنس ۽ تاريخ جا سوين نڪتا نڪرندا، جي ڪهاڻيءَ جي انداز ۾ صاف، چٽي ۽ مزيدار نموني سمجهائي وڃجن.

(ب) ٻئي درجي جي ڪتابن ۾ انقلابي تاريخ جي ڊرامائي تاريخي واقعن جو داستان پيش ڪجي، ۽ اُن جو ڍنگ مٿي ذڪر ڪيل هئڻ گهرجي. اُهي ڪتابڙا فرينچ انقلاب، پئرس ڪميون، ١٩٠٥ع جي فيبروري انقلاب، ١٩١٧ع جي آڪٽوبر انقلاب، جنگ عظيم، چيني، ڪوريائي، انڊونيشي، مصري، ويٽنامي، ڪيوبائي انقلاب، عظيم چيني ثقافتي انقلاب، موجوده پاڪستاني جمهوري انقلاب جي رنگين داستانن بابت هجن.

(ت) ٽئين درجي جي ڪتابڙن ۾ ١- سائنسي سوشلزم جي ڪهاڻي، ٢- انقلاب جي سائنس، جدلي ماديت، ٣- تاريخ جي سائنس، تاريخي ماديت، ٤- عوامي انقلابي وطن-دوست جدوجهد، عالمي انقلابي جدوجهد جو اهم ترين مورچو، ٥- قومي ۽ طبقاتي جدوجهد پاڻ ۾ ساٿي آهن نه مخالف، ٦- سوشلزم ڇا ناهي- سوشلزم

بابت ڦهلايل ڪوڙا افسانا ۽ ڏند ڪٿائون، وغيره، ڏکيرڙا مضمون تمام دلچسپ نموني، يعني عام انگريزي ۾ Popular-Science جي لکيل ڪتابڙن جي انداز ۾ لکجن. (ياد رهي ته ايٽمي سائنس، علم نجوم، نباتات،علم الارض بلڪ خود رياضيات جي Theory of Relativity جهڙن خشڪ ۽ بور سائنسن بابت اهڙا ته دلچسپ ۽ آسان ڪتاب لکجي ويا آهن، جي ماڻهو پڙهيو، پائي ته هي ته تمام دلچسپ ۽ آسان ڳالهيون آهن.)

ڀاڱو ٻيو:- عوامي انقلابي وطن-دوست جذبي سان ڀمٽار چونڊ سنڌي ادب، شعر ۽ تاريخ ڇاپي وڃي، جيئن (١) شاهه، اياز، خليفي نبي بخش، سرويچ، نياز، تنوير، امداد، استاد بخاريءَ ۽ ٻين انقلابي وطن-دوست شاعرن جا تمام خبرداريءَ ۽ ڌيان سان چونڊيل، چونڊ ڪلام؛ (٢) سنڌي تاريخ جا چونڊ واقعا ۽ ڪارناما؛ (٣) قوم جي جذبي ۽ سمجهه کي بلند ڪندڙ چونڊ سنڌي ڪهاڻيون، تلخيص ڪيل ناول ننڍن ڪتابڙن جي صورت ۾ شايع ڪجن.

ڀاڱو ٽيون: دنيا جي انقلابي وطن-دوست قومن جي اڳوڻي خواه هاڻوڪي ادب جا شاهڪار چونڊي ۽ ڪجهه مختصر Condense ڪري، پر ساڳين لفظن ۾ شايع ڪجن.

انهيءَ لاءِ سنڌي عوام کي، هيءُ هڪ مکيه قومي فرض سمجهي، پنهنجي سياسي ۽ نظرياتي اڻ جاڻائيءَ

خلاف جدوجهد ڪرڻ گهرجي ۽ پنهنجي ذهن کي صحيح سوچ ۽ صحيح چاڻ سان هٿياربند ڪرڻ کپي.
خاص ڪري، هر انقلابي وطن-دوست هاريءَ، پورهيت، شاگرد، استاد، اديب، عالم ۽ دانشور قومي ڪارڪن جو فرض آهي نه هو هن اهم بنيادي قومي ڪم کي هٿ ۾ کڻن ۽ پنهنجي عوام ۽ قوم جي واڌاري جي راه روڪيندڙ سياسي اڻ ڄاڻائيءَ جو پربت ڍاهي پٽ ڪن، نه ته ان اڻ ڄاڻائيءَ لاءِ اسان کي ڪو زمانو ڳريون قومي چٽيون ۽ نقصان ڀرڻا پوندا. اسان جي راه اڻانگي، لمبي ۽ ڪٺن آهي، ان لاءِ هينئر کان ئي تياري ڪرڻ کپي.

هي تان ٿورڙيون جي تو پورا پانئيون،
راتيون پيون گهٽيون، جي تو ايندون هيڪلي.

جيڪي سنڌي هاري، پورهيت، شاگرد، استاد، اديب ۽ دانشور قومي ڪارڪن انهيءَ ڪم ۾ پاڻهن پيلي ٿيڻ لاءِ تيار هجن، ۽ انهن سياسي تعليمي ڪتابڙن لکڻ، نقل ڪرڻ، انهن کي هارين، پورهيتن، شاگردن، پڙهيلن ۽ ٻئي عوام تائين پهچائڻ ۽ وڪڻڻ لاءِ ڪارائتين رٿن، صلاحن، لکڻين، مالي مدد ۽ جسماني پورهئي لاءِ تيار هجن، سي سنڌي عوامي تحريڪ (گاڏي کاتو، حيدرآباد) جي دفتر ۾ اچن، ۽ پنهنجون خدمتون پيش ڪن. سنڌي عوامي تحريڪ طرفان انهيءَ سلسلي ۾ هوچي هن، ماڙوزي نونگ شايع ٿي چڪا آهن،

۽ هاڻ روس جي برک انقلابي ڪامريڊ **لينن جي**
سوانح حيات ■ شايع ڪري پيش ڪئي ويندي.
["تحريڪ" نومبر، ۱۹۷۲]

■ هن سلسلي ۾ وڌيڪ هي ڪتاب شايع ٿي چڪا آهن:

۱- قيدياڻي جي ڊائري

۲- جيڪي بنگال سان ٿيو

۳- جي ماريا نہ موٽ

وڏيرا شاهيءَ خلاف جدوجهد قومي جدوجهد جو لازمي حصو آهي

●

سنڌي قوم سان روز ازل کان وٺي ٻٽو ويل آهي. هڪڙي پاسي گهر ۾ ويٺل دشمن يعني وڏيرا، مير، پير ۽ ملان سنڌن هڏا پيا ڪرتين، ته ٻئي پاسي نت نوان ٻاهريان ڌاڙو ٽولا سنڌن باقي رهيل ميڙي چونڊي ناس ڪريو وڃن. سوال آهي ته انهن ٻن بلائن سان ڪنهن ڪي منهن ڏجي؟

سنڌي عوام جي ڀاڙيءَ واري اڪثريت وڏيرا شاهيءَ خلاف دانهون ٿي ڪري، ان ڪي پنهنجو اصل دشمن ٿي ليکي، ۽ ان جي خلاف جدوجهد ڪي ئي پهرين اهميت ڏئي ٿي. شهرن جا پڙهيل ڳڙهيل سفيد پوش رڳو پنجابي-پناهگير سامراج خلاف جدوجهد ڪي ئي اهميت ڏين ٿا، سنڌي عوام جي وڏيرا شاهيءَ خلاف جدوجهد ڪي ٻه اهميت نٿا ڏين. انهيءَ ڪري قوم جي گهڻي پورهيت عوام ۽ ٿوري سفيد پوش طبقي جي وچ ۾ ڪوبه اتحاد پيدا ٿي نٿو سگهي. پڙهيل هڪڙو راڳ پيا آلاپين، ته اڻ پڙهيل عوام ٻيو. جڏهن ڪا ڳالهه ٿئي ٿي ۽ پڙهيل طبقو سنڌ-دشمنن سان ٽڪر کائي ٿو، ته ٿوريءَ دير ۾ ئي کيس پنهنجي اڪيلائيءَ جو احساس ٿيڻ لڳي ٿو ۽ هو مايوسيءَ وچان سوچڻ لڳي

ٿو ته سنڌي قوم ۾ قومي غيرت ناهي.

اُن جو بنيادي ڪارڻ اهو آهي ته سنڌي پڙهيل طبقو سنڌي عوام جي نقطي کي سمجهڻ جي ڪوشش نٿو ڪري، ان جي مسئلن کي نظر انداز ڪري ٿو، اُن جي دشمنن کي پنهنجو دشمن نٿو ليکي، اُن جي جدوجهد جي پنڀرائي نٿو ڪري؛ رڳو پنهنجي مطلب جي ڳالهه ٿو ڪري ۽ چاهي ٿو ته سنڌي پورهيت عوام پنهنجي مطلب جون ڳالهيون ڇڏي، رڳو پڙهيلن جي مطلب جي ڳالهين لاءِ جدوجهد هلائي.

اُن جو حل اهو آهي ته ٻيئي ڌريون هڪٻئي جي مسئلن کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪن ۽ هڪٻئي جي دشمن خلاف گڏجي جدوجهد هلائين.

پڙهيل پنهنجو مطلب اخبارن، رسالن ۽ تقريرن ذريعي سالن کان بيان ڪندا رهيا آهن. هاڻي ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته سنڌين جي زبردست اڪثريت، يعني ڀهراڙيءَ جي هاريءَ ۽ پورهيت عوام، جي سڀ کان وڏي مسئلي، يعني وڏيراشاهيءَ خلاف جدوجهد، جي اهميت کي سمجهجي.

سنڌ جي نيڪ نيت ۽ انصاف پسند ماڻهن ۾ انهيءَ ڳالهه بابت گهڻو مونجهارو آهي. وطن جا ڪيترا گهڻگهرا ۽ پڙهيل ڳڙهيل سنڌي ماڻهو پرمارن جي خلاف جدوجهد جي اهميت سمجهن ٿا، پر وڏيرا شاهيءَ جي خلاف عوامي جدوجهد جي بنيادي اهميت نٿا سمجهن.

هو سمجهي ٿا سگهن ته وڏيرا شاهيءَ خلاف جدوجهد قومي جدوجهد جو تمام اهم ۽ لازمي حصو آهي، ۽ وڏيرا شاهيءَ خلاف عوامي جدوجهد جي پڄاڻي ڪرڻ کان سواءِ "جيئي سنڌ" جي قومي جدوجهد هرگز اڳتي وڌي، مضبوط نه ٿيي ٿيي سگهي. اُن کان سواءِ قومي جدوجهد جي ڪامياب ٿيڻ جو سوال ئي پيدا ٿي نٿو سگهي. اڪثر سمجهو، نيڪ نيت ۽ وطن جا گهڻگهرا ماڻهو اِنهيءَ باري ۾ گهٽي ياڳي هيٺين نموني سوچين ٿا:-

(١) اسان جو اصل دشمن پناهگير- پنجابي سامراج آهي. اُهو سنڌ- دشمن پناهگير- پنجابي وڏو زميندار، سرمائيدار، ڪوڙو ڪليمنٽ، پرمار وچون طبقو آهي، جنهن ٢٥ سال سنڌ توڙي سڄي پاڪستان کي مال غنيمت سمجهي، ڦريو، لٽيو ۽ چباڙيو آهي. انهن جي تازي ۽ فاشسٽ ذهنيت جو بدترين مثال اوپر پاڪستان واري ڪربلا آهي. نه رڳو سنڌ پر سڄي پاڪستان جي مظلوم ماڻهن ۽ قومن جو فرض آهي ته پاڻ ۾ گڏجي، انهيءَ آفت کي منهن ڏين، ۽ پنهنجون قوتون ڪنهن به ٻئي مورچي تي ضايع نه ڪن. خاص ڪري سنڌين جهڙي چؤ طرف گهيريل ۽ ڪوڙيل قوم کي ٻئي ڪنهن به ڌڙي ۾ پوڻ نه گهرجي.

(٢) وڏيرا ڪٿي ڪهڙا به آهن، ته ڀي آهن ته پنهنجا، هونئن به وڏيرن جو اڳوڻو زور ڪونهي. وڏيرا-

شاهي آهستي آهستي ختم ٿي، پاڻيهي پنهنجي موت مري ويندي. پر ڇا ٻه ڪٽي هجي، هي نازڪ ۽ ڏکيو وقت آهي. هي گهر جي پاتين سان وڙهڻ جو ٽائيم ڪونهي. هيئنر سڀ ـمڙي مُٺ ٿيون ۽ سنڌ ـ دشمن سان مقابلو ڪري سنڌ بچايون. پوءِ جڏهوڪا لڙُ تڏهوڪا پاڻي. جي پوءِ به وڏيرن گهٽي گهٽي ڪئي، ته انهن کي به ڏسي وٺبو.

(٣) پر جي هرويرو سمجهجي ڪٽي ته ٻاهريان سنڌ ـ دشمن ۽ سنڌي وڏيرا شاهي هڪ جهڙا دشمن آهن، ته به هڪڙي وقت تي ٻنهي سان وڙهڻ بيوقوفي ٿيندي. اول ٻاهرين سنڌ ـ دشمنن کي منهن ڏيئي سنڌ بچائجي، پوءِ هنن اندرين سنڌـ دشمنن کي به ٺيڪ ڪري ڇڏبو.

اِنهيءَ سوچ واِرا وطن دوست ساٿي هيٺيون ڳالهيون يا ته نه ٿا سمجهن يا نظر انداز ٿا ڪن:-

(١) ٻاهرين ـ پنجابي سامراج جي اصل جڙ ۽ بنياد وڏيرا شاهي آهي.

سنڌ، سرحد، بلوچستان ۾ دقيانوسي، رجعت پرست ۽ عوام ـ دشمن قبائلي، سرداري ۽ وڏيرڪو نظام حاوي نه هجي ها، ۽ هڪڙي طرف ماڻهو وڏيرن، رئيسن، ڀوتارن، سردارن، ميرن ۽ پيرن جا ماريل، پيڙيل ۽ ذليل ڪيل نه هجن ها، ۽ وڏيرڪي نظام جا پيدا ڪيل مرض يعني بک، بيماري، جهالت ۽ خوف مٿن

چانيل نہ ھجن ھا، ۽ ٻئي طرف مڪاني وڏيرا، رئيس، خان، پير، مير غدار ٿي، دشمن جي ڪمداري نہ ڪن ھا، تہ جيڪر پناھگير - پنجابي سامراج ٻنا ڪٽڪي ۽ ٻنا مقابلي پاڪستان کي ھرگز گڙڪائي نہ سگھي ھا. تاريخي طرح بہ سنڌ جي تباھيءَ جو ڪارڻ اندروني دشمن ھئا، نہ تہ ٻاھرين کي مجال ئي ڪانہ ھئي، جو سنڌ کي زير ڪري سگھن. سنڌي ھندو ۽ مسلمان وڏيرن ۽ سيٺين پاڻ ۾ وڙھي، يو - پيءَ ۽ پنجاب جي ليگي ۽ ڪانگريسي سياست بازن کي سنڌ ۾ ٽنگ اڙائڻ جي دعوت ڏني. ڪراچي سنڌ کان ڪاٽڻ ۽ ون يونٽ مڙھڻ جا ڪڌا ڪرتوت وڏيرن پنھنجي ھٿ سان ڪيا. ھينئر بہ سنڌي عوام وڏيرن کي ٻاري اڪثريت سان ڪامياب ڪري، راڄ ڀاڳ جو مالڪ ڪيو، پر ھو ھڪ طرف عوام سان وڙھي ۽ ٻئي طرف پاڻ ۾ ڏاڙھي پٽ ڪري، وچي دشمن جي پيرن ۾ ڪريا آھن، ۽ پاڻ تان ۽ سنڌ تان جڳ کلائي رھيا آھن. اِھا ڳالھہ بہ خيال ۾ رکڻ گھرجي تہ بنگال ۾ پناھگير - پنجابي سامراج سان مقابلو ان ڪري سخت ٿيو، جو بنگالي نہ رڳو گھڻا ۽ پري ھئا، پر اُتي وڏيرڪو نظام تمام ڪمزور ھو، ڇو تہ وڏيون زميندار يون اتڙ سان اُتي ختم ٿي چڪيون ھيون ۽ وچون طبقو ۽ غريب عوام زور ھئا.

(٢) وڏيرا شاھي سنڌين کي ڀرمارڻ سان ٽڪر ڪاڌڻ ٿي نٿي ڇڏي، ۽ دشمن

ٻارن وچ ۾ ٽپيو، سنڌين کي دسائي ٿي.

وڏيرا شاهي سنڌي عوام جي نرڙيءَ تي لت رکيو ويٺي آهي. عوام وڏيرن ۽ سندن دلال ڪامورن جي ڦرلٽ، ڌاڙي، ڌمڪاءَ، ڪوڙن ڪيسن، ڦرين، قيدن جي اشڪنجي ۾ اهڙا ته قابو آهن، جو هنن کي پنهنجي تن جو به هوش ڪونهي. سندن ساهه سدائين سوريءَ تي ٽنگيل آهي. انهيءَ ڪري هو ملڪي معاملن ۽ قومي مسئلن جو سماءُ ئي نٿا لهي سگهن. ڪين خبر ئي ڪانهي ته ڪنهن جي بازار پٽي لڳي. پر جي ڪٿي خبر پوين، ته به ڪجهه به نٿا ڪري سگهن، جو وڏيرا شاهيءَ سنجهن ايترو رت ئي ڪونه ڇڏيو آهي، جو هو دشمنن کي منهن ڏيئي سگهن. پر جي اتفاق سان ڪڏهن ڪو سنڌي هاري همت ڪري ڪنهن پرمار سان ڪو ٽڪر کايو وجهي، تڏهن به سنڌي وڏيرو ۽ ڪامورو، گوال ۽ چغلخور بنجيو، خود پنهنجي هاريءَ خلاف ڪوڙي ڪليمنٽ ۽ پرمار چوڌريءَ سان ٻٽ ٿيو وڃي. ڪيترائي هاري ڪارڪن ڪوڙن ڪليمنٽن ۽ پرمار چوڌرين جي ٻچ تي ۽ سنڌي وڏيرن ۽ ڪامورن جي شاهدين تي ٽيپون ڪاٽي ۽ ڦٽڪا ۽ اذيتون سهي چڪا آهن ۽ سهن پيا.

(٣) سنڌي قوم جي اڪثريت اسان جي هاڏوڪي جدوجهد کي قومي جدوجهد نٿي سمجهي، ان کي اهميت نٿي ڏئي ۽ ان ۾ شريڪ نٿي ٿئي.

سنڌي قوم جا نوي سيڪڙو ماڻهو هاري ناري آهن. انهن مان ڪجهه سيڪڙو ڪوڙن ڪليمنٽن ۽ ٻين ناجائز حددخلين ڪندڙن سان ٽڪر ۾ آهن ۽ انهن جا ستايل ۽ ماريل آهن. باقي رهيل زبردست اڪثريت وڏيرا شاهيءَ جي، شڪنجي ۾ پيڙجي پيئي. ڪين ات ٿي ٻهر وڏيرا شاهيءَ ۽ سندن پاليل ڪامورا- شاهيءَ جي ظلمن جا ڪان ڪپار ۾ لڳل آهن. تنهنڪري هنن جي نظر ۾ حياتيءَ ۽ موت جو سوال اِهو ڪونهي ته آيا مرڪز جا چوڌري مضبوط ٿيڻ گهرجن يا صوبائي وڏيرا مڪمل خودمختياري ماڻين. روزمره جي بيرحم زندگيءَ ۾ هو ڏسن ٿا ته صوبائي وڏيرن يعني تر جي رهزنن ۽ پاٽاريدارن کي جيترا گهٽ پاور هوندا، اوترا سنڌي مسڪينن لاءِ وڌا پاڌر هوندا! مرڪز جو حامي ظالم چوڌري يا ڪوڙو ڪليمنٽ برابر سندن رت ست چوسي ٿو وٺي، پر تر جو رهزن ۽ پاٽاريدار "عوامي نمائندو" ته سندس زال به کڻائيو، سندس در تي ڪانگ ويهاريو ڇڏي! هنن جي نظر ۾ صوبائي ٻولي يا گهٽين صوبائي ٻولين جو فرق به ڪا اهڙي فوري ۽ فيصلي ڪن اهميت ڪانه ٿو رکي، جو هو اُن لاءِ مرڻ مارڻ لاءِ تيار ٿي وڃن.

مطلب ته جن مسئلن کي اسين پڙهيل شهري مٿئين طبقن جا ماڻهو هيستائين قومي مسئلا سڏيندا رهيا آهيون، سي سڏيءَ طرح فقط ڪن مٺ جيترن شهري پڙهيلن ۽ مٿين طبقن جي سنڌين سان واسطو رکن ٿا.

آهي ئي اُنهن کي ڪجهه سمجهن ۽ ڪجهه اهميت ڏين ٿا. سنڌين جي وڏي ڳوناڻي اڪثريت نه انهن کي سمجهي ٿي ۽ نه ڪين وڏي اهميت ڏئي ٿي. اِن ڪري اسان واري محدود ”قومي جدوجهد“ ۾ سنڌي قوم جي اڪثريت ڀرپور نموني ۾ نه شامل آهي، نڪا هن حالت ۾ ٿيندي. سچي ڳالهه ڪجي، ته اسان واري ”قومي جدوجهد“ اڃا صحيح ۽ ڀرپور معنيٰ ۾ قومي جدوجهد ناهي. ڇو ته ان ۾ اسان جي اڪثريت جا اهم ترين ۽ حياتيءَ ۽ موت جا مسئلا شامل نه آهن. اِن ڪري جيڪڏهن اسين ايمانداريءَ سان گهرون ٿا ته اسان جي قومي جدوجهد صحيح معنيٰ ۾ قومي جدوجهد ٿئي، ۽ ڏورڙن شهري پڙهيلن بدران سچيءَ سنڌي قوم جا لکين ماڻهو اُن ۾ زور شور سان ڀرپور حصو وٺن، ته پوءِ اسان کي قومي جدوجهد جو دائرو وسيع ڪرڻو پوندو ۽ اُن ۾ سنڌي قوم جي زبردست اڪثريت جا مسئلا شامل ڪرڻا پوندا.

(٤) درحقيقت سنڌي عوام جي اڪثريت جو بنيادي ۽ دائمي مسئلو اندروني بيماري يعني وڏيرا شاهي آهي.

فطرت جو بنيادي قانون آهي ”ابتڙن جو ميلاپ ۽ مقابلو.“ سنڌي قوم ميلاپ آهي ٻن بنيادي طرح ابتڙ ۽ مخالف قوتن جو، يعني هڪ پاسي سنڌي عوام ته ٻئي پاسي وڏيرا شاهي. اِهو سنڌي قوم جو اندريون

تضاد آهي. سندن ٻيو تضاد پراون جي پرماريت سان آهي. آهو ٻاهريون تضاد آهي. فطرت جي سائنس اسان کي سيکاري ٿي تہ ٻاهرين جي پيٽ ۾ اندريان تضاد وڏيڪ اهم، بنيادي ۽ فيصلو ڪندڙ هوندا آهن.

سنڌي قوم جا بنيادي ۽ دائمي مسئلا آهن: اڻ هوند، بک، بيماري، جهالت، ۽ وڏيرن، ڪامورن، پيرن ۽ ملن جي ڦرلٽ، دٻاءُ ۽ دهشت، ذهني بلئڪ-ميلنگ ۽ روحاني ڊڪٽيٽرشپ. اِنهن بنيادي مسئلن ئي ٻاهريان مسئلا پيدا ڪيا آهن. وڏيرا شاهي نظام جي گندگيءَ ۽ پوسل ۾ ئي مڇرن ۽ ٻين جيوڙن کي پيدا ٿيڻ، وڌڻ ۽ ويجهڻ جو موقعو مليو آهي. اِهو ئي سبب آهي، جو سنڌي عوام وڏيرا شاهيءَ خلاف جدوجهد کي پنهنجي حياتيءَ ۽ موت جو سوال سمجهي ٿو.

(۵) جدوجهد فقط آها ڪامياب ٿئي ٿي، جنهن ۾ سنڌي عوام جا بنيادي مسئلا شامل آهن ۽ جنهن کي سندن ڀرپور تائيد حاصل آهي.

ون يونٽ خلاف سنڌ جي پڙهيل شهري طبقي جو هڪڙو تمام ننڍڙو محب وطن حصو لڳاتار ١٥-١٦ سالن کان واڪا ڪندو رهيو. پر سنڌي عوام جي ڪن تي جونئن بہ ڪانہ سُري! ڇو تہ اهڙن نعرن جو عوام جي روزمره جي زندگيءَ سان ڪوبہ سڌو ۽ پڌرو تعلق

ڪونہ هو. تنهنڪري هو آنهن نعرن کي هوائي سمجهندا رهيا ۽ اُن ۾ شريڪ ئي ڪونہ ٿيا. نتيجو اِهو ٿيو، جو آها تحريڪ، هيڏيءَ متاڪث ۽ تقريرن ۽ تحريرن جي هيڏيءَ اٿاهہ ٻوڏ جي باوجود، اٿاهہ عوامي تحريڪ ٿي نہ سگهي. البت جڏهن ايوب شاهيءَ جا قيد ڪيل شاگرد ۽ قومي ڪارڪن، جيل مان قومي جدوجهد جي هڪ نئين، وسيع ۽ عوامي نظريي سان ٿورڙا واقف ٿي، ٻاهر آيا، ۽ ٻهراڙيءَ جي سنڌي عوام سان سندن دل جي ڳالهہ يعني وڏيرا شاهيءَ جي مخالفت جي ڳالهہ ڪيائون تڏهن صورتحال بدلجي ويئي. ٤- مارچ ١٩٦٩ع تي ٢ لک سنڌي هاري حيدرآباد ۾ گڏ ٿيا ۽ سنڌ- دشمنن جون وايون ولڙيون ٿي ويون. اُن کان پوءِ وري جڏهن قومي جدوجهد جو تنگ، غير عوامي، وڏيرڪو نظريو غالب ٿي ويو، تڏهن جيڪا حالت ٿي آهي، سا سيني ڏٺي!

ٻئي طرف، پيپلز پارٽي جڏهن عوام ۾ وڏيرا شاهيءَ خلاف زبردست تبليغ جو طوفان ڪڙو ڪيو، تڏهن سنڌ جي ٿرن، برن ۽ جهنگن کي ڄڻ باهہ لڳي ويئي! سندن تحريڪ ۾ ايڏي وڏي طاقت پيدا ٿي ويئي، جو وڏا وڏا جبل بہ لڏي ويا! پر وري جڏهن پارٽيءَ ۽ حڪومت تي وڏيرن مڪمل غلبو ڪري ورتو ۽ وڏيرا شاهيءَ جي مخالفت جو چوغو لاهي ڇڏيائون، تڏهن جيڪا صورت- حال ٿي آهي، تنهن جي تشريح جي ضرورت ڪانهي!

(٦) سنڌي قومي جدوجهد تڪڙي فيصل ڪان ٿيندي.

اِها لاهين چاڙهين ۽ ورن وڪڙن واري، لمبي ۽ ڪٺن جدوجهد هوندي، جا گهڻئي مختلف مورچن تي لڙي ويندي.

جيڪڏهن اِئين نه هجي ها ۽ پاڻيپٽ جي لڙاين وانگر هڪڙي ڏينهن ۾ فيصلو ٿيڻ وارو هجي ها، ته پوءِ ڪٿي چئجي ته وڏيرا شاهيءَ کي نظرانداز ڪري، سڀ گڏجي، ڪٿي سنڌ-دشمن سان هڪ هڪاٽي ڪريون. پر ان ۾ هڪ ٻه نه، پر گهڻا سال لڳندا. اُنهيءَ سموري عرصي ۾ اِها توقع رکجي ته سنڌي عوام وڏيرا شاهيءَ جي گهاٽي ۾ ٻه پيڙبا رهن ۽ ٻڙڪ به ٻاهر نه ڪين ۽ ساڳئي وقت سنڌ-دشمنن جي حملن ۽ سازشن کي به ڪاميابيءَ سان منهن ڏين، سو ٿيندو خيالي پلاءُ پچائڻ.

تنهنڪري وڏيرا شاهيءَ طرفان سنڌي عوام سان جيڪا اٺ ئي پهر ريڏن پيئي ٿئي، تنهن کي نظرانداز ڪبو، ته سنڌي عوام قومي جدوجهد ۾ دل جان سان شريڪ نه ٿي سگهندو، ۽ جدوجهد جو رينگٽ ته خير هلندو پيو، پر سُر ڪونه ٺهندو.

(٧) پناهگير-پنجابي نقلي ترقي پسند سنڌي پورهيت عوام کي قومي جدوجهد کان بدظن ڪري، سنڌين ۾ زبردست ڦوٽ وجهي رهيا آهن.

جيئن ته هيستائين ڀهراڙيءَ جي سنڌي عوام جي اڪثريت جي مسئلن کي قومي جدوجهد ۾ شامل نه سمجهيو ويو آهي، ۽ اسين رڳو مٿئين طبقي جي ننڍيڙيءَ ٽوراٽيءَ جي فائدي جي ڳالهين کي قومي جدوجهد جو نالو ڏيندا رهيا آهيون، تنهنڪري پناهگير- پنجابي نقلي ترقي پسندن جي پيگهي مچي ويئي آهي. هو ڳجهه ڳوهه ۾ سنڌي هارين، پورهيتن ۽ غريب پڙهيلن کي ائين ڀرغلائي رهيا آهن ته ”هيءَ قومي تحريڪ“ سکين ۽ شاهوڪار شهرين ۽ وڏيرن جي پنهن جي تحريڪ آهي، جي پنهنجي مطلب لاءِ ”قوم!“ ”قوم!“ ۽ ”سنڌ!“ ”سنڌ!“ پيا ڪن - اوهان کي ته پڇن ئي ڪونه ٿا. نتيجو اهو پيو نڪري ته اندر ئي اندر سنڌي پورهيت عوام جا ٽورا گهڻا سمجهو ماڻهو سنڌين کان ڪٽبا وڃن ۽ پناهگير نقلي ترقي پسندن جا ذهني غلام ٿيندا وڃن. هو کين پنهنجي مطلب لاءِ استعمال پيا ڪن.

(٨) وڏيرا شاهيءَ خلاف جدوجهد کي قومي جدوجهد جي اعليٰ مفادن جي دائري اندر هلايو.

وڏيرا شاهيءَ جو اصلي علاج آهي زميندارِي نظام کي مڪمل طور ختم ڪرڻ. ان کان سواءِ سنڌي قوم ڪڏهن به هڪ پاڻ - پري، طاقتور ۽ شاندار قوم بنجي ڪانه سگهندي. پر قومي اتحاد خاطر سنڌي هاري عوام

موجوده حالت ۾ زميندارِي سرشتي جي فوري طرح ۽ مڪمل خاتمي جو مطالبو نٿا ڪن. هن وقت هو تمام محدود مطالبا ٿا ڪن. جهڙوڪ، وڏيرا مٿن ظلم بند ڪن. کين بيدخل نه ڪن. مٿن ڪوڙا قرض نه لکن. ليکو صاف ڪن. زرعي قانونن موجب هلت ڪن. ڪوڙا ڪيس ۽ ڦڏا نه ڪن. کين ذليل ۽ تباهه نه ڪن، وغيره.

تاڙي هڪ هٿ سان نه وڄندي آهي. سنڌي هاري قومي مفادِ خاطر وڏيرا شاهيءَ جو گهڻو گهڻي ۾ سهيو وينا آهن. پر وڏيرا شاهيءَ کي به قومي مفاد خاطر ڪجهه ته حياءُ ڪرڻ گهرجي، ۽ سنڌي عوام جي ڀاري اڪثريت سان جنگبندي ڪرڻ گهرجي، ته جيئن سڀ گڏجي سنڌ-دشمنن کي منهن ڏيئي سگهون.

اِها ڳالهه به نوٽ ڪرڻ گهرجي ته قومي جدوجهد ذريعي جيڪي ڪجهه حاصل ٿئي ٿو، تنهن جو مکڻ ۽ ڏونئرو ته پس پشت وڏيرا ۽ سنڌن پوئلڳ وچون طبقو ئي کائين ٿا. عوام کي رڳو ڪٿي لسيءَ جي لپ نصيب ٿئي، ته به چڱي حج ڪٿيائون!

اهڙيءَ حالت ۾ جيڪو وڏيرو هن ڏکئي وقت به سنڌي هاري عوام تي ظلم بند ڪرڻ ۽ کيس انسان ڪري ليکڻ لاءِ تيار نه هجي، تنهن کي سنڌي هرگز سمجهڻ نه گهرجي. ان کي سنڌي قوم جو غدار ۽ دشمن جو دلال سمجهجي. قومي ڪارڪنن کي گهرجي ته

اهڙي وڏيري خلاف مظلوم هارين ۽ پورهيتن جي هڙتان وڙان مدد ڪن. جيڪي سنڌي شاگرد، اديب، دانشور، قومي ڪارڪن ۽ اڳواڻ اهڙيءَ حالت ۾ به مظلوم سنڌي هاري عوام جي پٺڀرائي ڪرڻ لاءِ تيار نه هجن، تن کي قوم پرست نه ليکڻ گهرجي. آهي ڇٽيو ته، رڳو نالي جا نلها نڪر آهن. هو قوم پرست نه، پر مطلب پرست آهن. سچن پچن سنڌي وطن-دوستن کي، سنڌي عوام جي انهن تمام محدود، مناسب ۽ واجبي گهرن کي قومي جدوجهد جي، پروگرام جو هڪ لازمي ۽ بنيادي حصو ڪري سمجهڻ گهرجي. هي مسئلو معمولي ڪونهي. اسان جي قومي جدوجهد جي ڪاميابيءَ جو بنيادي دارومدار انهيءَ مسئلي جي صحيح حل تي آهي. انهيءَ مسئلي کي جيڪڏهن اسان نظرانداز ڪيو يا رڳو اٽڪل بازيءَ سان عوام کي ان ۾ نگهڻ جي ڪوشش ڪئيسون، ته پوءِ پلي لک پيرا پيا ”جيئي سنڌ!“ جا نعرا هڻون، پر اُن مان ڪڙتيل ڪوبه ڪونه نڪرندو. جڏهن سچ نيزي پاند پيهندو، تڏهن سڌ ڏيڻ وارو به ڪو ڪونه هوندو. هن مسئلي جو حل ڪنهن هڪڙي جي ڏاهپ سان نه، پر اسان جي سڄيءَ قوم جي گڏيل ڏاهپ سان ٿيندو.

[”تحريڪ“ مارچ، ١٩٧٣ع]

صحيح قومي ٻڌيءَ لاءِ جدوجهد ڪريو

سنڌ ڪي سدائين ڪي نه ڪي آفتون ڇهنديون پيون هونديون آهن. پر جهڙيءَ طرح اڄ اهي واڳن جي وات آهي، تهڙيءَ طرح اهي اڳ ڪڏهن به ڪانه هئي.

دشمن وٽ حڪومت جي مشينري آهي، ڏنڊو آهي، دولت آهي، چالاڪ ۽ عيار دماغ آهن، رهزن ۽ قاتل ذهنيت آهي، قسمين قسمين تنظيمي چار آهن، فريبي من موهيندڙ نعرا آهن، هزار سالن جي بدمعاشيءَ جو تجربو آهي، عزم آهي ته اتحاد به آهي، سياسي ۽ فوجي جنگ جو وسيع تجربو آهي، قومي ۽ بين الاقوامي مددون، لاڳاپا ۽ مٽيون مائٽيون آهن. اُن جي مقابلي ۾ اسين اڀوجهه ۽ اڻڄاڻ آهيون، ننڍڙي دل ۽ ننڍي دماغ وارا آهيون، اسان ڪي پنهنجي بچاءَ ڪرڻ جو نه تجربو آهي، نه وسيلا آهن، نه صحيح وات آهي.

اِن صورتحال کي بدلائڻ لاءِ اسان وٽ فقط هڪڙو هٿيار ٿي سگهي ٿو، اهو هٿيار آهي ٻڌي.

اسان کي پنجن قسمن جي ٻڌيءَ جي ضرورت آهي. ١- هڪڙي مقصد ۽ هڪڙيءَ منزل جي ٻڌي. ٢- ان منزل ۽ مقصد لاءِ صحيح وات جي ٻڌي. ٣- اڳتي وڌڻ جي صحيح طريقن جي ٻڌي. ٤- تنظيم جي ٻڌي. ٥- عملي جدوجهد جي ٻڌي.

١- هڪڙي مقصد ۽ هڪڙيءَ منزل جي ڳولا:-

سان جي قوم، منزل ۽ مقصد جي خيال کان، ڪيترن ڇڙوڇڙ ۽ پاڻ ۾ ٽڪرائيندڙ ننڍڙن ننڍڙن ٽولن ۾ ورهايل آهي. اسان مان ڪن جي سچي منزل ۽ سچو مقصد نوڪرين وٺڻ تائين وڃيو پهچي ٿو. نوڪرين وٺڻ کان پوءِ اسان جا اهي ماڻهو چون ٿا ته "هاڻي جدوجهد جو ڍنگ ٿي ويو، هاڻي وڃي پنهنجي گهر گهاٽ جي ڪجي." ڪن جو منزل مقصد اليڪشن وڙهي، ميمبر ۽ وزير ٿيڻ آهي. ڪن کي سورهن ايڪڙن تان دل جي معافي کپي، ڪن کي ريڊيو تان سنڌي پروگرام کپن، ڪن کي جلسا ۽ جلوس ڪرڻ ۽ رعب وارا نعرا هڻي، واهه واهه ڪرائڻ جي لذت کپي. مطلب ته هر ٽولي جي منزل مراد تمام ننڍڙي ۽ الڳ الڳ آهي. رسمي طرح اسان سڀ "جيئي سنڌ" جا نعرا هڻون ٿا، پر هر ٽولي جو مقصد ۽ مطلب پنهنجو آهي. سڄيءَ قوم جي منزل ۽ مقصد جي ڳولا تڏهن ٿيندي، جڏهن انهن ڌار ڌار ننڍڙين ٽولين جي مقصدن ۽ مطلبن کي گڏ ڪري، پاڻ ۾ پيئي، چنڊي ڇاڻي، مطلبن ۽ مقصدن جو اهڙو گڏيل مجموعو ٺاهيو وڃي، جنهن ۾ سڀني ڌار ڌار ٽولن جا مطلب ۽ مرادون سمائجي وڃن. هر ٽولو پنهنجي مطلب جي گهر به ڪري ۽ ساڳئي وقت هڪ گڏيل مقصدن ۽ مرادن جي مجموعي يعني گڏيل قومي گهرن لاءِ به وڙهي. سڀ سنڌي ٽولا گڏجي سڏجي، هڪڙي سنڌي ٽولي

جي گھُرن توڙي سمورن ٽولن جي گڏيل گھُرن جي
ڀرپائي ڪن. مثلاً، نوڪرين جي گھُر اھو ٽولو به
ڪري، جنھن کي نوڪرين جو مسئلو درپيش آھي،
پر ساڳئي وقت اھي سڀ ٽولا به ڪن، جن کي اھو
مسئلو درپيش ناھي پر پنھنجا مسئلا درپيش اٿن. نه رڳو
شاگرد، پر ڪڙمي، ڪوري، لوھار، واڍا، موچي، واپاري،
آبادگار ۽ وطن سان ھمدردي رکندڙ زميندار به اھا گھُر
ڪن ته "سنڌين کي نوڪرين جا حق ڏيو!" ساڳئي
وقت، شاگردن جو به فرض آھي ته رڳو داخلائن وغيره
فين گھٽائڻ جي گھر نه ڪن، پر ان سان گڏ ڪڙمين،
ڪورين، موچين، مزدورن، واپارين، آبادگارن ۽ وطن
سان ھمدردي رکندڙ زميندارن جي گھُرن جي به تائيد
ڪن ۽ انھن گھُرن واري جدوجھد ۾ شريڪ ٿين.
سڄيءَ قوم جي گڏيل گھُرن کي اسين قومي جدوجھد
جا اقتصادي، سياسي ۽ ثقافتي مقصد يا ٻورن لفظن ۾
قومي مقصد سڏي سگھون ٿا. انھن قومي مقصدن کي
اسين ٻن حصن ۾ ورھائي سگھون ٿا. ھڪڙا فوري
مقصد، جيڪي موجوده حالتن ۾ اسين پنھنجي موجوده
وسيلن سان حاصل ڪري سگھون؛ ٻيا اھي آئيندي جا
مقصد، جن کي اسين اڄ حاصل نٿا ڪري سگھون
پر سياڻي ڪري سگھنداسين. اھي ايندڙ مقصد به تڏھن
حاصل ٿي سگھندا، جڏھن اسان قوم کي اڄ ۽ ھيئر
کان ئي انھن کان واقف ڪريون ۽ انھن لاءِ ھيئر

ٻي ذهني ۽ ٻئي قسم جي تياري ڪري، ايندڙ جدوجهد لاءِ رستا ۽ ميدان تيار ڪريون.

٣- قومي منزل ۽ مقصد تي پهچڻ لاءِ صحيح واٽ جي ڳولا:-

قومي منزل ۽ مقصد کي طئه ڪرڻ کان پوءِ ٻيو بنيادي مسئلو اهو آهي ته اها واٽ ڳولي لهجي، جيڪا اسان کي انهيءَ قومي منزل تائين پهچائي سگهي. اسان جي قوم ۾ هونئن ته گهڻائي ٽولا آهن، پر هن مضمون جي مقصد لاءِ اسين سنڌي قوم کي پنجن مکيه ٽولن ۾ ورهائينداسون: ١- هاري، ٢- مزدور، ٣- وڏا زميندار، ٤- سرمائيدار ۽ مٿيون وچون طبقو ۽ ٥- ننڍيو وچون طبقو جنهن ۾ آبادگار، نوڪرين وارا ماڻهو، ڪاريگر ۽ ننڍا واپاري اچي وڃن ٿا.

سوال آهي ته قومي جدوجهد ۾ انهن پنجن ٽولن مان هرهڪ ٽولي مان ڪهڙي اميد ۽ ڪهڙو آسرو رکجي؟ انهن مان ڪهڙا ٽولا پڇاڙيءَ تائين جدوجهد ڪندا ۽ ڪهڙا دشمن تي ڀيهندا. ڪهڙا ڪجهه وقت هلندا ۽ پنهنجو مطلب پورو ڪري يا حالتون ڏکيون ڏسي، اڌ ۾ ان گوهي ڏيئي، پٺي ويندا، يا ته مرڳو وڃي دشمن سان ملندا؟ ٻيو سوال آهي ته جيڪي ماڻهو قومي جدوجهد جي آخري منزل تائين پهچڻ چاهين ٿا، انهن کي انهن ٽولن يا طبقن مان هرهڪ ٽولي يا طبقي سان

کھڙي روش ونڻ کپي ۽ ساڻن کھڙي هلت هلڻ کپي.
ٽيون سوال اهو آهي ته سنڌ جي قومي جدوجهد جي
آخري منزل تائين هلڻ وارن کي پاڪستان جي ڏار ڏار
غير سنڌي قومن، طبقن ۽ ٽولن مان ڪھڙو آسرو، اميد
يا انديشو رکڻ کپي. انهن سان اسان جو ڪھڙو رويو
۽ هلت هئڻ کپي. چوٿون سوال اهو آهي ته جيڪي
قومون، طبقا ۽ ٽولا سنڌي قوم جا بدخواهه آهن، آهي
سڀئي پاڻ ۾ ڪيترين ئي ڳالهين ۾ همخيال به آهن،
پر پاڻ ۾ بنيادي ٽڪر ۽ مقابلا به اٿن. جيئن دشمن
اسان جي مختلف ٽولن جي اندر ويڇن ۽ مقابلن کي
استعمال ڪري، اسان کي پاڻ ۾ ويڙهائي، پنهنجا
مقصد حاصل ڪن ٿا، تيئن اسين به سندن اندروني ڦيٽارن
جو پنهنجي قومي مقصدن کي اڳتي وڌائڻ لاءِ فائدو
وٺي سگھون ٿا. ته اُن لاءِ ڪھڙا طريقا، رستا، پاليسيون
۽ سياسي چالون استعمال ڪريون؟ پنجون سوال آهي
ته اسان جي قوم جي مختلف طبقن ۽ ٽولن جا مقصد
هڪٻئي جي ابتڙ به آهن، ته ساڳيا هڪجھڙا به آهن.
هيستائين دشمن جي چالاڪيءَ، اسان جي اڻ ڄاڻائيءَ
۽ اسان جي غدار ٽولن جي غداريءَ سبب، سنڌي قوم
جو سڄو زور انهن معاملن تي صرف ٿيندو رهيو آهي،
جن معاملن بابت اسان ۾ نااهه ۽ ڦيٽارو آهي. جا اسين
نااهه ۽ ڦيٽاري وارين ڳالهين کي صفا وساري يا پاسيرو
رکي، قومي ٻڌي ناهڻ جي ڪوشش ڪنداسين، ته

ڪامياب ٿيندا سين؟ جي نه، ته ڪو اهڙو رستو آهي ڇا، جو اسين انهن ڦيٽارن کي ايترين حدن اندر رکون، جو اهي قومي ٻڏيءَ کي وڏن ويجهڻ کان روڪي نه سگهن! ڇا ائين ٿئو ٿي سگهي ته اسين ڪن ڏقيرن ۽ ناسوري غدار ٽولن کي پاڙپچاري جي پٽ مان ڪڍي ڇڏيون ۽ باقي ٻيا سڀ ٽولا ۽ طبقا پاڻ ۾ صلاح مصلحت ڪري، سڀ گڏجي، دشمن توڙي انهن ڏقيرن سان وڙهڻ لاءِ پنهنجن اندروني اختلافن کي ضابطي اندر رکون، ۽ ڪنهن به ڏر کي ليڪو لنگهڻ نه ڏيون؟ اهي ۽ ٻيا واسطيدار مسئلا جيڪڏهن اسان حل ڪري سگهياسون، ته پوءِ ڇئبو ته اسان قومي جدوجهد جي صحيح وات ڳولي لهڻ ۾ ڪامياب ويا آهيون.

٣- اڳتي وڌڻ جي صحيح طريقن جي ڳڏي:-

جدوجهد جي وات ۽ ان جون ٻاهيسيون ڪٿي کهڙيون به صحيح هجن، پر جيڪڏهن جدوجهد جو طريقو صحيح نه آهي، ته صحيح مقصد ۽ صحيح وات جي هوندي به، جدوجهد اڳتي وڌي نه سگهندي. اڄ سنڌ جي ماڻهن جا قومي جدوجهد بابت ڏار ڏار ۽ ابتڙ خيال آهن. ڪن جو سڄو زور آهي اخباري بيانن تي ۽ جلسن جلوسن تي. ڪي چون ٿا ته اهي سڀ ڳالهيون بيڪار آهن، ”مڙس ته ڦڏو نه ته جڏو“، ”ڏنڊا ڪٿي ملڪ ۾ ڪاهي پئو.“ ڪن جو مرڳو خيال آهي آهي ته ”پاڪستان آيو پيو آهي، اجايو پاڻ کي هلاڪ

کرڻ جي ضرورت ڪانهي. رڳو ويٺا ڏسو ته هندستان، چين يا روس ڪيئن نه ٿا سڀني جي ٽڪ مان ورِ لاهين." مطلب ته هر ماڻهوءَ ۽ هر ٽولي کي جدوجهد جو ڌار ڌار ڍنگ ۽ طريقو صحيح نظر اچي ٿو. سوال آهي ته اسان جي موجوده حالتن کي ڏسندي ۽ دنيا جي موجوده دور کي خيال ۾ رکندي، جدوجهد جا ڪهڙا ڍنگ صحيح ۽ ڪارگر آهن. جڏهن سڀيءَ قوم جا وطن دوست ۽ وفادار ٽولا پاڻ ۾ صلاح مصلحت ڪري، جدوجهد جي صحيح طريقن بابت پاڻ ۾ متفق ٿيندا، تڏهن چئبو ته اسان ۾ جدوجهد جي طريقن بابت قومي ٻڌي پيدا ٿي ويئي آهي. اُن ۾ انهيءَ ڳالهه جو به خيال رکڻو پوندو ته جدوجهد جا جيڪي طريقا ڪالهه موزون هئا، سي ممڪن آهي ته اڄ ناموزون هجن يا جيڪي ڪالهه ناموزون هئا، سي اڄ موزون نظر اچن. ساڳيءَ طرح جدوجهد جي اچوڪي ڏاڪي تي جيڪي طريقا اڄ موزون آهن، سي سڀاڻي ناموزون ٿي پون، يا جيڪي اڄ ناموزون آهن سي سڀاڻي موزون ثابت ٿي پون. تنهن کان سواءِ اهو ضروري ناهي ته جدوجهد جي هڪڙيءَ اسٽيج تي فقط هڪڙوئي طريقو استعمال ڪيو وڃي. ساڳئي وقت تي، ڌار ڌار حالتن ۾، ڌار ڌار طريقا هڪٻئي سان گڏ نهڪائي، استعمال ڪري سگهجن ٿا ۽ ڪرڻ کپن.

٤- تنظيم جي پڌي:-

چوٿون بنيادي مسئلو تنظيمي پڌيءَ جو آهي. قوم ڀلي مقصدن تي متفق هجي، ان تائين پهچڻ جي صحيح واٽ به ڳولي لهي چڪي هجي، جدوجهد جا صحيح طريقا به مقرر ڪري چڪي هجي، پر انهيءَ هوندي به جيڪڏهن ان وٽ ڪا اهڙي تنظيم ناهي، جيڪا ان جدوجهد جي رٿابندي ڪري، مختلف قوتن کي گڏي سندن رهبري ڪري، کين منظم نموني ۽ ڊسيپلن سان مختلف ميدانن ۾ لڙڻ لاءِ تيار ڪري، ته پوءِ سڄي ڪمائي ڪٺ ٿي ويندي. انقلابي وطن-دوست تنظيم کان سواءِ ڪابه انقلابي وطن-دوست جدوجهد هلي ۽ ڪامياب ٿئي، سو ائين ناممڪن آهي جيئن ڪنهن فوج جو ڪمانڊرن ۽ سپهسالارن کان سواءِ جنگ کٽي سگهڻ. اسان جي قوم هن وقت ڇڙوڇڙ ماڻهن ۽ ٽولن ۾ ورهايل آهي. ڪي نالي ماتر جلسا جلوس ۽ اخباري بيان ڏيندڙ فرد ۽ تنظيمون به آهن، پر اُها داناءَ، دورانديش، منظم، انقلابي ۽ عوامي تنظيم ناهي، جا قوم کي تيار ڪري، سندن ڪمان ڪري ۽ کيس لڪن، لانگهن مان اڪاري پار ڪري. جيڪڏهن اسان اهڙي تنظيم ٺاهڻ ۽ وڌائڻ ۾ ڪامياب وياسون، ته چئبو ته اسان قومي پڌيءَ جو چوٿون شرط، يعني تنظيمي پڌي، پورو ڪيو. اُن تنظيم جو بنياد قوم جي ڪهڙن طبقن تي هجي، ان ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ ڪهڙيون لياقتون ۽ شرط هجن؟ اُن جي ڪم

جو ڍنگ ڪهڙو هجي؟ اُن جي اڳواڻي ڪهڙو طبقو ڪري؟ اهي سڀ فيصلي طلب سوال آهن.

٥- عملي جدوجهد جي ٻڌي:-

مٿين ڇئن ئي قسمن جي ٻڌيءَ کان پوءِ سوال آهي عملي جدوجهد جي ٻڌيءَ جو. اسان جا مختلف محب-وطن ٽولا مختلف ميدانن تي مختلف طريقن سان پنهنجي حال سارو جدوجهد ڪري رهيا آهن. انهن جي وچ ۾ ڪوبہ لاڳاپو ڪونهي. جيڪڏهن شاگرد هڙتالون ڪن ٿا يا سنڌ-دشمن قوتن سان ٽڪر کائين ٿا، تہ ماستر، هاري، مزدور ۽ واپاري پنهنجي گهر ويٺا آهن. وري جي ماستر، هاري يا مزدور ڪو قدم کڻن ٿا، تہ شاگرد، واپاري ۽ آبادگار چپ آهن. عملي جدوجهد جي ٻڌي تڏهن ڇئبي، جڏهن هڪڙي ٽولي جي جدوجهد جو سڏ سنڌ جي هڪ ڪنڊ کان ٻيءَ ڪنڊ تائين، ڪينجهر کان ڪارونجهر تائين، ڪنڊڪوٽ کان ڪيٽي بندر تائين، پڙاڏا ڪرڻ لڳي.

ٻڌيءَ بابت مطالعو، غور، فڪر ۽ صلاح مصلحت ڪريو.

انهن مان هرهڪ ٻڌيءَ جا پنهنجا مسئلا آهن. انهن تي غور ڪرڻ کپي، صلاح مصلحت ڪرڻ کپي. دنيا جي ٻين مظلوم ۽ مجاهد قومن جي جدوجهد مان سبق حاصل ڪرڻ کپي. اُنهن کي پنهنجي ماحول ۽ حالتن

مطابق گهڙي سنواري، پنهنجي ڪم لائق بنائڻ کپي. انهن ۾ پنهنجي طرفان بااصول ايجادون ۽ واڌارا ڪرڻ کپن. اسان جي قومي جدوجهد جو صحيح بنياد فقط تڏهن پوندو، جڏهن اسان جي سچيءَ قوم جا عوام ۽ ڏاها ماڻهو انهن مسئلن جي اهميت سمجهندا ۽ انهن جو حل ڳولي لهندا.

["تحريڪ" - اپريل، ١٩٧٣]

قومي جدوجهد جو وڏيرڪو نظريو!

چار نظريا، چار واٽون.

سنڌ ۾ قومي جدوجهد جا چار نظريا، چار واٽون ۽ چار طريقا موجود آهن:

١- قومي جدوجهد جو وڏيرڪو نظريو.

٢- قومي جدوجهد جو سنڌي وچين طبقي وارو نظريو.

٣- قومي جدوجهد جو ڪٽر قوم پرست پناهگير-پنجابي وچين طبقي طرفان سنڌين کي سيڪاريل نظريو يا نقلي ترقي پسند نظريو.

٤- قومي جدوجهد جو انقلابي وطن-دوست نظريو.

ڪسوٽيون.

ڪنهن طبقي جو قومي جدوجهد بابت ڪهڙو نظريو آهي، تنهن جي خبر هيٺين ڳالهين مان پوندي:

(الف) هو قومي جدوجهد ڪهڙي مقصد لاءِ ڪري ٿو. (ب) هو اُن جدوجهد جو مکيه دارومدار ڪهڙي طبقي يا طبقن تي رکي ٿو ۽ اُن جي اڳواڻي ڪهڙي طبقي کي ڏيڻ گهري ٿو. (ت) اُن جدوجهد جو نشانو ڪهڙين دشمن قوتن کي بنائي ٿو. (ج) اُن

جدوجهد ۾ ڪهڙا طبقا يا ٽولا ساٿي ڪري ڳڻي ٿو. (ح) اُن جدوجهد ۾ ڪهڙن طبقن يا ٽولن کي دشمن کان ٽوڙي، پاڻ سان شامل ڪري ٿو يا ڪين غير جانبدار بنائڻ گهري ٿو. (خ) اُن جدو جهد لاءِ هو ڪهڙي قسم جي تنظيم ناهي ٿو. (د) اُن جدوجهد جي مختلف ڏاڪن تي جدوجهد جا هو ڪهڙا طريقا اختيار ڪري ٿو.

اسين هن پيري قومي جدوجهد جيَ وڏيرڪي نظريي، واٽ ۽ طريقن جي ڇنڊ ڇاڻ ڪنداسون.

مقصد:

١- وڏيرو طبقو قومي جدوجهد جو مقصد اهو ٻڌائيندو آهي ته پنهنجي مظلوم قوم کي ڌارين ظالمن کان ڇوٽڪارو ڏياري، کيس هڪ خوشحال، طاقتور ۽ عظيم قوم بنائجي. پر جيئن ته وڏيرو طبقو پاڻ خود قوم جو چور ۽ قوم جو دشمن آهي، قومُ جا گذر جا وسيلا ڦٻايو ويٺو آهي ۽ قوم جي ماڻهن کي ڦريو ماريو، ديڙائيو، غلام بنايو ويٺو آهي، تنهنڪري هو قوم جي ماڻهن کي ڌڪاري ٿو ۽ ڪاٺئن ٻڇي ٿو. ساڳيءَ طرح ماڻهو به کيس ڌڪارين ٿا ۽ ڪانئس ٻڇن ٿا. جائي ڇو کان سندس طبقاتي فطرت قوم-دشمن آهي. ماڻهن جو ڇوٽڪارو، آزادي ۽ طاقت وڏيري طبقي جي واسطي موت جو پيغام آهي. اُن ڪري هو ڪڏهن به نٿو چاهي ته سنڌ جا ماڻهو سچ پچ هر قسم جي غلاميءَ کان

مڪمل طرح چوٽڪارو حاصل ڪن، پاڻ - پرا، سگهيا ستايا ۽ آزاد ٿين. هو درحقيقت ٽي ڳالهيون چاهي ٿو: (۱) سنڌس قوم جا ماڻهو زور نه وٺن ۽ سنڌس غلاميءَ مان آزاد نه ٿين. (۲) غير قوم جا ماڻهو ڪيس نه ستائين ۽ سنڌس لئي گهٽ نه ڪن. (۳) سنڌس قوم جي ماڻهن کي ڦرڻ، مارڻ ۽ غلام رکڻ جو موقعو ۽ اختيار ڪيس ئي حاصل هجي ۽ ٻيو ڪو به ڌاريون اُن ڦرمار ۽ طاقت جا ٽڪر ڪائڻس نه کسي وٺي؛ ٽي سگهي ته ڪائڻس ڪو حصو پتي به نه ڦري. اِنڪري جنهن جدوجهد کي هو قومي جدوجهد سڏي ٿو، سا درحقيقت سنڌس پنهنجي طبقاتي جدوجهد آهي، جنهن جي وسيلي هو پنهنجي قوم کي ڦرڻ جي هڪ هٽي پاڻ حاصل ڪرڻ گهري ٿو. اِها آهي سنڌس جدوجهد جي آخري منزل.

وڏيرڪي قومي جدوجهد جي واٽ.

ڪيس خبر آهي ته پنهنجي قوم ۽ ڌارين سان هو ساڳئي وقت وڙهي نٿو سگهي. تنهنڪري هو پنهنجي جدوجهد کي ڇهن منزلن ۾ ورهائي ٿو: (۱) جڏهن ڌاريون دشمن زور ٿيو وڃي ۽ سنڌس قوم ڪمزور ٿيو پوي، ته هو يڪدم دشمن اڳيان هٿيار ڦٽا ڪري، ٽپ ڏيئي، وڃي دشمن جي پيرن ۾ ڪري ٿو. هو جلد ئي قومي دشمن کي ريجهائي، ڪيس پنهنجي وفاداريءَ جو يقين ڏياري، دشمن جي شڪاري ڪتي جي پوزيشن

حاصل ڪري ٿو. اُن جي بَچ تي پيچ لڳائي، پنهنجي قوم ڪي ڏاڙهي، سندس ٻوٽ ڪڍي، پنهنجي مالڪن کي ڪارائي ٿو ۽ پاڻ به هڏا ۽ پاروتا ٽڪر ڪائي، مچي مواڙ ٿيو پوي. جڏهن ڏاڙين جي ستايل مظلوم قوم آخر پنهنجو ڪنڌ مٿي ڪڍي ٿي ۽ پنهنجي ڇوٽڪاري لاءِ پاڻ پتوڙي ٿي، تڏهن ڪيس اچيو اِهو ڏپ ڪڍي ته متان سندس قوم سچ پچ آزاد نه ٿي وڃي! تنهنڪري هو دشمن کان به ٻه وکون اڳتي وڌي، قومي جدوجهد تي وار ڪري ٿو ۽ پنهنجي مالڪن کي خوش ڪرڻ ۽ کانئن انعام وٺڻ ۾ ڪُٺو نٿو پڇي. اُن وقت هو بلڪل الف اگهاڙو، قوم-دشمن غدار ٿي بيهندو آهي ۽ لوڪ لڄا جو ڪوبه خيال نه ڪندو آهي. اُن وقت هو ڏسڻ ۾ تمام طاقتور هوندو آهي، پر حقيقت ۾ ڪمزور هوندو آهي، ڇو ته سڄي قوم سندس غدار ڪردار کي اگهاڙي روپ ۾ ڏسي، سندس اصليت کي سڃاڻندي پيئي آهي.

انگريزي دور کان ون يونٽ جي دور تائين، سنڌ جي وڏيرن جو اِهوئي ڪردار ۽ اُهوئي روپ رهيو آهي.

(۲) پر جڏهن آخر هو ڏسندو آهي ته ائين ڪم نه هلندو، قومي جدوجهد متان زور وٺي ۽ هو متان هتان به وڃي ۽ هُتان به وڃي، تڏهن هو پنهنجي پاليسي بدلائي ٿو ۽ 'ساڌن سان سنمک، پٿنچن سان پورو' وارو پارٽ ادا ڪري ٿو. هو قومي جدوجهد سان ڳجهه ڳوهه ۾ همدرديءَ جو اظهار ڪري ٿو ۽ چوي ٿو: "ادا آهي

ته ظلم، پر ڇا ڪريون؟ حرامين سان ڪڇون ٿا ته مرون ٿا. پنهنجن ۾ حال ڪونهي، نه ته بدمعاشن کي ٺيڪ ڪري ڇڏيون. دل ته گهڻو ئي ٿي جلي، پر بيوس آهيون."
پر اندر ئي اندر ۾ هو دشمن سان مليل رهندو آهي ۽ کيس هر وقت فقط اهو ڊپ هوندو آهي ته متان سندس قوم سچ پچ ڇوٽڪاري حاصل ڪرڻ ۾ ڪامياب نه ٿي وڃي ۽ کيس ٽپڙ نه گول ڪرائي ڇڏي. ون يونٽ جي پچاڙيءَ واري دور ۾ سنڌي وڏيرن ٿلهي ليکي اهو ڪردار ادا ڪيو ۽ اهو روپ اختيار ڪيو.

(٣) جڏهن ڌاريون دشمن ڪمزور ٿئي ٿو ۽ سندس پنهنجي قوم زور وٺندو وڃي، تڏهن کيس ڏڪڻي وٺيو وڃي، ۽ هو چوغو بدلايو، هڪدم ڊوڙيو، پنهنجي قوم ڏانهن وڃي. 'بلي ست ڪٺا کائي، حج هلي' وانگر توبهه تائب ٿيڻ جو ڍونگ ڪري، ڀالو ڀولو بنجي، قومي جدوجهد جي پوئين صفن ۾ اشراف ٿيو وڃيو ويهو رهي. اُن وقت هو ڏسڻ ۾ تمام هيڻو، بيواهه ۽ ننڍڙڪو هوندو آهي، پر حقيقت ۾ هو اُن وقت سڀ کان وڌيڪ خطرناڪ ٿي پوندو آهي. ڇو ته هو هاڻ اڳهاڙو غدار ڏسڻ ۾ نه ايندو آهي. کيس وطن جي همدرد جو چوغو پهريل هوندو آهي. سندس اکين تي مانگر مڇ وارا پڇتاءَ جا ڳوڙها هوندا آهن. قوم جي غم ۾ تڏا شوڪارا پيو ڀريندو آهي. ماڻهو سندس باري ۾ سوچيندا آهن ته "جيڪو ڀُلي ڀُلي پاڻ اچي، سو ڀليل نه چئجي." اُن

روپ ۾، ويساهه وسوڙل ۽ اڻ‌ٻوجهه عوام کي اڪين ۾ سرمو پائي، هو آهستي آهستي اڻ لکي نموني قومي جدوجهد جي اڳواڻيءَ جي مرڪز ڏانهن گسڪڻ ۽ رڙهڻ شروع ڪري ٿو، ۽ اڪثر ۽ حرفت بازيءَ سان پهرينءَ صف ۾ جاءِ والارڻ ۾ ڪامياب ٿئي ٿو، ۽ اتان ويهي قومي جدوجهد خلاف سازشون ڪري ٿو. ون يونٽ ٽٽڻ کان پوءِ سنڌي وڏيرن اِهو روپ اختيار ڪيو.

(۴) جڏهن قومي جدوجهد صفا زور وٺيو وڃي ۽ اُن کي روڪڻ ۽ ناڪام بنائڻ جو ٻيو ڪوبه رستو نظر نٿو اچي، تڏهن هو هڪدم جوڻ بدلائي، قوم جو وڏو زهر پياڪ ۽ سرويچ سورمو طبقو بڻجيو پوي. پنهنجي طبقاتي ٻڌي، دولت، طاقت، تجربي ۽ حرفت، مڪر ۽ منافقيءَ سان قوم جي حقيقي مجاهد پُورهيت طبقن کي بيوقوف بنائي، ويڙهائي، ٽڪر ٽڪر ڪري، پاڻ ان جي ڪنڌ تي سوار ٿيو وڃي. اهڙيءَ طرح قومي جدوجهد جي اڳواڻيءَ تي قبضو ڪري، هو دشمن سان سازباز ڪري ٿو. ان سان جنگ بند ڪري، ناهه ڪري ٿو، ۽ ان جي مدد سان قومي جدوجهد جي قافلي کي گس تان ڀلائي ۽ روڪي، قافلي کي اُن واٽ تان هلائي ٿو، جنهن واٽ تي هلي، قوم اڳي وانگر سندس غلام بڻجيو پوي. دشمن به 'هارئي کان پيٽو ڀلو' وانگر، ساڻس ناهه ڪري ٿو. گذريل چوٽنڊن کان پوءِ سنڌي وڏيرا شاهيءَ جو ڪردار ۽ روپ اهو پئي رهيو آهي.

وڏيرڪي جدوجهد جا مخالف نشان هي ٻه آهن:-
١- سندس پنهنجي قوم. ٢- سندس ڌاريان رقيب.

وڏيرڪي قومي جدوجهد جي حڪمت عملي.

هو قومي جدوجهد کي پنهنجي طبقاتي مفادن جو ٽوڙهو ڳچيءَ ۾ وجهي ڇڏي ٿو، ۽ قومي قوتن کي سندن پنهنجيءَ مرضيءَ ۽ پهچ آهر اڳتي وڌڻ نٿو ڇڏي. هو ڌارئين دشمن سان فقط مٺاچري ويڙهه ڪري ٿو ۽ ٽوڙ نٿو ڪري. هو اهڙو ڊنگ ۽ ڇيهه ڪري نٿو وڙهي، جو سندس ڌاريون رقيب مرڳهو صفا ختم ٿي وڃي ۽ سندس اصل جاني دشمن يعني سندس قوم جا عوام اهڙو زور وٺي وڃن، جو مرڳهو سندس غلاميءَ جو ڳٽ ئي هٽي ڀڃي پورا ڪري رکن. اِن ڪري هو ڌارئين رقيب تي ڀرپور وار ڪرڻ نٿو ڏئي.

وڏيرڪي قومي جدوجهد جو دارومدار.

وڏيرڪي قومي جدوجهد جو دارومدار وچين طبقي تي هوندو آهي. اُن جدوجهد جي اڳواڻي وڏيرو طبقو پاڻ ڪندو آهي.

وڏيرڪي قومي جدوجهد جا ساٿي.

وڏيرڪي قومي جدوجهد ۾ وڏيرو طبقو ڇوٽي وچين طبقي يعني پڙهيلن، ڪاريگرن، آبادگارن، ڇوٽڙو وڏيرن وغيره کي پنهنجو ڇوٽو ڀائيوار ڪري کڻندو آهي.

عوام وچان ماڻهو ۽ ڏولا ڏوڙڻ.

صدين جي غلاميءَ سبب عام طرح پورهيت عوام اهڙا هوشيار ۽ چالاڪ نٿا ٿين. منجهن ايتري ٻڌي ڪانه هوندي آهي. منجهن ڌارئين دشمن ۽ اندروني دشمن يعني وڏيري طبقي جا ڦهلايل رجعت پرست ۽ عوام-دشمن خيال گهر ڪري ويٺا هوندا آهن. سندن پاڻ ۾ ڪيترا تڪرار ۽ ٽڪر هوندا آهن. وڏيرو طبقو پنهنجي ساٿي وچين طبقي ۽ ڇوٽي وچين طبقي مان پرتي ڪيل ڪمدارن ۽ دلالن جي واهر سان، انهن حالتن جو مڪمل فائدو وٺي، عوام جي قوت وڌائيندو ۽ وڌيڪ اُونهي ڪندو آهي ۽ سندن سمجهه کي مُنو ڪندو آهي. اُن کان سواءِ، هو سڀ کان پهرين عوام جي سجاڳ ۽ اڳتي وڌيل مجاهد ٽولن کي مختلف ٻهانن سان عوام کان ڪاٽي، اڪيلو ڪري، ڪچلي ڇڏيندو آهي. اُن کان پوءِ جڏهن عوام پنهنجي سجاڳ اڳواڻ دستن جي اڳواڻيءَ کان محروم ٿي، بي يار و مددگار ٿي ويندو آهي، تڏهن هو کين دٻائي، ماري پنهنجي پيرن جي خاڪ ڪندو آهي ۽ کين بنا ڪنڌڪي ڦريندو لٽيندو رهندو آهي.

وڏيرڪي جدوجهد جي تنظيمي پاليسي.

وڏيري طبقي جي تنظيمي پاليسي به سندس مقصدن وانگر پچاڙڙي هوندي آهي. هو ٻن قسمن جون تنظيمون

قائم ڪندو آهي ـــ هڪڙي اصلي، ٻي نمائشي ۽ نقلي. سندس اصلي تنظيم آها وڏيرڪي گڏجهي تنظيم آهي، جا صدين کان هلندي اچي. اُن ۾ فقط وڏيرا شامل هوندا آهن. شادين مرادين، مرڻن پرڻن تي انهن جون ميٽنگون ٿينديون رهنديون آهن. سڀ فيصلا اوطاقن اندر، بند ڪمرن ۾، گڏجهي نموني ٿيندا آهن، جن جي ٻاهر ٻاڦ به ڪانه نڪرندي آهي. ٻي تنظيم ظاهري ۽ نمائشي هوندي آهي. اُن جو مقصد عوام جي آڪين ۾ ڌوڙ وجهي، وڏيرن کي اليڪشن ذريعي اقتدار جي ڪرسيءَ تي پهچائڻو هوندو آهي. اُنهن نقلي ۽ نمائشي جماعتن جا نالا بدلبا رهندا آهن. ڪڏهن اُنهن کي مسلم ليگ جي نالي سان سڏيو ويندو آهي، ته ڪڏهن وري ريپبليڪن پارٽي وغيره. پارٽين جو مالڪ ساڳيو طبقو هوندو آهي، فقط ليبل بدلبا رهندا آهن. اُهي تنظيمون ڪاغذي ۽ ڪوڪليون هونديون آهن. ماڻهو ڀائيندا آهن ته اُها انهن تنظيمن جي ڪمزوري ۽ مجبوري آهي. پر حقيقت ۾ اِئين ناهي. انهن کي ڄاڻي واڻي ڪوڪلو رکيو ويندو آهي، ته جيئن انهن تي عوام جو قبضو مضبوط نه رهي ۽ اهي وڏيري طبقي جي هٿ مان نڪري نه وڃن. وڏيرڪيءَ تنظيم ۾ جماعت ڪجهه به نه هوندي آهي، فقط وڏيرو قومي ليڊر سڀڪجهه هوندو آهي. هو اِهو بندوبست اِنهيءَ لاءِ رکندا آهن ته وقت اچي ته اُن عظيم اڳواڻ جي نالي ۾ جماعت کي جهڙي نموني وڻي

آهڙي نموني ڪتب آڻي سگهجي. عين وقت تي، جماعت ۽ عظيم اڳواڻ جي نالي ۾، قوم ۽ قومي ڪارڪنن جا تختا به ڪيري سگهجن. اليڪشن تائين انهن پارٽين ۾ وچين ۽ هيٺئين وچين طبقي مان ڪيترا قلم باز، بيان باز ۽ چاڙي باز ماڻهو ڀرتي ڪري ڏيکاءُ لاءِ اهم عهديدار بنائي رکيا ويندا آهن. پر سندن حقيقي ڪم پٽن ۽ مڱڻهارن وانگر وڏيرن جي شان ۾ قصيدا ۽ مداحون پڙهڻ ۽ مخالفن کي گاريون ڏيڻ هوندو آهي. اليڪشن تائين کين ٽيڪرون ڏيئي، خوب ڪارائي پياري ۽ پٽ نپري، لئي ۾ رکيو ويندو آهي. وڏيرا ميسٽا ٿيو سندن پئيان پئيان هلندا آهن. وچين طبقي جا پٽ ۽ مڱڻهار ڦوندڻ ۾ ڀرجي هلندا آهن ۽ سمجهندا آهن ته لهي اپري ٿي اسان تي پيو. اليڪشن ڪان پوءِ، وڏيرا ڦري، قوم جا چونڊيل عيوضي ۽ پارٽي اڳواڻ ٿي پوندا آهن، ۽ سندن وڏيرڪي حڪومت ڦري، عوام جي حڪومت ٿي پوندي آهي. وچولي طبقي جا قلم باز ۽ چاڙي باز سورما عادت موجب ڪجهه پوز هڻندا آهن. پر جلد ئي کين ذهن نشين ڪرايو ويندو آهي ته "هاڻي وڏيرا پاڻ سرڪار ٿي چڪا آهن، هاڻي کين پٽن ۽ مڱڻهارن جي ضرورت ڪانهي. سڀڪو ڪک پن ٿي وڃي، نه ته پارٽيءَ جو غدار ۽ عوام جو دشمن ٿي پوندو، ۽ بچڙو ٿيندو!"

وڏيرڪي جدوجهد جا طريقا.

وڏيرڪي جدوجهد جلسن جلوسن ۽ اخباري بيانن تائين محدود هوندي آهي. هو ڪوبه اهڙو طريقو اختيار نه ڪندا آهن، جنهن مان هنن حوڪي جو انديشو هجي يا جنهن مان عوام جو من وڌي وڃي ۽ هو ايترو زور وٺي وڃن، جو انهن کين ڪجهه ڪان ونن. انڪري هو عوامي جدوجهد کان ڪوهين پري ڀڄندا آهن، ۽ قومي مخالفن کي فقط زبان ۽ قلم جي مار ڏيندا آهن. سندن پاليسي هوندي آهي ته "لعل به ليپي ۽ پريت به رهجي اچي"، يعني عوام کي الو بنائي، قومي سورما بڻجي، اقتدار به وٺون ۽ قومي مخالفن سان صفا دنگ به نه پوي. جيو ته سياڻي جڏهن "ڪم لٽو ڪاڪر ڦاٽو" وانگر، عوام مان ڪم ڪڍي، کين وري موچڙا هڻي، سڌو ڪرڻو پوندو، تڏهن اهي ڌاريان مخالف ئي ته ڪم ايندا! اصل اتحاد ته انهن سان ئي ڪرڻو آهي ۽ اصلي جنگ ته عوام سان ئي آهي! قومي جدوجهد ته رڳو نالو هوندو آهي. دراصل مقصد هوندو آهي مخالف کي عوام جو ڀؤ ڏيکاري، ٿورو نرم ڪري، ڪائنس ڦر جي مال مان پنهنجو پورو حصو پٽي وٺڻ، يعني "ڦر ڏيکاري

ڇڙ ڪٽڻ." پس پيش وڏيرا ۽ قومي مخالف پاڻ ۾ ڀائي ڀائي ٿيو وڃن، ۽ عوام "ڪتيءَ سان ٻه ڪارا ٿياسين، گلر ٻه ويا پنهنجي گهر" وانگر، وڙهي، ڦرجي، مارجي، گهر مسيت ڪري، پڇاڙيءَ جو سڪٽي گندي ڪلهي تي رکي، وڃي گهر ويهڙا ٿيندا ۽ ساڳي ماني ساڳ سان کائيندا.

اِهو آهي وڏيرڪي قومي جدوجهد جو نظريو، ان جو مقصد ۽ ان جا نتيجا.

["تحريڪ"- مئي، ١٩٧٣ع]

قومي جدوجهد جو سنڌي
وچين طبقي وارو نظريو

١- وچون طبقو (Bourgeoisie) هڪ خاص معنيٰ رکندڙ سائنسي لفظ يا فقرو آهي. ان جي عام (Popular) معنيٰ ته ٿي آهو طبقو، جو نه اجايو غريب هجي ۽ نه اجايو شاهوڪار. پر سماجي سائنس جي ٻوليءَ ۾ ان جي معنيٰ آهي هارين، مزدورن ۽ وڏن زميندارن جي طبقن کانسواءِ سماج جا ٻيا سڀ طبقا. وچين طبقي ۾ سرمائيدار، سفيد پوش ۽ مڇي مانيءَ وارا (غيرهاري، غير مزدور ۽ غير زميندار) سڀ ماڻهو اچي وڃن ٿا.

٢- دنيا جي تاريخ کي پڙهبو، ته معلوم ٿيندو ته دنيا جي وچين طبقي جي سموري تاريخ قوم جي پورهيت عوام سان دغا، دوکي ۽ غداريءَ جي تاريخ آهي. جنهن به قوم وچين طبقي جي اڳواڻيءَ هيٺ آزاديءَ جي جدوجهد ڪئي آهي، سا ڪڏهن به پرماريءَ ۽ وڏيرا شاهيءَ کان مڪمل ڇوٽڪارو حاصل ڪري، باعزت ۽ شاندار قوم نه ٿي سگهي آهي. اهي قومون سدائين مرضن ۾ ورتل هونديون آهن ۽ پيون چنگهنديون آهن. اُن جا تازا مثال هندستان، انڊونيشيا، مصر، عراق، شام، الجزائر، مراڪو، سيلون ۽ ٻيا ايشيائي آفريڪي ملڪ آهن. انهن ملڪن جي وچين طبقي ڪافي قربانيون

ڏنيون، ۽ نهرو، ناصر ۽ سوئيڪارنو جهڙا مشهور ليڊر پيدا ڪيا. پر پنهنجي طبقاتي فطرت سبب هنن ملڪن جي وچين طبقن عوام سان ڪم ڪيو، ساڻن دغا ڪئي، ۽ انهن ملڪن ۾ صحيح عوامي جمهوري راڄ ۽ سچي پچي عوامي حڪومت جو خواب التوا تي پيو. عوام اڃا تائين ڌڪن ۾ ۽ دربدر آهن. (جن ملڪن جي وڏيرن ۽ جاگيردارن سامراجين سان سازباز ڪري، نالي جي ڪوڙي آزادي ورتي، تن جو مثال پاڪستان آهي. انهن جو ذڪر ٿي اچايو آهي.) وچين طبقي چانگ ڪيائي شيڪ، سنگمن ري، نگودين ديم، مارشل ٿيو، مارشل ٽناريٽ ۽ جنرل موبوتو جهڙا "جڙتو قوم پرست" سورما پيدا ڪيا، جي وات سان "قوم قوم" ڪندي، وطن دشمنن جا شڪاري ڪتا ٿي قومي قاتل بڻجي ويا. گذريل ڪجهه صديون يورپ ۽ آمريڪا جي وچين طبقي اتان جي پورهيت عوام کي ڏتا ڏنا ته وڏيراشاهيءَ ۽ جاگيرداريءَ کي ڊاهي، عوامي حڪومت قائم ڪنداسين. انهن ڏتن تي هُنن عوام کي اٿاري، انهن هٿان وڏيراشاهيءَ جون پاڙون پٽيون. پوءِ عوام جي حڪومت جي جاءِ تي وچين سرمائيدار طبقي پنهنجي ڊڪٽيٽرشپ قائم ڪري ڇڏي، ۽ پورهيت عوام هڪڙي ظالم طبقي جو گهٽ گهٽيءَ سان ڪيو، وري ٻي ظالم جي ڪوڙڪيءَ ۾ ڦاسندو ويو، ۽ اڃا تائين ان مان نڪري نه سگهيو آهي. جرمنيءَ ۾ نازين ۽ اٽليءَ ۾ فاشزم جي وبائن

جا باني چوٿي. وچين طبقي جا ماڻهو هئا. اهو طبقو ئي انهن عوام - دشمن ۽ آدم خور تحريڪن جي پيڙهه هو. اڄ يورپ ۽ آمريڪا ۾ اهوئي طبقو سامراج جو وڏي ۾ وڏو حامي آهي، جو سامراجين جي هر بدمعاشيءَ جو وڏي واڪي ساٿ ڏئي ٿو.

٣- سنڌي وچين طبقي ۾ هيٺيون خاصيتون آهن.

(١) سنڌ ۾ مٿيون وچون طبقو نه هئڻ جي برابر آهي. دنيا جي سرمائيدار ملڪن ۾، جن ماڻهن کي سرمائيدار ۽ ڪارخانيدار ليکيو آهي، اهڙو ماڻهو سنڌ ۾ هڪڙو به ڪونهي. نه رڳو ايترو، پر اسان وٽ سواءِ هارون فيملي جي ٻي ڪابه اهڙي فيملي ڪانهي. جنهن کي پاڪستان جي ٻين چوٿيءَ جي ڪارخانيدارن ۽ سرمائيدارن سان ڀيٽي سگهجي.

(٢) سنڌي هيٺيون وچون طبقو ڪمزور ۽ ٻالپڻي ۾ آهي. سنڌ جو وچون ۽ هيٺيون وچون طبقو اڳي هندو هئا. انهن جي وڃڻ ڪري سنڌ ۾ وچون طبقو ڇڻ گم ٿي ويو. گذريل ٢٥ سالن ۾ وچين طبقي ۾ جيڪا ڀرتي ٿي آهي، تنهن جا پير اڃا بلڪل ڪچا آهن. اِن ڪري هو وڏيرن جي سهاري هلڻ گهري ٿو يا سنڌ - دشمن پناهگير - پنجابي سامراج جي. هن طبقي ۾ طبقاتي ٻڌي ۽ طاقت جو احساس نه هئڻ جي برابر آهي. هيءَ تمام گهڻو وقت انگريز ۽ پناهگير - پنجابي سامراجيت جو غلام رهيو آهي. تنهن ڪري هو ذهني طرح

بي حس، بزدل ۽ غلام آهي.

(٣) اِنهيءَ ڪري سنڌي وچون طبقو عوام-دشمن آهي. سندس مکيه تڪر ۽ تضاد سنڌي عوام سان آهي. هو اڃا تعداد ۾ يا مالي يا ذهني حيثيت سان ايترو وڏيو ويجهيو ڪونهي، جو هو وڏيري طبقي سان تڪر ۾ اچي. ٻئي طرف هو شروع کان وٺي انگريز آقائن، سنڌي وڏيرن، پناهگير-پنجابي پرمارن جو دلال ٿي، سائن گڏجي، سنڌي عوام کي ڦريندو ۽ لٽيندو رهيو آهي. ڪاموري، واپاري، وڪيل، ڊاڪٽر، ڪاريگر ۽ سگهڙ ماڻهوءَ جي حيثيت ۾ هو عوام کي لٽي، پيڙي، پنهنجن آقائن سان گڏ جاوا ڪري ٿو. هن طبقي جي پڙهيل شاگردن مان ئي اُها رهزن پوليس ۽ ڪامورا شاهي پيدا ٿي آهي، جنهن وڏيرن ۽ سامراجين سان گڏجي ٿي، سندن اشاري تي توڙي پنهنجي دليان، سنڌي عوام جي زندگي موت جي برابر ڪري ڇڏي آهي.

(٤) هن طبقي جا پناهگير-پنجابي پرمارن سان تضاد اڃا اونها ۽ بنيادي نه ٿيا آهن. هو پرماريت ۽ وڏيرا شاهيءَ کي سياسي ۽ اقتصادي طرح بلڪل بي دخل ڪرڻ نٿو گهري. درحقيقت هن جي ڪمزور طبقاتي پوزيشن جو سارو دارومدار اِنهيءَ ڳالهه تي آهي ته سنڌي عوام وڏيرا شاهيءَ ۽ پرماريت هٿان اهڙا هيٺا ۽ بيوس هجن، جو وچين طبقي جي ٺيڳير ۽ ڦر-لٽ ۾ دست اندازي نه ڪري سگهن. هو فقط ڦرلٽ

جي مال ۾ پنهنجي حصي وٺڻ جي خواهش ته رکي ٿو، پر هو اُن لاءِ ڪا به سچي پچي جدوجهد ڪري، پنهنجن آقائن يعني پرمارن ۽ وڏيرن کي ڪاوڙائڻ نٿو گهري. هو چاهي ٿو ته سنڌي عوام پلي ڪجهه گوڙ ڪري، وڏيرن ۽ پرمارن جي ٽورڙي لئي گهٽ ڪن، ته جيئن وڏيرا ۽ پرمار ٻچي، کيس اهميت ڏين، ۽ سنڌي عوام مان ڪيل ڦرلٽ جي مال مان کيس اڳي کان وڌيڪ پتي ملي.

(٥) سنڌي وچين طبقي جو پڙهيل طبقو، سياسي ۽ سماجي طرح، اڻ پڙهيل عوام جي ڀيٽ ۾ رجعت پرست آهي، ۽ قومي جدوجهد هلائڻ ۽ اُن ۾ صحيح نموني ڀرپور حصي وٺڻ لاءِ تيار ڪونهي. اُن جا هي سبب آهن:

(الف) ارغونن، ترخانن، مغل، ايراني ۽ انگريز سامراجين، هندو سرمائيدارن، سنڌي وڏيرن ۽ پنجابي-پناهگير پرمارن جي سازش سبب، سنڌ گذريل سوين سالن کان عملي طرح دنيا کان ڪٽيل، ”هڪ اونداهو پيٽ“ پئي رهي آهي. انگريزن کان اڳ، جيڪي مٺ جيترا ماڻهو پڙهيا، تن وڏي ۾ وڏ منشي، آخوند، ملون يا خسيس ڪاموري بنجڻ جي تعليم حاصل ڪئي. جن کي اڄ عظيم عالم ۽ داناءَ سڏي، لکين رپيا خرچي، سندن ڪتاب ڇپائي، عوام تي مڙهجن ٿا، سي معمولي قسم جا نيم ملان هئا ـــ جهڙوڪ محمد هاشم ٺٽوي وغيره، جن تي

اسلامي دنيا جي عظيم مفڪرن، عالمن، سائنسدانن ۽ قانوني ماهرن جهڙوڪ ابن العربي، بو علي سينا، ابن خلدون، المعري، عمر خيام، ابو حنيفه وغيره جي علمي گهرائيءَ ۽ عظمت جو پاڇو به ڪونه پيو هو.

(ب) انگريزي دور ۾ به تعليم اڻ لڀ، مهانگي، پري ۽ انگريز پرستيءَ ۽ وڏيرا شاهيءَ جي رنگ ۾ رڱيل هئي. گهڻو ڪري ته ماڻهو عليگڙهه ۽ جهونا ڳڙهه ويندا هئا، جي رجعت پرست، جاگيردا ريءَ جي تعليم جا اڏا هئا، يا چار وڏيرن جا پٽ انگلنڊ ويا ٿي، ۽ جيئن چوندا آهن "عيسيٰ جو گڏه مڪي مان ٿي ايندو، ته به گڏه جو گڏه هوندو"، تيئن هي به جهڙا وڏيرا هئا تهڙا ئي موٽيا ٿي. ڪي مسڪين اتفاق سان اسڪالرشپ تي ٻاهر ويا، ته به نوڪريءَ جي فڪر ۾ لئبررين ۾ ئي دفن رهيا، ۽ فڪر جي نون انقلابي وهڪرن کان پري رهيا.

(ت) جيڪي ٿورڙا پڙهيل يورپ جي نئين انقلابي سماجي فڪر ۽ سوچ کان واقف ٿيا، تن جو سماجي مطالعو به ارڙهين صديءَ تائين اچي ختم ٿيو، ۽ اوڻويهين ويهين صديءَ جي انقلابي فڪر مان هنن فقط ٻئي ترقي پسند نعرا سکيا، جن تي سندن ڪو به ايمان ڪونه هو. اهي نعرا به هندستان، خاص ڪري يو-پيءَ، جي جاگيردار طبقي جي نام نهاد اڌ پڙهيل انقلابين يا ڪانگريسين جي ادب مان سکيا يا يورپ جي نام نهاد باغي ادبين

۽ مفڪرن کان سکيا. آهي باغي وڏ ۾ وڏ سرمائيداره
جمهوري قدرن جا حامي ۽ فاشزم جا ذهني مخالف هئا،
بس. عملي طرح هنن جي تعليم غير عوامي ۽ غير انقلابي
هئي. اُن تعليم جو مرڪزي نقطو هو، وچين طبقي واري
"آءُ"، "آءُ هڙو! آءُ هڙو!" باقي پورهيت عوام
ڪجهہ ناهن.

(ث) جيڪي اُگرين تي- ڳڻڻ جهڙا ڪن خاص علمن
جا معمولي چاڙو پيدا ٿيا، تن جي اڪين تي بہ وڏيرڪي
۽ سرمائيداري سوچ ۽ فڪر جا ڪوپا چڙهيل آهن، ان
ڪري هو هڪڙي ننڍي خول ۾ قيد رهجي ويا آهن
۽ اڳتي وڌي نہ سگهيا آهن.

(ج) اچون شاگرد طبقو علمي طرح تمام پوئتي
پيل آهي. هو دنيا جي بين الاقوامي ٻوليءَ، انگريزيءَ ۾
سخت ڪمزور آهي. 'جيئي سنڌ' جي نعري هڻڻ جي
عيوض هن پاڻ کي مطالعي کان موڪل ڏيئي ڇڏي
آهي ۽ هر مسئلي جو حل فقط نعري بازيءَ کي سمجهڻ
لڳو آهي. کيس دنيا جهان جي ڪابہ خبر ڪانهي. منجهن
پنهنجي دليان پڙهڻ، سمجهڻ ۽ سوچڻ جي قوت پيدا
نہ ٿي سگهي آهي.

(ح) سنڌ ۾ ويجهڙائيءَ ۾ ڪي بہ خاص وڏيون
بنيادي سماجي اٿلون پٿلون، جهڙوڪ جنگ، خانہ جنگي،
ڏڪار ۽ پاج وغيره جهڙيون حالتون پيدا نہ ٿيون آهن،
جيڪي قوم کي ڏونڌاڙي، دقيانوسي سوچ جي ڪوڙڪيءَ

مان آزاد ٿيڻ تي مجبور ڪنديون آهن.

(خ) سنڌي پڙهيل طبقو دنيا جي انقلابي ۽ سماجي وهڪرن کان ڪٽيل آهي. ڪيس دنيا جي علمي، فڪري ۽ سائنسي واقعن جي ڪابه خبر ڪانهي. دنيا جي ٻين ٻولين جا ڪجهه ڪتاب ۽ ادب فقط اردوءَ ۾ ترجمو ٿين ٿا. انهن کي عام سنڌي پڙهيل چڱيءَ طرح پڙهي نٿو سگهي. اردوءَ جي آڙ ۾ ٿيل بدمعاشين ڪري جيڪي ٿورا گهڻا سنڌي اردو پڙهي سگهندا هئا، سي به ان کان بيزار ٿي ويا آهن. هاڻي سنڌي پڙهيل طبقي جي ڪُل موڙي ۽ ڪائنات وڃي به چار سنڌي چوپڙيون ۽ ٻه چار رسالا رهيا آهن. انهن ۾ ٻي دنيا ته ٺهيو پر رکيو پاڪستان جي ٻين علائقن بابت پورو سڌ سماءُ به ڪونه هوندو آهي. سنڌي ٻوليءَ سان ماتيجي ماءُ وارو ورتاءُ، جيڪو ون يونٽ جي دور کان ٿيندو رهيو آهي، اهو اڃا تائين جاري آهي، ان ڪري سنڌيءَ ۾ انقلابي علمي ته ٺهيو پر عام علمي ڪتابن جي اشاعت به بنهه نه جهڙي پئي رهي آهي. انهن سببن جي ڪري سنڌي پڙهيل طبقو، خاص ڪري شاگرد جهالت جي ڏيڍ ۾ گهتو پيو آهي.

(٦) وچين طبقي جي اديب، شاگرد ۽ دانشورن جو ٽولو ننڍڙن ٽولن ۾ ورهايل آهي. جن مان ڪي ٽولا ڌرمارن جي خدمت ڪن ٿا، جيئن جماعت اسلامي، پناهگير ـ پنجابي، نعپ ۽ ٻين نقلي ترقي پسند ڌرمارن

جا حامي پڙهيل سنڌين جا ٽولا. ڪي سرڪاري وڏيرن ته ڪي غير سرڪاري وڏيرن جي خدمت ڪن ٿا. هڪڙو ننڍڙو ٽولو پرمارن ۽ وڏيرن سان لاڳاپا ٽوڙي، خالص سنڌي عوام ۽ سنڌي قوم جي خدمت ڪرڻ جا لاڙا رکي ٿو. انهيءَ پوئين ننڍي ٽولي ۾ به هڪڙا اهي آهن، جيڪي اڃان به عوام جي معنيٰ ڇوٽو وچون طبقو سمجهن ٿا. جيتوڻيڪ هو سعيو ڪري سنڌي عوام جي دشمن طبقي سان ناهن، پر پوريءَ طرح سنڌي پورهيت عوام جي ڀرپور حمايت به نٿا ڪن ۽ انهن سان ملي هڪ ٿيڻ ۽ انهن جي پويان هلڻ لاءِ تيار ناهن. هنن تي يورپ ۽ آمريڪا جي وچين طبقي جي نامنهاد باغي اديبن ۽ دانشورن جو اثر آهي. ڪين عوامي جدوجهدن ۽ انقلابن جي سائنس، فلسفي، تاريخ ۽ تجربي جي ڄاڻ ناهي. ان ڪري هو ڪڏهن پورهيت عوام طرف آهن ته ڪڏهن سنڌي عوام جي دشمنن جي پاسي.

(٧) قومي جدوجهد ۾ وچين طبقي جو ڪردار

”ساڏن سان سنمک ڀُنڇن سان پورو“، ماسي ورائـِـي، دم پنهنجي دم پرائي!“ جي چوڻيءَ وانگر ڦرٽو گهرڙو، بي ڀروسي جهڙو ۽ موقعي پرست آهي. هو پاڻ ٿو ته ته ”ساوا ڪک به چران ۽ مينهن جي ڦـِـڙي به نه سهان.“ اِنڪري هو اٽڪلن ۽ زباني جمع خرچ وسيلي لٽي ڪرڻ گهري ٿو. اِن لاءِ هن جو هٿيار آهي وات جا ٽڪاءَ هڻڻ. هو چاڙي بازي، قلم بازي ۽ بيان بازيءَ

وسيلي عوام وٽ ڦرپاتيون ھڻي، ڪين ڪاٺ ڪلھي تي ڪڻائي، ڏکيءَ مھل پاڻ ڳولي ٿيو وڃي. جيئن تہ سنڌي عوام سندس اِنھن افعالن سبب مٿس ڀروسو ڪري، ڪيس پنھنجو اڳواڻ ڪرڻ لاءِ تيار ناھي، ۽ جيئن تہ ھي طبقو پاڻ بہ اڳواڻيءَ لاءِ گھربل جاکوڙ ڪرڻ لاءِ تيار نہ آھي، ۽ منجھس اُھا لياقت ۽ پھچ بہ ڪانھي، تنھنڪري ھو وچائين ٿيون گس وٺي ٿو. اھو ھيءَ تہ ھو ڪنھن نہ ڪنھن وڏيرڪي فرد يا ٽولي جي شان ۾ قصيدا پڙھي ۽ سندن لنديون خوشامدون ڪري، ڪيس آسمان تي آڏائي ٿو، ۽ ماڻھن کي برغلائي، ڪين اڪيون ڀوني، اُن وڏيري اڳواڻ يا ٽولي پويان پوڻ لاءِ آماده ڪري ٿو. اھڙيءَ طرح ھڪڙي ڏک سان ھو ٻہ شڪار ڪرڻ ٿو گھري. ھڪڙو تہ ھو فقط ڦرپاتين وسيلي پنھنجي آقا ۽ مالڪ طبقي وٽ ميان مٺو بڻجي پاڻ وٽائڻ گھري ٿو. ٻئي طرف ھو سواءِ ڪنھن قرباني ڏيڻ جي، نام نھاد قومي اڳواڻ جي معرفت، سندس دربار ۾ سرويچ ۽ سرفرش عوام کان ڏھ صفون اڳتي جڳھ ۽ مرتبو حاصل ڪري، قوم جي ڪنڌ تي سوار ٿيڻ گھري ٿو. يعني وات جي ڪڻائن سان جانباز قومي سورمو ۽ اڳواڻ بڻجي، قوم جي اڇي ڪاري جو مالڪ ٿيڻ گھري ٿو.

سنڌي وچين طبقي جي قوميءَ نظريي جا بنيادي ارڪان ھي آھن:- (١) قوم معنيٰ آءٌ. جو تہ آءٌ پڙھيل آھيان. مون کي سڀ خبر آھي ۽ سڀني جو فڪر آھي.

(٢) عوام جاهل ۽ غافل آهن. انهن کي ڪا به خبر ڪانهي. (٣) عوام جو ڪم آهي ته منهنجي دلپسند وڏيري پويان هلن. جتي آءٌ ۽ وڏيرو چئون، اتي گوڙ ڪن. (٤) ڪم لهڻ کان پوءِ مال غنيمت وڏيري ۽ منهجي حوالي ڪري، پاڻ مات ڪري وڃي گهر ويهن. آءٌ ۽ وڏيرو پاڻيهي حساب ڪري، سيني جي سار سنڀال لهنداسين. جيڪو اسان جي فيصلي تي اعتراض ڪندو، سو قومي غدار آهي. (٥) وڏيري جو ڪم آهي ته عوام کي ڏنا ڏيئي، مڙيئي، اماڻي ڇڏي. وڏو اڌ پاڻ ڪٺي. نندو مون کي ڏئي. ان ۾ بي ايماني ڪندو، ته آءٌ پين وڏيرن سان گڏجي سندس ڪم لاهيندس.

قومي جدوجهد جي تاريخي تجربي ۾ ڳالهيون ثابت ڪيون آهن: پهرين هيءَ ته قومي جدوجهدون آهي ۽ فقط اهي صحيح معنيٰ ۾ ڪامياب ٿين ٿيون، جن جي اڳواڻي اُن قوم جي پورهيت ۽ مزدور طبقي جي هٿ ۾ اهي ۽ نه وڏيرن ۽ وچين طبقي جي. ٻيو ته وچين طبقي جا فقط اهي ماڻهو قومي جدوجهد سان وفادار رهيا، توڙ نڀائين ٿا، جيڪي، ويتنام، اتر ڪوريا، چين ۽ ٻين انقلابي قومن جي وچين طبقي مان اڀريل انقلابي ڪارڪنن وانگر، پنهنجي وچين طبقي جي ذهنيت، رهڻيءَ ڪهڻيءَ، ماحول ۽ سوچ کي ترڪ ڪري، قوم جي وڏيءَ اڪثريت ۽ بنيادي قوت هارين ۽ مزدورن سان ملي، هڪ ٿي وڃن ٿا، ۽ سچيءَ دل سان انهن جي اڳواڻي قبول ڪري، اُنهن جي صفن ۾ ڪلهو

ڪلهي ۾ ملائي، جدوجهد ڪن ٿا.

اسان جي وچين طبقي، خاص ڪري ننڍي وچين طبقي ۾، هينئان به گهڻي پيرتي ٿي آهي. غريب هاري وڏي پنهنجي پنيءَ ٽڪر وارا سگهيا آباد گار ٿيا آهن، نوڪر پنهنجن ننڍڙن دڪانن ۽ ڪاروبار جا مالڪ ٿيا آهن، مسڪينن جا پٽ پڙهي ڪامورا ٿيا آهن يا ٻئي نموني ڇوٽي وچين طبقي ۾ داخل ٿيا آهن. انهن پنهنجي غريب پورهيت طبقي کي ترڪ ڪري، وڏيرن ۽ وچين طبقي جي پٺ ورتي آهي، ۽ پائنين ٿا ته انهن جا دلال بنجون ۽ عوام جي ڦرلٽ مان موجون ماڻيون. انهن ۾ ٻين وچين طبقي جي ايماندار ۽ وطن دوست ماڻهن لاءِ هن وقت فقط ٻه رستا رکيل آهن. يا ته هو وڏيرن ۽ شاهوڪارن جا دلال ٿين، ۽ ڪوڙي قوم پرستيءَ جو ڍونگ رچائي، سنڌ جي پورهيت عوام خلاف پنهنجي جنگ جاري رکن، يا وري وڏيري، شاهوڪار ۽ وڏي ماڻهو ٿيڻ جو اجايو حرص ترڪ ڪري، عوام ڏانهن موٽ ڪائين ۽ سندن اڳواڻيءَ هيٺ نهٺائيءَ ۽ صدق دليءَ سان قوم جي ڇوٽڪاري، سک ۽ ترقيءَ لاءِ لمبي، ورن وڪڙن واري، ڪٺن مگر شاندار جدوجهد ۾ پنهنجي جاءِ والارين.

وچان ڪو ٽيون رستو ڪونهي. هر هڪ ماڻهوءَ کي پنهنجي لاءِ فيصلو ڪرڻو آهي ته هو ڪنهن سان گڏ مرڻ جيئڻ چاهي ٿو — سنڌي پورهيت عوام سان يا سندس ازلي ويرين وڏيرن ۽ پرمارن سان.

[”تحريڪ“ — آگسٽ، ١٩٧٣ع]

"ڪوڙو تون ڪفر سين، ڪافر ۾ ڪوڙاءِ"

●

مکيہ تضاد: پاڪستان جي ماڻهن منجهہ ڪيترا ئي تضاد ۽ ٽڪر آهن. پر سڀ کان وڏو تضاد پاڪستان جي مظلوم قوميتن – سنڌين، بلوچن، پٺاڻن – ۽ ظالم قوميتن يعني پنجابين ۽ پناهگيرن جي وچ ۾ آهي. اهو اڄوڪي پاڪستان جو بنيادي ۽ مکيہ تضاد ۽ مکيہ ٽڪر آهي. جيستائين اهو تضاد حل نہ ٿيو آهي، تيستائين حڪومت ايوب جي هجي يا يحيٰ جي، محمد عليءَ جي هجي يا غلام محمد جي، کهڙي جي هجي يا پيٽي جي، جماعت اسلاميءَ جي هجي يا ڪنوينشن مسلم ليگ جي، اُها ڀانءِ ڪي بنيادي جمهوريت سڏائي يا اسلامي سوشلسٽ، ڳالهہ ڌري گهٽ ساڳي رهندي.

ڇهہ سنڌ-دشمن ٽولا: سنڌي قوم جي حق پرست انقلابي وطن-دوست جدوجهد جي ڇهہ ٽولا توڙ ڪان، سِر ڌڙ جي طاقت سان، مخالفت ڪري رهيا آهن:-

١— سنڌي عوام تي ظلم ڪندڙ وڏو سنڌي زميندار ۽ سنڌي ڪامورن جو ٽولو.

٢— سموري ملڪ تي ڇانيل وڏن فوجي ۽ سول آفيسرن جو ٽولو، جو لا اينڊ آرڊر قائم ڪرڻ ۽ انتظام

هلائڻ جي آڙ ۾ ملڪ کي غلام بنائي ۽ ڦري لٽي ٿو.

٣- پنجاب ۽ ڪراچيءَ جو وڏو زميندار ۽ سرمائيدار ٽولو، جو نظريي پاڪستان جي آڙ وٺي، پاڪستان جي مظلوم عوام ۽ مظلوم قومن کي غلام رکيو ويٺو آهي.

٤- وڏن زميندارن ۽ سرمائيدارن جو ايجنٽ مودوديءَ جهڙن ملن جو ٽولو، جو اسلام کي آڙ بنائي، عوام تي پنهنجي رجعت پسند عوام-دشمن ڊڪٽيٽرشپ مڙهڻ گهري ٿو.

٥- پنجاب ۽ يو-پيءَ جي چوٽي وچين طبقي جو اهو پڙهيل ڳڙهيل ٽولو، جو ترقي پسنديءَ جي آڙ وٺي، سوشلزم ۽ انقلاب جي نالي ۾، پاڪستاني مظلوم عوام ۽ مظلوم قومن تي يو-پيءَ ۽ پنجاب جي ننڍي وچين طبقي جي فائدي وارو سرمائيدارانه ۽ قومي غلاميءَ وارو نظام مڙهڻ گهري ٿو. (اهو ٽولو بظاهر چيني ۽ روسي گروهن ۾ ورهايل آهي، پر عملي طرح پاڪستان جي مظلوم عوام خلاف سازش ۾ اهي ٻئي گروهه همخيال ۽ ساٿي آهن.)

٦- دنيا جي قومن کي ۽ دنيا جي عوام کي غلام بنائيندڙ عالمي سامراج، جنهن جي اڳواڻي آمريڪا ڪري رهيو آهي.

مٿيان سنڌ-دشمن ٽولا، پاڪستان جي مظلوم قومن ۽ مظلوم عوام جا دشمن ٽولا، ظاهري طور هڪٻئي

ڳان الڳ ۽ ڪن حالتن ۾ مخالف آهن، پر حقيقت ۾ اهي هڪڙي سان اڻ-لکيل تندن ۽ تارن ذريعي ڳنڍيا پيا آهن. ظاهري طور اهي اڇوڪي دور جا آهن، حقيقت ۾ اهي تمام پراڻا آهن. ظاهري طور اهي اسان جي اکين اڳيان هلن چلن ٿا، پر انهن جون پاڙون سنڌ، هند بلڪ ايشيا ۽ سموريءَ دنيا جي تاريخ جي پاتال ۾ پيٺل آهن.

سڀني کان خطرناڪ ٽولو: پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ گذريل پاءُ صديءَ جي تجربي ثابت ڪري ڏيکاريو آهي ته پاڪستان جي مظلوم قومن جي سچا ڳيءَ، واڌاري، اتحاد ۽ جدوجهد جي راهه ۾ ڪوبه ٽولو اهڙي سنگين ۽ زبردست رڪاوٽ نه ثابت ٿيو آهي، جهڙو پنجون نمبر نام نهاد ترقي پسند ٽولو.

پنجابي ۽ اردو باز سنڌ-دشمن ڪاوررو، وچين طبقي جو ماڻهو ۽ سرمائيدار پاڻ کي مغل سلطنت جو اڪيلو جانشين ۽ پاڪستان جو اصلي وارث ٿو سمجهي ۽ ٻين کي غاصب ۽ گهٽ ٿو ليکي. پنجابي ۽ اردو باز سنڌ-دشمن ترقي پسند وري پاڻ کي ترقي پسنديءَ ۽ انقلاب جو گادي نشين سمجهي ٿو. کيس يقين آهي ته انقلابي واٽن ۽ منزلن جي اسرارن جو ڪشف فقط کين ٿي ٿي سگهي ٿو. کين ئي سڀ ڳالهيون معلوم آهن. پاڪستان ۾ اها امانت فقط سندن گهر ۾ ئي سونهي ٿي. ٻيا سنڌي، بلوچ ۽ پٺاڻ عوامي ڪارڪن، مريد ٿي، فيض پرائي سگهن ٿا، باقي اصلي منزل تي رسي

ڻٽا سگهن، جو حضرت موسيٰ وانگر حق جي نظاري جو تاب جهلي نه سگهندا. هو پنجابين ۽ اردو بازن جي پويان هلن ۽ سندن چانو هيٺ رهن، نه ته هو پلجي ويندا. ڪين وڏيرا، سرمائيدار، قوم پرست ۽ پيا جهنگ جا بگهڙ ڪائي ويندا.

اردو باز "ترقي پسند" طبقو ننڍين قومن تي پنجاب جي ظلم ۽ تشدد جي داستان ٻڌڻ، ٻڌائڻ ۽ ان جي خلاف احتجاج ڪرڻ ۽ ڪرائڻ لاءِ فراخدليءَ ۽ بهادريءَ سان تيار آهي. پر جڏهن اردوءَ جي آڙ وٺندڙ سنڌ-دشمن طرفان، سنڌين جي زمين، نوڪرين ۽ گذر جي وسيلن جي هٿ ڪس ۽ ڦرلٽ، ۽ اردو باز ڪامورن جي ظلم ۽ سنڌي دشمنيءَ جي ڳالهه تي نڪري، تڏهن هو وٺيو قلابازيون ڪائڻ لڳن. ڪڏهن اکيون ڦوٽاريو، اڳلي تي "عوام اندر ڦوٽ وجهڻ ۽ بين‌الاقواميت ۽ عوامي برادريءَ جي اصولن کي ٽوڙڻ ۽ ناجائز قوم پرستيءَ جي مرض ۾ مبتلا هجڻ" جون تهمتون ڏرين، نه ڪڏهن هاري-مزدور جا نعرا هڻي، کيس خاموش بنائين، نه ڪڏهن وري ڏاڍا معصوم بڻجيو چون ته "ڇا ڪجي، ملڪ جو نظام ئي اهڙو آهي! حڪومت ئي اهڙي آهي!! اردو باز "عوام" ويچاري جو ڪهڙو ڏوهه!!!

سڀني قومن جي عوام جا مفاد ساڳيا آهن؟— نام نهاد پنجابي ۽ اردو باز ترقي پسند سنڌ جي روشن خيال نوجوان طبقي کي سيکارين ٿا ته سنڌي،

پنجابي ۽ اردو باز عوام جا مفاد ساڳيا آهن، آهي سڀ هڪجهڙا مظلوم آهن. سيني تي سرڪار پيئي ظلم ڪري. تنهنڪري ڪين ڪپي ته هڪٻئي کي ڏوهه ڏيڻ ۽ هڪٻئي سان وڙهڻ بدران، ٻڏي ڪري، آن حڪومت ۽ حاڪم طبقي سان مقابلو ڪن، جيڪي سيني تي ظلم ڪن ٿا ۽ ڪين پاڻ ۾ ويڙهائين ٿا. اِها ڳالهه هر نيڪ نيت ماڻهوءَ کي واجبي، مناسب ۽ ترقي پسند لڳندي، پر جيئن جيئن آن تي اونهو غور ڪبو، تيئن تيئن اِها حقيقت وڌيڪ صاف ٿي ويندي ته اِها ڳالهه غلط بنيادن تي ٻڌل، ٿوري سچي، گهڻي پاڳي ڪوڙي، گمراهه ڪندڙ، رجعت پرست ۽ عوام دشمن آهي. مثال طور: پهرين اها ڳالهه ته سيني قومن جي عوام جا سڀ نفعا ۽ نقصان ساڳيا آهن، سنجهن ڪوبه ٺڪر ڪونهي، سا ڳالهه عام سمجهه توڙي سائنسي پرک موجب سراسر غلط آهي. تاريخ ڏيکاري ٿي ته تاريخ جي مختلف دورن ۾ مختلف قومن ۽ قوميتن مختلف پارٽ پئي ادا ڪيا آهن.

آريه قوم جا دراوڙ قوم تي ظلم، منگولن جا سڄيءَ دنيا ۾ قتل عام، افغانن ۽ مغلن جون هندستاني قومن سان تعديون، زار شاهيءَ روسي قومن جي ازبڪن، جارجين، لٿيوين، تاتارين ۽ پولن سان زيادتيون، جرمن قومن جا سڄي يورپ جي قومن کي ڏنل عذاب، آمريڪي قوم جي مجاهد ويٽنامي قوم خلاف اڳرائي،

اِهي سڀ هڪڙيءَ قوم جي ٻيءَ قوم سان ظلم جا مثال آهن. اِنهن ظلمن ۾ اڳواڻي برابر سرمائيدار حاڪم طبقي ئي ڪئي، پر ٻي سموري قوم به ذري گهٽ سڄي اُن وحشيانيءَ حرڪت ۾ شامل رهي ٿي. اڄ جيڪي آمريڪي بگهڙ ٻي هٿيار ويٽنامين تي بمباري پيا ڪن، سي سڀ سرمائيدارن جا پٽ آهن ڇا؟ هٽلر پاڻ اڪيلي سر ڪين ٿي وڙهيو! سندس ذليل پروگرام ۾ جرمنيءَ جا غريب مزدور توڙي هاري، مرد توڙي عورتون شريڪ هئا، نه ته هو هرگز اهڙيون فوجي ڪارروايون نه ڪري سگهي ها. اُن جو سبب اِهو آهي ته قرمار ڪندڙ ظالم قوم مظلوم قومن کي پيڙي، جيڪي حاصل ڪري ٿي، تنهن ۾ ٿورو گهڻو حصو سڄيءَ ظالم قوم کي ملي ٿو. ظالم قوم جو ٻچو ٻچو پاڻ کي مظلوم قوم کان اُوچو ۽ اعليٰ سمجهڻ لڳي ٿو. پنهنجي قوم جي فائدن کي مظلوم قوم جي فائدن کان برتر سمجهي ٿو. سواءِ ڪن آگرين تي ڳڻڻ جيترن ماڻهن جي، پيا سڀ شعوري يا لاشعوري طور، سڌيءَ يا اڻ سڌيءَ طرح، مظلوم قوم کي پيڙڻ ۽ ستائڻ ۾ حصو وٺن ٿا، ۽ ان جو عيوضو ڪنهن نه ڪنهن صورت ۾ حاصل ڪن ٿا. مثال طور، سنڌي قوم جي زمين ڦٻائڻ ۾ رڳو وڏن پنجابي-مهاجر سرمائيدارن، زميندارن ۽ ڪامورن جصو ڪونه ورتو آهي، پر هر ننڍو وڏو، غريب ۽ شاهوڪار اردو باز پنهنجي توفيق آهر، ڪوڙا

ڪليم نهرائي، يا ڪٽنون ڪٽيو، پرايو مال ڦٻائي چڪو آهي ۽ اڃان ڦٻائي پيو. غريب توڙي شاهوڪار پنجابي، ۽ اردو باز پهچ آهي، سنڌ جي نوڪرين تي ڌاڙو هڻي ٿو. سنڌن ٻچي ٻچي ون يونٽ جي ساراهه جا ڍڪ ڀريا ٿي. سيڪو پاڻ کي اسلامي خلافت جو وارث ۽ سنڌين کي جاهل ۽ گهٽ درجي جي قوم سمجهي ٿو. اخبارون پڙهي ڏسو، رسالا پڙهي ڏسو، تقريرون ٻڌي ڏسو، بازار ۾ هوٽل تي ڳالهائي ڏسو، ته هر پنجابي ۽ اردو باز اردوءَ کي خدا جي خاص خلقيل ۽ آب ڪوثر ۾ وهنجاريل، ملائڪن جي زبان ۽ سنڌيءَ کي ڀهراڙيءَ جي جاهلن جي، جاهل ۽ جهنگلي ٻولي سمجهي ٿو. غريب کان غريب، حقير کان حقير، مظلوم کان مظلوم پنجابي ۽ مهاجر پاڻ کي پاڪستان جو اصلي خالق ۽ وارث سمجهي ٿو، ۽ سنڌ تي قبضو قدرت جي عين مرضيءَ موجب، جائز ۽ لازمي سمجهي ٿو.

ڪي نام نهاد ترقي پسند نالي ماتر ڳالهه مڃين ٿا. پر پوءِ وري ڦڙتي ڪائين ٿا. چي، ”اِنهيءَ ۾ اسان جي عوام جو ڏوهه ڪونهي. سچو قصور زميندار ي، سرمائيداري نظام جو آهي. جڏهن عوام، ٻڌي ڪري، حڪومت جو نظام بدلائيندا، تڏهن اِهو مسئلو ازخود حل ٿي ويندو. تيستائين هرگز نه ٿيندو.“ اِها ڳالهه اُئين آهي، جيئن ڪو ويٽنام جي ماڻهن کي ”سهڻي“ صلاح ڏئي ته ”بابا اوهين ڏکڻ ويٽنام جي ڇاڙتا فوجن جي حملن جو مقابلو نه ڪريو، اهي ته اوهان جا پنهنجا

آهن ۽ اوهان جهڙا ئي مظلوم آهن. ويچارا آمريڪي پگهار حلال ڪرڻ لاءِ لاچار ڪٽيو اوهان جا گهوٽ ساڙين، اوهان جي گهرن کي باهيون ڏين، اوهان جي ٻارن ٻچن جا ڪوس ڪن ۽ اوهان مان جيڪو ملين تنهن کي ابتو ٽنگي لٽڪائن. پگهار جي مجبوري نه هجين ها، ته ائين ڇو ڪن! هنن مسڪين کي ڇڏي ڏيو ته پنهنجي پگهار حلال ڪري، ٻچن جو پيٽ قوت پيا ڪن. اُنهن جي گلا به نه ڪريو، سندن نالو ئي نه وٺو. نڪسن اِها ڳالهه چاهي ٿو ته اوهين چاڙتا فوج جا دشمن ٿيو ۽ ان جو مقابلو ڪري پاڻ ۾ وڙهي مرو. تنهنڪري نڪسن کي خوش نه ڪريو. پيا سڙو، مرو، پچو، پڙڪ به ٻاهر متان ڪيو، نه ته ويٽنامي عوام ۾ قوت پئجي ويندي، نڪسن خوش ٿيندو!" اسان جي هنن نام نهاد ترقي پسند ۽ خود ساخته عوام-دوستن جي مرضي آهي ته جي ڪنهن سنڌيءَ ڪان ڪو پنجابي يا پناهگير زمين کسي، ڪيس بي دخل ڪري ڇڏي، جيڪڏهن ڪو وڏو پنجابي يا پناهگير عالم فاضل، انگريزيءَ کي ڪيڏڻ جي ٻهاني، اردوءَ کي زوريءَ مڙهڻ جون ٻچون ڪري، پنجابي-پناهگير ڪامورا سنڌين سان يهودين وارا ظلم ڪن، ته سنڌين کي کپي ته بدمعاشن کي اکر به نه چون، اُنهن جي شڪايت ئي نه ڪن. رڳو ايوب يا يحيٰي کي ڏؤ تي گاريون ڏيئي، ويهي رهن، ۽ تيسين انتظار ڪن، جيسين موجوده نظام

بدلجي ۽ اُهو زمانو اچي، جڏهن پاڪستان ۾ سوشلسٽ حڪومت قائم ٿئي، سنڌ-دشمنن جي دلين ۾ ڦيرو اچي ۽ هو سنڌين کي انسان سمجهڻ شروع ڪن. ڇا هن قسم جي ڏتن ۽ مُلان مودوديءَ جي ٻهائن ۾ ڪو به فرق آهي؟ ملون مودودي به ته اِها ڳالهه ٿو ڪري ته "هڪڙي مسلمان قوم ٻيءَ کي ڦري ته پرواهه ناهي. ٽيستائين مات ڪري ويهو، جيسين آءٌ اسلامي خليفو ٿيان، پوءِ ڏسجو منهنجا ڪم. اوهين خدا تي رکي، وڃي ويهي رهو. هاڻ ڪڇندا ته ڪافر ٿيندا." اهڙيءَ ريت ٿي پنجابي-پناهگير ترقي پسند پنهنجي قوم جي ظلمن تي پردي وجهڻ لاءِ، نهايت ٺڪ جي ڏاڍائيءَ سان، سنڌين کي زميندار سرمائيداري نظام ڏانهن منهن ڏيندا آهن ته "وڃي ان سان صفائي ڪريو. اسان جي ماڻهن جو ڏوهه ڪونهي."

ڪي سنڌ-دشمن اردو باز ٽولي جا نام نهاد ترقي پسند هڪڙي ٻي ٽڪ سان سنڌين تي اردو بازن هٿان ٿيندڙ ظلمن جي ائڊريس غائب ڪرڻ چاهين ٿا. هو چون ٿا، "ابا اوهين ڇو ٿا پنجابي ۽ مهاجر قومون اسان تي ظلم ٿيون ڪن. پنجابي ته غير قوم آهي ۽ برابر ظالم آهي. اسان جي همدردي اوهان سان آهي. باقي رهيا اردو باز. ڇڱو، هاڻي جي اسين اوهان کي ثابت ڪري ڏيکاريون ته اُهي قوم ئي ڪونه آهن، ته پوءِ اوهان جو مٿن ڪيس خارج ٿيو ڪي نه؟ اسين

اردو بازن جي ڪا قوم ئي ڪونه آهيون ته ظالم قوم ڪٿان ٿينداسين؟" ائين چئي، هو وڏن عالمانه، فاضلانه دليلن سان اِهو ثابت ڪرڻ جي ڪوشش شروع ڪري ڏين ته اردو باز ڪا قوم نه آهن.

سوال ٿو اٿي ته ائين آهي ڇا ته ڦرلٽ فقط تڏهن ٿئي ٿي، جڏهن اُها فقط هڪڙيءَ ساڳيءَ قوم جا ماڻهو ڪن؟ ڦورو ڌاڙيلن کي ڦورو ۽ ڌاڙيل فقط تڏهن ڪوٺي سگهبو ڇا، جڏهن هو فقط هڪڙيءَ قوم جا هجن؟ مختلف قومن جي ماڻهن جي گڏيل ڦورو ٽولي کي ظالم ۽ جابر نه چئي سگهبو ڇا؟ ڇا، نادر شاه جي ڌاڙيل سپاهين ۾ سڀ ايراني قوم جا ماڻهو هئا؟ هٽلر جي ڦورو ۽ قاتل سپاهه ۾ سڀ جرمن هئا ڇا؟ منجهن اٽليءَ، هنگري، آسٽريا وغيره قومن جا سپاهي ڪونه هئا ڇا؟ جيڪي انگريز هندستان کي لٽيندا هئا، سي سڀ انگلنڊ جا هئا ڇا؟ نيپئر ته آئرلينڊ جو ويٺل هو، جا هڪ جدا قوم آهي. انهيءَ ڪري انگريزن جي ڦرلٽ جائز ٿي پئي آهي ڇا؟ يا انگريز ڌاڙيلن مان ڦري شريف ٿي پيا ڇا؟ مهاجر نام نهاد ترقي پسند بزرگ چون ٿا ته مهاجر قوم نه پر ثقافتي ٽورائي آهن. جيڪي ماڻهو ٽورا آهن، ته اهي هرويرو شريف ٿي پيا ڇا؟ ڇا، تاريخ ۾ ظالم ٽورايون نه ٿينديون آهن ڇا؟ هندستان ۽ چين تي جن قومن حملا ڪيا آهن، سي هندستان ۽ چين جي سوين پٽيءَ جيترا به ڪونه هئا! يوناني، پٺاڻ، مغل ۽ انگريز سڀ

ٿورائيءَ ۾ هئا. الجزائر ۾ فرينچ ڏاڪو ٿورائيءَ ۾ هئا. عربستان ۾ يهودي ٿورائيءَ ۾ آهن. آفريڪا ۾ فاشي گورا ٿورائيءَ ۾ آهن. اُهي سمورئي ظالم ٿورايون ۽ اقليتون آهن، جي اڪثريت کي پنهنجي گهر ۾ چور ڪري ويٺيون آهن.

ڪڏهن وري چيو وڃي ٿو ته "اردوباز ٽولي وارا پاڻ ڦرجيَ مارجي مظلوم ٿي آيا آهن. اُهي وري ڇا جو ظلم ڪندا هوندا!" ان جو جواب تاريخ ۾ موجود آهي. "مي فلاور" بحري جهاز ۾ چڙهي، جيڪي ڏتڙيل، پيڙيل انگريز آمريڪا پهتا، تن مظلومن اُتي پهچڻ شرط اُتي جي اصلي آمريڪين جو جڙ پٽو ناس ڪري، سڄي ملڪ تي قبضو ڪري ورتو. اڄ به ويچارا باقي بچيل اصلي آمريڪي، يعني ريڊ انڊين، جهنگ جي جانورن وانگر لوڙهن ۾ بند آهن. هٽلر جي دل ڏارينڌڙ وحشيانه ظلمن جي شڪار ٿيڻ کان پوءِ، مظلوم يهودين عربن سان جيڪي ويل وهايا آهن، ۽ گهر ڏٽين کي لوڏي، مهمان مان مالڪ بڻجي، ڏتڙو ڪئيو، عربن کي موڙيندا وتن، تنهن جو مثال اکين اڳيان موجود آهي. تاريخ اهڙن معصوم ٽولن جي داستان سان ڀري پيئي آهي، جن پنهنجي ملڪ مان تڙجي نڪرڻ کان پوءِ، وڃي ٻين کي پنهنجي گهرن مان تڙيو. ارغون به ته وچ ايشيا مان، لوڏجي نڪتا هئا ۽ مظلوم ٿي سنڌ ۾ آيا هئا!

هاڻي اچو ته انهيءَ ئي قسم جي هڪڙيءَ آخري انتها درجي جي چالاڪيءَ جو جائزو وٺون. جيڪي مهاجر تمام ٻاجهارا، تمام لائق، تمام انصاف پسند ۽ تمام 'ترقي پسند' آهن، سي چون ٿا ته ”بابا! اسين آهيون ئي سنڌي.“ ۽ پنهنجيءَ پر ۾ هو ائين چئي، چڻ ته سنڌين جي سٺن پيڙهين تي احسان ڪري ڇڏين. فرض ڪريو ته سڀئي سنڌ-دشمن اردو باز اهڙا شريف ۽ لائق ٿي، پاڻ کي سنڌي سڏائڻ شروع ڪري ٿا ڇڏين. پوءِ ڀلا ڪهڙو فرق پيو؟ سنڌين کي ڀلا ڪهڙو فائدو پهتو؟ مثال طور، فرض ڪريو ته ڪجهه چانڊيا منگسين تي حملو ڪن، هنن جو سمورو مال ملڪيت لٽي وٺن، پوءِ وڏي فراخدليءَ سان اعلان ڪن ته ”بابا اسين اڄ کان وٺي پاڻ کي چانڊيا سڏائڻ ڇڏيو، ڪٺيو ٿا پاڻ کي منگسي سڏايون، رهيو به اوهان جي پاڙي ۾ ٿا پئون، اڳتي سدائين منگسي سڏائي اوهان کي ڦريندا سون. ميان! هاڻي ته خوش ٿيا؟“ ڇا ڌاڙيلن جي منگسي سڏائڻ ڪري منگسين جي ڦريل مال ۽ ملڪيت جي تلافي ٿي ويئي؟ ڇا هاڻ ظالم ڌاڙيل سنڌن ڀائر ٿي پيا؟ ۽ منگسين کي گهرجي ته ڏند ڪڍي ٻيهي کلن ۽ خوش ٿين؟

انهن نام نهاد ترقي پسند مهاجرن جا ڪي پاليل ۽ سينگاريل طوطا وري ٻي ٻولي ٿا ٻولين. چي، ”ادا آهي ته برابر پنجابين ۽ مهاجرن ٻنهي جو ظلم. پر ٻن محاذن تي ڪيئن وڙهي سگهنداسون؟ اچو ته مهاجرن

سان گڏجي پنجابين سان مقابلو ڪريون! مهاجر جڏهن
سات ڏيڻ لاءِ تيار به آهن، ته پوءِ پاڻ ڇو موقعو
وڃايون!“ اِهو ائين آهي جيئن هڪڙو بگهڙ ۽ ٻيو
چيتو ڪنهن گهيٽي کي ڦري اچن، ۽ بگهڙ ڏاڍيءَ
فراخدليءَ سان، ڏاڍي بزرگ واري نموني سان گهيٽي
کي چوي ته ”ابا گهيٽا! اسان ٻنهي سان وڙهي ڪونه
پڄندين، آءٌ پاڻ چيتي سان ڪونه ٿهان، تنهنڪري ٻچا
تون ٻوڙي اچي منهنجي پيٽ ۾ ويهه، ته ٻيئي گڏجي
چيتي سان وڙهون!“

[”تحريڪ“ - ڊسمبر، ۱۹۷۴ع]

(۲)

نقلي ترقي پسند، سنڌ-دشمن ٽولي تي ”عوام“
جي مقدس چادر وجهي، ان کي معصوم ۽ پوتيءَ پاڪ
ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. جڻ ته قومون ۽
عوام ڪڏهن به ظالم نه ٿيندا آهن! مارڪس، لينن،
اسٽالن ۽ مائوزي تنگ هميشه ظالم ۽ مظلوم قومن جي
فرق کي نه رڳو مڃيو ۽ تسليم ڪيو آهي، پر هنن
هڪ ترقي پسند جي سڃاڻپ ۽ پرک جي ڪسوٽي ئي
اِها ٺهرائي آهي ته جڏهن سندس قوم ظالم آهي ته هو ان
کي ظالم چئي ٿو يا نه. نه رڳو ايترو، پر هو پنهنجي ظالم

قوم جي خلاف پيڙيل قوم جو ساٿ ڏئي ٿو يا نه. جيڪڏهن هو مظلوم قوم جو فرد آهي، ته هن جو، هڪ ترقي پسند هجڻ جي حيثيت ۾، اهو فرض آهي ته پنهنجي قوم جي جدوجهد ۾ ڀرپور ساٿ ڏئي ۽ ان جي لاءِ هر قرباني ڪري. جيڪو ماڻهوءَ انهيءَ ڪسوٽيءَ تي پورو ناهي، ۽ ظالم قوم جو فرد ٿي ڪري پنهنجي قوم ڪي ڏوهي نٿو نهرائي، ان تي پردو ٿو وجهي، چشم پوشي ٿو ڪري، مظلوم قوم جو ڪلم ڪلا ساٿ نٿو ڏئي، ته پوءِ اهو نه مارڪس جي پيروي ڪندڙ آهي نه لينن، اسٽالن ۽ مائوزي تنگ جي. هو مصنوعي مارڪسي ۽ ڪوڙو ڪميونسٽ آهي. ڪيس ترقي پسند سڏائڻ جو ڪوبه حق نه آهي.

مارڪس جرمن هو. پر سندس جرمن قوم جڏهن ١٨٤٨ع ۾ اٽليءَ جي قوم سان ڪوڙو تڪرار ڪري، ان کي دٻايو، تڏهن هن اٽليءَ وارن کي لکيو، ”انهيءَ تڪرار ۾ اسين (جرمن ترقي پسند) جيڪا روش اختيار ڪنداسين، تنهنجي باري ۾ ڪوبه شڪ نه هئڻ گهرجي. اسين اٽليءَ جي آزاديءَ جي حمايت ڪنداسون. اٽليءَ توڙي جرمنيءَ ۽ پولينڊ ۾، (پنهنجن) آسٽريائي جرمنن سان موتمار مقابلو ڪنداسين. اسين (جرمن ترقي پسند) توهان اٽليءَ جي قوم وارن ڏانهن ڀائپيءَ وارو هٿ وڌايون ٿا ۽ توهان کي ثابت ڪري ڏيکارڻ چاهيون ٿا ته توهان جي قوم تي (اسان جا) جرمن حاڪم جيڪو

ظلم ڪري رهيا آهن، تنهن ۾ اسين سندن حصيدار ٿيڻ لاءِ هرگز تيار نه آهيون.... اسين مطالبو ڪنداسين ته وحشي آسٽريائي (جرمن) فوج فورن اٽليءَ مان واپس گهرائي وڃي، ۽ اٽليءَ جي عوام کي حق ڏنو وڃي ته هو جهڙي نموني چاهين، تهڙي نموني جي حڪومت قائم ڪن...." (مارڪس ۽ اينجلس جا چونڊ خط، صفحو ٤٦).

جڏهن، ١٨٧٠ع ۾، جرمن قوم بسمارڪ جي اڳواڻيءَ هيٺ فرانس جي سرحدن ۾ داخل ٿي، تڏهن مارڪس جي ساٿين، ليبنيڪ ۽ ببيل، جرمن پارليامينٽ اندر کلم کلا تقرير ڪري، پنهنجي قوم کي ننديو ۽ اعلان ڪيو ته اِهو فرينچ قوم سان ظلم آهي. هنن جرمن مزدورن کي هدايت ڪئي ته هو فوج ۾ڀرتي نه ٿين. اُنهن تقريرن جي ڏوهه ۾ بنهي تي غداريءَ جو مقدمو هلائي، کين جيل ڏياريو ويو. جڏهن ١٨٦٧ع ۾، آئرلنڊ جي محب وطن انقلابين کي انگلنڊ خلاف بغاوت جي ڏوهه ۾ سزائون آيون، تڏهن مارڪس جي اڳواڻيءَ هيٺ انگلنڊ جي ترقي پسندن لنڊن ۽ ٻين شهرن ۾ پنهنجي قوم يعني انگريزن جي خلاف ۽ مظلوم آئرلنڊ جي حق ۾ زبردست مظاهرا ڪرايا ۽ اعلان ڪرايو ته انگريز قوم کي ڪوبه حق نه آهي ته آئرلنڊ کي غلام رکي. (چونڊ خط، صفحو ١٩٤ ۽ ٻيا) مارڪس ۽ سندس ساٿي زندگيءَ تائين انهيءَ اصول تي ڪاربند رهيا، ۽ ظالم قوم کي ظالم چوندا ۽ انهن جي مخالفت ڪندا، ۽ مظلوم

قوم کي مظلوم چوندا ۽ انهن جي حمايت ڪندا رهيا. مارڪس جي نظر ۾ مزدور طبقو سڀ کان وڌيڪ روشن خيال ۽ ترقي پسند ٿئي ٿو. پر هن جڏهن محسوس ڪيو تہ انگلنڊ جو مزدور بہ مظلوم قوم جو پوريءَ طرح طرفدار ٿيڻ لاءِ تيار ناهي، تڏهن انگريز مزدور طبقي جي مذمت ڪيائين ۽ چيائين تہ ”انگلنڊ جو مزدور بہ سرمائيدار مزدور آهي!“ (چوند خط، صفحو ١١٠)

قومن جي مسئلي تي لينن جي تعليم ۽ عمل جو گهرو مطالعو ڪبو، تہ ڏسبو تہ دنيا جي قومن جي برابريءَ جي علمبردار هجڻ سان گڏوگڏ هن ظالم ۽ مظلوم قومن جي وچ ۾ سدائين فرق ڪيو ۽ مظلوم قومن جي حمايت ڪيائين. انقلاب کان پوءِ نهايت ناسازگار حالتن ۽ ڪٺن مشڪلاتن جي باوجود، هو سختيءَ سان ننڍين قومن جو حمايتي ۽ روسي ناجائز قوم پرستيءَ جو زبردست مخالف رهيو. روسي سلطنت جي فنلنڊ صوبي جي سرمائيدار طبقي، حالتن جو فائدو وٺي، ڪميونسٽن جو ڪوس ڪرايو. لينن، باوجود ان جي، کين گهر ويٺي آزاديءَ جو پروانو ڏياري موڪليو. هن استالن ۽ جرجنسڪيءَ جهڙن ننڍين قوميتن جي ڪميونسٽن کي بہ بار بار تاڪيد ڪيو تہ ننڍين قومن کي صحيح معنيٰ ۾ آزادي ڏيو ۽ ڪابہ بي‌ايماني نہ ڪريو. هو سخت بيماريءَ جي حالت ۾ بہ کين تارن مٿان تارون ڪندو رهيو تہ رپورٽ ڪيو تہ اوهان منهنجي هدايتن

تي عمل ڪيو آهي يا نه. هن ڪيترا پيرا مٿن ننڍين
قومن سان انصاف نه ڪرڻ جا الزام لڳائي، ڪين سخت
ڇينڀيو. اسٽالن جو قوميت بابت لکيل ڪتاب ڏيکاري
ٿو ته هو ننڍين قوميتن جي حقن کي ڪيڏي بنيادي
اهميت ڏئي ٿو.

مائوزي تونگ جو نظريو اُنهيءَ سان ظاهر آهي
ته هو چوي ٿو ته ”هر مظلوم قوم جي ماڻهن جي
ترقي پسندي ۽ بين الاقواميت ئي اِها آهي ته هو محب
وطن بڻجن ۽ ظالم قومن خلاف پنهنجي مظلوم قوم جو
ساٿ ڏين ۽ سندس اڳواڻي ڪن.“

جيڪي نقلي ترقي پسند ۽ سندن پاڙهيل ۽
سيکاريل سنڌي طوطا چون ٿا ته مارڪسي ترقي پسند فلسفي
موجب عوام ڪڏهن به ظالم نه ٿيندو آهي، فقط مٿيون
طبقو ۽ حڪومت ظالم ٿيندا آهن، تن کي ١٨٧٠ع
۾ فرانس طرفان جرمنيءَ تي ڪيل اڳرائيءَ وقت مارڪس
جي جرمن ترقي پسندن کي ڏنل هدايت جو مطالعو
ڪرڻ کپي. ڪن جرمن ڪميونسٽن، بين الاقواميت جو
ٺالو وٺي، جرمن مزدورن کي چيو ته ”هي فرينچ
۽ جرمن مٿين طبقي جي لڙائي آهي، فرينچ
عوام جو ڪوبه ڏوهه ناهي، تنهنڪري فرينچن جو مقابلو
نه ڪجي. پاڻيهي حاڪم پاڻ ۾ چاٽندا. اوهان جو ڪجهه
به نه وڃي.“ اهو ٻڌي، مارڪس سخت ڪاوڙجي ويو.
هن لکيو: ”فرينچ قوم جو سمورو عوام اهڙيءَ اڳرائيءَ

تي آماده نه هجي ها، ته جيڪر (فرينچ بادشاهه ڳي جرمنيءَ تي حملو ڪري، سائس) جنگ جاري رکڻ جي همت ئي نه ٿئي ها. فرينچ سرمائيدار، فرينچ وچون طبقو، فرينچ هاري ۽ فرينچ رازا ۽ مزدور.... (سڀ اڳرائي لاءِ آتا آهن). جيستائين سندن مغز مان اِها اڳرائيءَ واري هوا بنهه چڱيءَ طرح ناهي نڪري نه ڪيبي، تيستائين جرمن ۽ فرينچ قومن ۾ صلح ٿيڻ ناممڪن آهي" (چونڊ خط، صفحو ٢٤٢). اڳتي هلي، جڏهن جرمنن فرينچن کي شڪست ڏني ۽ فرينچن جو دماغ ٺيڪ تي ويو، تڏهن مارڪس هڪدم مطالبو ڪيو ته "هاڻ فرينچن سان فوراً جنگ بند ڪئي وڃي ۽ ڪانئن ڪوبه انتقام نه ورتو وڃي." جيڪڏهن اسان جن هنن نام نهاد ترقي پسندن ۾ ذري جيترو به ترقي پسند، ڪميونسٽ ۽ مارڪسي اخلاق هجي ها، ته هو سنڌي، بلوچ، پٺاڻ قومن کي هدايت ڪن ها ته اسان جي ظالم قومن جي اڳراٽين جو مڙس ٿي مقابلو ڪريو ۽ سندن دماغ مان ڦرلٽ ڪرڻ جي "هوا ناهي ڪيو"، ڇاڪاڻ ته جيستائين سندن دماغ مان اِها هوا نه نڪتي آهي، تيستائين پاڪستاني قومن جي وچ ۾ اتحاد جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي.

مارڪس، لينن، اسٽالن ۽ مائوزي تونگ جي اصولن تي هلڻ جي دعويٰ ڪرڻ وارن جو فرض هو ته هو پنجاب ۽ ڪراچيءَ ۾ سنڌ ۽ ٻين مظلوم قومن جي حقن جي حمايت ۾ جدوجهد هلائين ها. لاهور ۽

ڪراچيءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ ۽ سنڌي قوميت جي حقن غضب ٿيڻ خلاف مظاهرا ڪرائين ها، لڪين انصاف پسند مهاجر ۽ پنجابي رهبر، ڪارڪن مزدور ۽ عوام مطالبو ڪن ها ته ننڍين قوميتن کي ون يونٽ جي زنجيرن مان آزاد ڪيو وڃي! لائلپور، راولپنڊي، سيالڪوٽ، ڪراچيءَ جا ترقي پسند اعلان ڪن ها ته اسان جون قومون ظلم ٿيون ڪن، اهو بند ٿيڻ گهرجي. پوءِ مڃجي ها ته برابر پنجابي ۽ مهاجر ترقي پسند واقعي ترقي پسند ۽ مارڪسي اصولن جا علمبردار آهن، لينن جا صحيح پيرو آهن، اسٽالن ۽ مائوزي تونگ جا سچا مبلغ آهن.

هنن ترقي پسندن جي زبان تي اٿندي ويهندي مارڪس ۽ ٻين عظيم بين الاقوامي ليبرن جو نالو آهي، پر انهن انقلابي تعليم جي اٿاهه خزانن کي سدائين اردوءَ تائين محدود رکيو ۽ سنڌي، پنجابي، بلوچي ۽ پشتو عوام تائين پهچائڻ جي ضرورت نه سمجهي. برهمڻ وانگر هنن انهيءَ عظيم ترقي پسند ادب کي سنڌي، بلوچ ۽ پٺاڻ شودرن جي ڪنن جي لائق نه سمجهي، ان کي فقط اردو پڙهندڙن اڳيان پيش ڪيو. هنن ٢٠ سالن جي لمبي عرصي ۾ هڪڙو به سنڌي اهڙو پيدا ٿيڻ نه ڏنو، جنهن کي وٽانئن ترقي پسنديءَ جي فل ڪورس پاس ڪرڻ جي سند مليل هجي. هو سال بسال ٻه چار ننڍڙا طوطا ڦاسائيندا آهن، جيڪي ٻه ٽي سال سيڪاريل جملا وري وري دهرائيندا آهن، عوامي جلسن ۾ ڪنهن هلندا

آهن، ۽ هيڏانهن هوڏانهن ڦٽ ڦٽ ڪندا آهن ۽ سنڌ جي آزمايل عوامي ورڪرن ۽ رهنمائن کي ٺونگا هڻندا آهن. تان جو هو نيٺ پاڻ به ڪجهه سمجهه پرپا ٿيندا آهن، ۽ هن سڄي ڍونگ جي تهه ۾ رولو ڏسي، اعتراض ڪندا آهن. پوءِ ڏاڍي آرام سان کين رجعت پرست، سست، ڪاهل ۽ نڪمو وغيره جا لقب ڏيئي، سندن پر ڪاٽيا ويندا آهن، ۽ وري پيا ننڍڙا طوطا ڦاسائبا آهن. مطلب ته واڳون سرڪار ۾ به پين وٽ ته مخالف پارٽين ۾ به پين وٽ. رجعت پرستن جي امامت به. انهن لاءِ مخصوص، ته ترقي پسندي به سندن واسطي رزرو ٿيل.

س س پس منظر: سنڌ جي ماڻهن پاڪستان ۽ اسلام جي نالي ۾ ساڻن ٿيل دوکي کي جڏهن ڪجهه دير تائين پروڙيو، تڏهن ازخود منجهن سوچ ۽ چرپر پيدا ٿي. پنهنجي خاص حالتن موجب هنن انهيءَ جي مقابلي ڪرڻ جي تحريڪ هلائي. نقلي ترقي پسندن انهيءَ تحريڪ ۾ ڏڦيڙ وجهڻ جو ڪوبه موقعو هٿان نه وڃايو. جي.ايم. سيد، جنهن کي سڀ کان پهريائين لياقت علي خان جي آپيشاهي جو تجربو ٿي چڪو هو ۽ جنهن سڀ کان پهريائين اسلام ۽ مسلم ليگ جي نالي ۾ باهرين مداخلت ۽ دٻاءَ خلاف احتجاج ۽ مقابلي ڪرڻ جي جرئت ڪئي، تنهن تي هڪ طرف سنڌ-دشمن پريس، ليڊرن ۽ عام ماڻهن زهريلا ۽ ڪمينا حملا ڪيا ۽ پنهنجي سرڪار

هتان ڪيس سزائون ڏياريون، تہ ٻئي طرف هنن نقلي ترقي پسندن بہ رات ڏينهن سنڌس خلاف سُس پس جي شرير مهم هلائي، سنڌ جي سماجي شعور رکندڙ نوجوان طبقي کي ڪانئس بدظن ڪيو. اهڙيءَ ريت ٻنهي طرفن کان سنڌس پَر ڪٽيا ويا. مون کي ياد آهي تہ جڏهن ڀهريون پيرو مارشل‌لا وارن حيدر بخش جتوئيءَ کي قيد ڪيو، تڏهن نقلي ترقي پسندن جي سُس پُس جي مشينري حرڪت ۾ آئي هئي ۽ ماڻهن کي سيکاريائون تہ ”جتوئي تہ وڏيرن جي دلن گهٽائڻ لاءِ جيل ويو آهي، عيوضي بہ وڏيرن جو آهي!“ ساڳيءَ طرح ٻين ڪارڪنن مان ڪن کي مُلئون، ڪنهن کي رجعت پرست ۽ ڪنهن کي وهم پرست جا لقب عطا ڪري، اندران ڏي اندران سنڌن پاڙون ڪٽيون ويون. اُنهن کي پاڻ ۾ وڙهائي، پنهنجي تابع رکڻ لاءِ هر هڪ جي واري سان پٺي ٺپري ويندي آهي تہ ”سچو ترقي پسند تون آهين، ٻيا هڙئي رجعت پرست آهن!“

وري جڏهن آهو سَند مليل سنڌي ترقي پسند سنڌ جي حقن جي حفاظت جي سوال تان ڪو اعتراض ڪندو آهي، تہ هڪدم کيس رجعت پسند سڏي، ٻئي کي دام ۾ آندو ويندو آهي، ۽ هن کي ثابت ڪري ڏيکاريو ويندو آهي تہ ”تون ترقي پسنديءَ جي سَند لاءِ اسان جي رحم ڪرم جو محتاج آهين. جي اسان جي فرمانبرداري نہ ڪندين، تہ تنهنجي خلاف فتويٰ

ڪيدي، تو ڪي سموري پاڪستان جي ترقي پسندن ۾ بدنام ڪنداسين." اهڙيءَ ريت، هي ترقي پسند پوپ معافينامن جي متا ستا ۽ واپار ڪندا رهيا آهن، ۽ عوامي جمهوري ڪارڪنن ۽ اڳواڻن مٿان سدائين سندن مخفي فتوائن جي تلوار لٽڪندي رهندي رهي.

هو پاڪستان اندر قومي آزاديءَ جي جذبن ۽ جدوجهد جو طبقاتي ۽ انقلابي جوهر پرکي نه سگهيا. هو دل ۾ ان کي هڪ وچڙندڙ بيماري سمجهي، ان جي اندروني مخالفت ۽ ظاهراً منافقائيءَ واري تائيد ڪندا رهيا. ۽ موقعي ملڻ شرط، گس هلندي، اک بچائي، قومي تحريڪ جي هلندڙ گاڏيءَ جي ڦيٿن مان هوا ڪيدي ڇڏيندا هئا يا ان کي پنڪچر ڪري ڇڏيندا هئا.

دراصل يو-پيءَ ۽ پنجاب جي جاگيردار ۽ هن نام نهاد ترقي پسند ٽولي جا مقصد ساڳيائي هوندا هئا ۽ آهن. يعني ننڍين قومن جي وجود کان انڪار ڪرڻ، قومي تحريڪن کي اندران ئي اڌران ڏک هڻڻ ۽ کين پنجاب ۽ يو-پيءَ جي سياستبازن جو غلام رکڻ. فرق فقط هي هو ته

(١) پهريون ٽولو پاڪستان جي قومن کي يو-پيءَ ۽ پنجاب جي جاگيردار ۽ سرمائيدار سياستدانن جو غلام رکڻ چاهي ٿو، ۽ ٻيو نام نهاد ترقي پسند ٽولو کين يو-پيءَ ۽ پنجاب جي وچين، پڙهيل ڳڙهيل طبقي جو غلام بنائڻ گهري ٿو.

(٢) پهريون ٽولو اسلام ۽ پاڪستان جي نالي ۾ ننڍين قومن جي وجود ۽ حقن کان انڪار ڪرڻ گهري ٿو، ته ٻيو ٽولو سوشلزم ۽ انقلاب جَي نالي ۾ ساڳي ڪار ڪرڻ گهري ٿو.

(٣) پهريون ٽولو اسلام ۽ پاڪستاني برادريءَ جي نالي ۾ ننڍين قومن جي حقن تي ڌاڙو هڻڻ گهري ٿو، ته ٻيو ٽولو اُهو ڌاڙو سوشلسٽ ۽ طبقاتي برادريءَ جي نالي ۾ هڻڻ گهري ٿو.

(٤) پهريون ٽولو قومي تحريڪ ۽ ان جي علمبردارن کي هيسائڻ ۽ بدنام ڪرڻ لاءِ مٿن پاڪستان-دشمن، اسلام-دشمن ۽ علاقائي تعصب جون تهمتون هڻي ٿو، ۽ ٻيو ٽولو مٿن انقلاب-دشمن، وڏيرا پرستيءَ ۽ رجعت پرست قوم پرستيءَ جا بهتان مڙهي ٿو.

(٥) پهريون ٽولو قومي تحريڪ خلاف علي الاعلان جبر ۽ ڏاڍ کان ڪم وٺي ٿو ۽ آمهون سامهون حملو ڪري ٿو. ٻيو ٽولو ظاهري همدرد بڻجي، اندران قومي تحريڪ جي علمبردارن جون گلائون ڪري، ڪوڙا افواهه ڦهلائي، منافقيون ڪري، ڪوڙيون همدرديون ۽ سرجوشيون ڏيکاري، پنهنجن چاڙتن جي قربانين جا ڪوڙا ۽ من گهڙت افسانا ڦهلائي، سيني کان اڳ قومي تحريڪ جو وارث بڻجي، اُن جا لاهه ڪڍي ٿو.

آنهن ٻنهي ٽولن جي جنڊ جي ٻن پڙن وچان ڪنهن به قومي تحريڪ جي رهبر جو صحيح سلامت

بچڻ ناممڪن هو. نقلي ترقي پسند قومي تحريڪ ۽ قومي ڪارڪنن جي پٺ وٺيو ايندا رهيا ۽ قدم قدم تي سندن راهه ۾ ڪنڊا پوکيندا رهيا ۽ ڪين اندران ئي اندران سنڌ ۽ پاڪستان ۾ بدنام ڪري، پنهنجا هٿ ٺوڪيا ماڻهو سندن خلاف کڙا ڪري، انهن کي هشيون ۽ ٽيڪرون ڏيئي، قومي سياست کي ناڪام بنائيندا رهيا. هن ٽولي، قومي تحريڪن جي سيني مورچن تي پنهنجا هٿ ٺوڪيل قابض ڪري ڇڏيا آهن، جي اشاري ملڻ تي قومي تحريڪ جي رهنمائن کي بلئڪ ميل ڪري، ڪين بيواهه ڪري سگهن ٿا، ۽ هو پنهنجن پيرن هيٺان زمين کسڪندي ڏسي، بظاهر "پنهجن" کي به مخالف ڏسي، لاچار هٿيار ڦٽا ڪرڻ تي مجبور ٿين ٿا.

پنجاب ۽ يو-پيءَ جي اِنهيءَ "ترقي پسند" ٽولي جو چار سڄي پاڪستان ۾ ڦهليل آهي. اُن چار کي هو مختلف طريقن سان استعمال ڪري، سنڌ جي قومي تحريڪ ۽ ان جي ڪارڪنن کي اپاهج بنائي سگهيا آهن ۽--

(١) پهريون ته هو سنڌ خواه پاڪستان جي سيني حصن ۾ جنهن کي چاهين، تنهن کي رات وچ ۾ ليڊر مشهور ڪري سگهن ٿا. اُنهيءَ ليڊر ساز فئڪٽريءَ ڪيترائي نقلي شاگرد ليڊر، نقلي هاري ليڊر، نقلي سنڌي قومي ليڊر ۽ نقلي دانشور تيار ڪيا ۽ ڦٽايا آهن. اهڙا

جڙتو ليڊر سندن اشاري تي هلي، سنڌ ۽ پاڪستان جي ٻين قومن جي محب وطن ڪارڪنن کي پاڪستان جي سطح تي بي يار و مددگار ڪري سگهن ٿا ۽ ڪندا رهيا آهن. هو هر وقت، هر هنڌ، هر مورچي تي ”اڪثريت“ حاصل ڪري سگهن ٿا.

(٢) ٻيو ته هو چپ چاپ مات ميٽ ۾ ڪنهن به ڪارڪن يا تحريڪ جي خلاف سڄي پاڪستان ۾ بيڪ وقت خفيه پروپئگنڊا جي مهم هلائي، ان لاءِ زهريلي فضا پيدا ڪري سگهن ٿا. جيئن ته سڀ حرڪتون چپ چاپ ۾ ٿيندڙيون رهنديون، تنهنڪري واسطيدار کي پتو ئي ڪونه پوندو ته پردي پٺيان ڪهڙو کيل کيڏجي رهيو آهي! مطلب ته مڪمل منافقيءَ کان ڪم وٺڻ کي ”انقلاب“ جو بنيادي اصول ڪري ورتل آهي. تنهنڪري اهي سمورا مخالف ۽ سازش ڪندڙ، اشراف ٿيو، ظاهري طور، اڳلي جا قصيدا پڙهندا ايندا ۽ اڳلي کي خبر پوڻ ئي ڪونه ڏيندا ته اسين تنهنجي خلاف ڪهڙو ممڻ مچايو ويٺا آهيون. هو پنهنجيءَ پر ۾ کين پنهنجو همدرد ۽ ساٿي سمجهيو ويٺو هوندو، تان جو عين وقت تي سڀ ڦري ويندس ۽ هو اڪيلو رهجي ويندو.

(٣) انهيءَ مڪروه ۽ عوام-دشمن سازش ۾ کين اردو پريس جي مڪمل حمايت حاصل هوندي، جو ان ۾ سندن اشاري تي جڙتو ليڊرن جا بيان ڇاپي،

ڳين سچيءَ سنڌ بلڪ پاڪستان ۾ مشهور ڪري،
اُنهن کي ڪنڌي ڪم ڪرڻ جي لائق بنائيندا آهن.

(۴) سنڌ جي سياست مڪمل طور وڏيرن جي هٿن ۾ هئي ۽ آهي. وچون پڙهيل ڳڙهيل طبقو ڪافي تعداد ۾ موجود نه هو. پڙهيلن جي به علمي سطح تمام هيٺ پئي رهي آهي. منجهن سياسي علم ۽ شعور ناپيد هو. موجوده جديد انقلابي نظرين جي اونهي مطالعي جي ڪنهن ۾ به پهچ ڪانه هئي. تنهنڪري هي ٽولو انقلاب ۽ سوشلزم جي نالي ۾ پنهنجي گادي بنا خطري قائم رکندو اچي.

طبقاتي ڪشمڪش جي سائنسي سچ کي هنن ايذيءَ بي درديءَ، ايذيءَ بي ايمانيءَ ۽ ايذي فريب سان استعمال پئي ڪيو آهي، جو اُهو سچ هينئن جي واتان ڦري هڪ عظيم ڪوڙ ٿي پيو آهي.

مارڪس، لينن ۽ ٻين انقلابي استادن کي وهم ۽ گمان ۾ به ڪونه هوندو ته اڳتي هلي، ڪي مڪار سندن تعليم ۽ اصولن جو اهڙو واهيات مذاق اڏائيندا ۽ اُنهن کي ايڏو بدنام ڪندا.

[”تحريڪ“ — ڊسمبر ۱۹۷۲ع]
جنوري، فيبروري —

قومي جدوجهد جو پناهگير- پنجابي نقلي ترقي پسند نظريو

●

پس منظر : پناهگير - پنجابي نقلي ترقي پسند نظريي کي سمجهڻ لاءِ پناهگير - پنجابي نقلي ترقي پسندن کي سمجهڻ ضروري آهي. انهن کي سمجهڻ لاءِ وري خود پناهگير ٽولي ۽ پنجابي قوم جي تاريخي پس منظر کي سمجهڻ ضروري آهي.

پناهگير ٽولي جو تاريخي پس منظر:

هن مضمون جي مقصد لاءِ اصلي پناهگير ٽولو اسين ان کي ليکينداسين، جنهن جي مادري ٻولي اردو آهي. اردو لشڪري ٻولي آهي، ان لشڪر جي ٻولي، جيڪو افغان، مغل ۽ ايراني، سامراجي جاگيردارن ۽ قبائلي سردارن طرفان اڻ ورهايل هندستان يعني هندستان ۽ پاڪستان جي هندو توڙي مسلمان قومن کي غلام بنائي، ڦرڻ لٽڻ لاءِ، هڪ هزار سالن تائين هندستاني پاڪستاني هندو - مسلمان قومن جي سيني تي چڙهيو ويٺو هو. انهيءَ ٻاهرئين لشڪر تي ٽڏڻ وارن پنهنجي مرڻ جيئڻ جو ناتو هند - پاڪ ڌرتيءَ ۽ ان جي هندو مسلمان پورهيت عوام سان ڳنڍيڻ بدران ڌارين حملو ڪندڙ

افغان، مغل ۽ ايراني سامراجي غلام بنائيندڙ ڌورن سان ڳنڍي ڇڏيو هو. هزارها سال هند-پاڪ نيڊي ڪنڊ ۾ رهڻ ڪان پوءِ به هو هندستان جي هندو توڙي مسلمان قومن سان ملي هڪ نه ٿياءِ هو پاڻ کي هڪ مٿانهون، اعليٰ ۽ برتر نسل ۽ حاڪم ٽولو تصور ڪندا رهيا، ۽ عوام جي برخلاف پنهنجا عوام دشمن ۽ سامراج پرست سياسي، اقتصادي ۽ ثقافتي مفاد ۽ مورچا قائم ۽ مضبوط رکيو آيا. آهي مفاد ۽ مورچا هندستان ۽ پاڪستان جي مظلوم پورهيت هندو مسلم عوام جي سيني ۾ سدائين هڪ ڌارئين خنجر وانگر-تنبيل رهيا. جيئن اڄ آمريڪي سامراج پنهنجي دهشت، ڦرلٽ ۽ خونخواريءَ تي پردي وجهڻ لاءِ، پنهنجن ڪرتوتن تي ”آزاد دنيا ۽ جمهوريت“ جو پردو لٽڪائي ڇڏي ٿو، تيئن اُنهيءَ ٽولي پنهنجي رهزن ۽ ڌورو مفادن جي پيانڪ عوام-دشمن حقيقت مٿان اسلام، اسلامي سلطنت ۽ اسلامي تهذيب ۽ ثقافت جا پردا ۽ سائين بورڊ هڻي ڇڏيا. جڏهن انگريز آيا، تڏهن هو ڪجهه دير ڪان پوءِ هڪدم نون آقائن سان ملي ويو. اڄ آهو ٽولو مجموعي طرح افغان، مغل، ايراني، ترڪ ۽ انگريز ڌارين سامراجين جي هزارين سال پراڻي ڌورو ۽ رهزن سامراجي سياست، اقتصادي سرشتي، ثقافت ۽ ذهنيت جو وارث ۽ جانشين آهي. اهو اڇوڪين بدليل حالتن ۾ پنهنجا ساڳيا سياسي، اقتصادي ۽ ثقافتي مفاد ۽ مورچا بدليل روپن ۾ قائم رکڻ لاءِ جدوجهد

ڪري رهيو آهي. هو توڙ ڪان وٺي سخت تعصبي ۽ اڳرائيءَ واري ڪٽر قوم پرستيءَ ۾ مبتلا رهيو آهي. ان قوم پرستيءَ مختلف زمانن ۾ مختلف روپ اختيار ڪيا آهن ۽ اها مختلف دورن مان لنگهي آهي*. اڇوڪي دور ۾ ان جا ڪيئي روپ بهروپ آهن. مثلاً پناهگير ڪٽر قومپرستيءَ جو پناهگير ملين مودوديءَ جي جماعت اسلاميءَ وارو اسلامي روپ ۽ لياقت عليءَ وارو مسلم ليگي ۽ مها پاڪستاني روپ، وغيره. انهن مان سڀ کان هوشيار ۽ ڪارگر بهروپ آهي ”انقلاب ۽ ترقي پسنديءَ جو بهروپ.“ اهو روپ جماعت اسلاميءَ ۽ مسلمليگ واري پناهگير قوم پرستيءَ جي روپ کان ڪئين دفعا وڌيڪ ڪامياب روپ آهي. البت ان جو مقصد به اهوئي آهي، جيڪو مودوديءَ ۽ لياقت عليءَ

* لينن لکي ٿو: ”پين قومپرستين وانگر مها روسي اڳرائيءَ واري قومپرستي به مختلف دورن مان لنگهي آهي.....١٩٠٥ تائين فقط اگهاڙي رجعت پرست قوم پرستيءَ جو زور هو. ١٩٠٥ واري انقلاب کان پوءِ مها روسي قوم پرستيءَ هن ملڪ ۾ فراخدليءَ جو چوغو اوڍيو.....اڄڪلهه اها جمهوريت پسنديءَ جو لباس پائيندي....“ ٻئي هنڌ لينن اڳرائي ڪندڙ ڪٽر ۽ تعصبي مها روسي قوم پرستيءَ جي سوشلسٽ چوغي پهرڻ جو بيان ڪيو آهي ۽ ان جا پول پڌرا ڪيا اٿس.

”قومي سوال“: لينن، صفحو ١١٥

واري پناهگير قومپرستيءَ جو آهي- يعني، پاڪستان کي پناهگير ٽولي جي جاگير بنائي، پناهگير ٽولي کي افغان، مغل ۽ ايراني ڦورو سامراجين جو گادي نشين قائم رکڻ. جيڪڏهن جماعت اسلامي ۽ ليگ پناهگير ڪٽر قوم- پرستيءَ جون هوائي يا بري فوجون آهن، ته نقلي ترقي- پسندي وري ان جو بحري ٻيڙو آهي، جو پناهگير قوم- پرستيءَ جي شڪار کي هيٺان ئي هيٺان زيرآبين ذريعي تارپيڊو هڻي پورو ڪري ٿو.

پنجابي قوم جو پس منظر

پنجابي قوم هزارين سال ڌارين حملہ آور ڌاڙيل ٽولن جو شڪار رهي آهي. سنڌ ته اچا ڪافي وقت، ڪنهن حد تائين خودمختيار سنڌي حڪومتون ڏٺيون آهن. پر پنجاب رنجيت سنگهہ کان اڳ ڪابہ خودمختيار پنجابي حڪومت ڪونہ سنڀري. سِک تحريڪ مذهبي روپ ۾ پنجابي عوام جي هڪ حصي جو مغل سامراج خلاف احتجاج هو. پنجاب جي شاعري ۽ عوامي ادب پنجابي عوام جي مظلوميت، وطن دوستيءَ ۽ انسان دوستيءَ جو خوبصورت آئينو آهي. رنجيت سنگهہ پنجاب جو پهريون خودمختيار پنجابي حاڪم هو، جنهن پنجاب جي قومي شخصيت کي پهريون دفعو تاريخي اسٽيج تي آندو. رنجيت سنگهہ هڪ طرف افغان سامراج جي مخالفت ڪئي، ته ٻئي طرف ان کان بہ بدتر انگريز سامراج سان اتحاد ڪيو ۽ ان جي سامراجي پاليسين ۾ چوٿو پائيوار

ٿيو. سنڌ خلاف انگريزن، پٺاڻ ۽ پنجابي سازش جو رنجيت سنگهه اهم ڪارڪن هو. پنجابي فوجون انگريزن پاران ڪابل تي چڙهي ويون. سکن جو راڄ پورو ٿيو، پر پنجاب جي جاگيردار طبقي طرفان انگريزي سامراج جي چوڪيداري ختم ڪانه ٿي. جيئن قزاق سوين سال روسي سامراج پاران يورپ ۽ ايشيا جي مظلوم قومن لاءِ جلاد بڻيا رهيا، تيئن پنجاب جي مسواڙي فوج ايشيا ۽ آفريڪا جي مظلوم قومن لاءِ انگريز سامراج جي پگهاردار جلاد بڻي رهي. پنجابي جاگيردارن انگريز پرستيءَ ۾ ”فنافي الانگريز“ جو مرتبو وڃي حاصل ڪيو. ١٨٥٧ واري هند - پاڪ آزاديءَ جي جنگ ۾ پنجابي جاگيردارن ۽ پنجاب مان ڀرتي ڪيل مسواڙي فوج بدترين عوام دشمن ۽ وطن دشمن ڪردار ادا ڪيو. پنجابي نوجوانن کي انگريزن وٽ وڪڻي، جاگيرون ۽ لقب ورتا، پنجابي زميندارن ۽ جاگيردارن جو پيشو ٿي پيو. انگريز پرستيءَ ۾ پنجابي جاگيردار ۽ زميندار پنهنجي ٻوليءَ، پنهنجي ثقافت ۽ پنهنجي تاريخي ورثي کي وڪڻي ڇڏيو. دنيا ۾ شايد ئي ڪو اهڙو مثال هجي، جنهن ۾ ڪنهن قوم پنهنجي رضا خوشيءَ، بلڪ وڏي فخر سان پنهنجي هزارين سال جي تاريخي ورثي کي اڻين ترڪ ڪيو هجي. پنجاب جي نفري تعداد ۽ انگريز سامراج سان سازباز ڪري حاصل ڪيل ترقيءَ سبب، پنجابي قوم پاڻ کي پاڪستان جو ”اصلي ٿي

وڏو" مالڪ سمجهي ٿي ۽ پاڻ کي مسلمان ملڪن جي جاگيردارن، شيخن ۽ بادشاهن جو ليڊر ڏسڻ چاهي ٿي. ۽ اهڙيءَ ريت پنجاب جا جاگيردار ۽ نوان ايرنڊڙ سرمائيدار نه رڳو پاڪستان پر سمورن مسلمان ملڪن کي پنهنجو جائز ۽ حلال شڪار سمجهن ٿا. پنجاب جو نقلي ترقي پسند، پنجابي جاگيردار ۽ سرمائيدار طبقي جي انهن ساڳين مقصدن کي: ٽوڙيءَ ردوبدل سان ۽ پنهنجي طريقي سان پورو ڪرڻ گهري ٿو. پنجابي-پناهگير زميندارن، سرمائيدارن ۽ وچين طبقن جو پس منظر مختلف آهي، ۽ سندن وچ ۾ ڪيترييون قومي رقابتون آهن، پر هڪڙيءَ ڳالهه تي هو سڀ متفق آهن. اها هيءَ ته 'پاڪستان جي مظلوم ۽ پوئتي پيل قومن، سنڌين، بلوچن ۽ پٺاڻن کي ڦرڻ لٽڻ ۽ غلام بڻائڻ سندن پيدائشي حق آهي؛ سندن مختلف ٽولا آهن. ڪي پنهنجو اهو حق قرآن ۽ حديث، قائداعظم جي فرمودن ۽ اقبال جي تعليم وغيره مان ثابت ڪن ٿا. پنجابي-پناهگير نقلي ترقي پسند ٽولو ساڳيو اهو حق "ڪميونسٽ پيڙرنامي" مان ثابت ڪرڻ گهري ٿو، ۽ مارڪس، اينجلس، لينن ۽ مائوزي تونگ کي پنهنجو شاهد ورائي ٿو. انهن سڀني ۽ نعرن جي اختلاف کان سواءِ بنيادي طور منجهن ڪوبه اختلاف ڪونهي.

پاڪستان جي اقتصادي ۽ سياسي

چوٿين ڇاڻ: پاڪستان جي موجوده اقتصادي ۽ سياسي صورتحال

جي چڪاس ڪبي ته هيٺيون حقيقتون ملنديون:
١- پاڪستان جا بنيادي وسيلا ۽ سياسي قوت، پنجابي-
پناهگير زميندار ۽ سرمائيدار جي قبضي ۾ آهن. ٢-
انهن جا ٻه چوٿا پائيوار ۽ ايجنٽ آهن: هڪڙو پنجابي
پناهگير وچون طبقو، ٻيو پاڪستان جي مظلوم قومن
يعني سنڌ، بلوچستان ۽ سرحد جو وڏيرو، خان ۽ سردار
طبقو. ٣- انهن وڏيرن، خانن ۽ سردارن جو ايجنٽ
چوٿو پائيوار طبقو وري انهن مظلوم قومن جو آسرندڙ
وچون طبقو آهي، جو چئو ته 'گولا جي گولن جا تن
جو به غلام' آهي.

پنجابي-پناهگير زميندار سرمائيدار طبقو پاڪستان
اندر پاڪستان جي سڀني مظلوم طبقن ۽ قومن جو مکيه
گڏيل دشمن آهي. اهو سڀ کان پهرين پنجابي-پناهگير
مسڪين ۽ پورهيت عوام کي غلام بنائي، پوءِ مظلوم
قومن جي عوام کي غلام بنائڻ ۾ ڪامياب ٿيو آهي.
مارڪس سچ چيو آهي، "جيڪا قوم ٻيءَ قوم کي
غلام بنائي ٿي، سا پاڻ ڪڏهن به آزاد ٿي-نٿي سگهي."
انهن غلام بنائيندڙن جو پهريون نزلو پناهگير-پنجابي
عوام تي ڪري ٿو. پر جيڪڏهن پناهگير-پنجابي پورهيت
۽ مسڪين عوام چاهين، ته به انهن جو تختو اونڌو
ڪري نٿا سگهن، ڇو ته هنن جون پاڙون هاڻ رڳو
ڪراچيءَ ۽ پنجاب ۾ نه آهن. هنن جي طاقت جو سڀ
کان وڏو وسيلو آها قرلٽ' آهي، جيڪا هو پاڪستان

جي مظلوم ۽ پوئتي پيل صوبن مان ڪندا رهيا آهن.
اتي جي ڦرلٽ ئي ڪين آهو موقعو ڏئي ٿي ته هو پنهنجي
چوٽي وچين ۽ هيٺين طبقي جي ڪن حصن کي، سنڌ
وغيره ۾ پراڻين زمينن، نوڪرين، واپار ۽ سياسي فائدن
جي رشوت ڏيئي، ڪين پاڙت ڪري، پاڻ سان ملائي،
انهن جي معرفت پنجابي - پناهگير عوام جي سياسي سمجھ
کي مڏو ڪن ٿا ۽ ڪين برغلائي پنهنجي دائمي ۽
اصلي دشمن جي دلال ٿيڻ تي آماده ڪري سگهن ٿا.
انهي ۽ ذريعي هو پناهگير - پنجابي عوام جي سياسي قوت
کي اندران سُري وانگر کائي چٽ ڪن ٿا ۽ پنهنجي
عوام دشمن مفادن ۽ راڄ جي بچاءَ ڪرڻ ۾ ڪامياب
ٿين ٿا. ان ڦرلٽ ذريعي جيڪا سياسي قوت هو گڏ
ڪن ٿا، سا هو نه رڳو سنڌي، پٺاڻ ۽ بلوچ قومن خلاف
استعمال ڪن ٿا، پر ضرورت پوڻ تي خود پنجابي - پناهگير
هارين، مزدورن خلاف استعمال ڪري سگهن ٿا ۽ ڪندا
به رهيا آهن. ٻين لفظن ۾، هن پنجابي - پناهگير زميندارن
۽ سرمائيدارن جي ٽولي جي طاقت جون پاڙون پاڪستان
جي مظلوم صوبن ۾ آهن. اتي ئي ڪين وڏيڪ مضبوطي
ملي سگهي ٿي ۽ اتي ئي سندن طاقت کي سڀ کان
وڏيڪ ڌڪ رسي سگهي ٿو. جي سندس اهي مورچا
مضبوط آهن، ته هو بنا روڪ ٽوڪ جي خود پنجابي -
پناهگير عوام کي ڦري، لٽي ۽ غلام رکي سگهي ٿو. پر
سندن اهي مورچا ختم ٿي يا ڪمزور ٿي پون، ته پوءِ

خود پنجابي - پناهگير عوام لاءِ پنهنجي گهرن ۾ سائن مقابلو ڪرڻ نه رڳو ممڪن پر آسان ٿي سگهي ٿو. اهڙيءَ ريت غور سان ڏٺو ويندو ته پناهگير - پنجابي عوام جي نجات جي چاٻي پاڪستان جي مظلوم قومن جي جدوجهد جي هٿ ۾ آهي. جي پنجابي - پناهگير پورهيت عوام چاهين ته ان جدوجهد کي مضبوط ڪري ۽ پنهنجي دشمن کي ڪمزور ڪري، پنهنجي نجات حاصل ڪري سگهن ٿا، ۽ پاڻ وٽ صحيح معنيٰ ۾ عوامي اقتدار ۽ عوامي راڄ قائم ڪري سگهن ٿا. ٻيءَ حالت ۾ هو پنهنجي حاڪم طبقن جا چاڙتا بڻجي، مظلوم قومن جي ڦرلٽ مان حصا پتيون وٺي، مظلوم قومن جي حقن جي جدوجهد جي مخالفت ڪري، ان کي ڪمزور ڪري، پنهنجي اصلي دشمن کي مضبوط ڪري سگهن ٿا. اهڙيءَ حالت ۾ کين عارضي فائدو ٿيندو، پر دائمي طرح سندن غلاميءَ جو ڳٽ وڌيڪ مضبوط ٿيندو ۽ سندن زميني ۽ سرمائيداري راڄ کان نجات جون سندن واهون بند ٿي وينديون. انهيءَ حالت ۾ پنجابي قوم ۽ پناهگير ٽولي جي عوام جو سچو خيرخواهه ڪير آهي، تنهن جي سڃاڻپ ۽ ڪسوٽي اِها آهي ته آيا هو پناهگير - پنجابي عوام جي سچن سائين يعني مظلوم قومن جي عوام سان اتحاد ڪري ٿو يا نه؟ ۽ پناهگير - پنجابي عوام جي اصلي ويرين جي بااصول، مڪمل، هرهنڌ ۽ هر مورچي تي مخالفت ڪري ٿو يا نه؟ جيڪڏهن هو ائين نٿو ڪري، ته پوءِ عوام دوستيءَ جا ڪيڏا به ڪٽي نعرا هڻي

ته به هو پناهگير- پنجابي عوام جو اصلي دشمن ۽ انهن جي دشمن يعني پناهگير- پنجابي زميندارن ۽ سرمائيدارن جو حقيقي دلال آهي. مارڪس انهيءَ مسئلي تي هنن لفظن ۾ روشني وڌي آهي: ”مون کي ڏينهون ڏينهن وڌيڪ يقين ٿيندو وڃي ته انگلنڊ جو مزدور طبقو هيتي انگلنڊ ۾ تيستائين ڪوبه فيصلي وارو قدم کڻي نٿو سگهي، جيستائين اهو (انگلنڊ جي غلام بنايل ملڪ آئرلنڊ بابت پنهنجي پاليسي، انگلنڊ جي حاڪم طبقن جي پاليسيءَ کان مڪمل طرح جُدي الگ نٿو ڪري، ۽ آئرلنڊ وارن سان نه رڳو گڏيل محاذ نٿو بنائي پر اڳتي وڌي پهرين سيڱي کان اڳ ۾ انگلنڊ ۽ آئرلنڊ جي ون يونٽ کي ٽوڙڻ لاءِ، اڳتي نٿو اچي. اهو قدم ان کي آئرلنڊ سان همدرديءَ طور نه پر خود پنهنجي (يعني، انگريز مزدور طبقي جي) مفادن جي تقاضا طور کڻڻ کپي، جي نه، ته انگريزي قوم سدائين انگريز حاڪم طبقن جي رسي ۾ ٻڌي پيئي هوندي، ڇو ته کين سدائين حاڪم طبقي سان گڏجي آئرلنڊ خلاف محاذ بنائڻو پوندو... انگلنڊ جي نجات جو بنيادي شرط اهو ئي آهي ته انگلنڊ جي زميندار طبقي جو تختو اونڌو ڪيو وڃي. اهو شرط پورو ڪرڻ اڃا تائين ناممڪن آهي. ڇاڪاڻ ته جيستائين اهو طبقو آئرلنڊ ۾ پنهنجا مضبوط مورچا قائم رکيو ويٺو هوندو، تيستائين ان جي انگلنڊ وارن مورچن تي جلهه ٿي نٿي سگهي.“

(٢٩ نومبر ١٨٦٩ع ، مارڪس جو ڪوگلمين ڏانهن خط.)

مطلب ته پناهگير - پنجابي پورهيتن جو صاف ۽ چٽو فرض آهي ته مظلوم قومن تي ڏورو ڪري نه، پر خود پنهنجي نجات لاءِ، پنجابي - پناهگير زميندار ۽ سرمائيدار جي خلاف جدوجهد ڪن. نه رڳو ايترو، پر هو، انهن مظلوم قومن کان به اڳتي وک وڌائي ، پناهگير - پنجابي سرمائيدارن طرفان مظلوم قومن تي ٿيندڙ قومي ظلمن جي مخالفت ڪن. اهائي صحيح ترقي پسند ، صحيح انقلابي پورهيت ۽ صحيح مارڪسي - ليننني وات آهي. پر پنجابي - پناهگير ترقي پسند سڏائيندڙن مان ذري گهٽ سڀني اُن جي ابتڙ وات اختيار ڪئي آهي. اهڙيءَ ريت هنن پناهگير - پنجابي پورهيت عوام ۽ پاڪستان جي مظلوم قومن سان غداريءَ ۽ پناهگير - پنجابي زميندارن ۽ سرمائيدارن جي سڌي يا اڻ سڌي دلالي ۽ چمچاگيريءَ جي وات ورتي آهي. اهوئي سبب آهي، جو اسين کين نقلي ترقي پسند سڏيندا اسين. انهيءَ سلسلي ۾ لينن صاف چيو آهي ته ”جيڪو ماڻهو قومي ظلم ۽ نابرابريءَ خلاف لڙائي نٿو ڪري، سو مارڪس جي انقلابي تعليم جو پوئلڳ ته نهيو، پر سگهو جمهوريت پسند به ڪونهي.“

(قومن جي حق خود ارادي بابت مقالا، صفحو ٢٣)

پنجابي - پناهگير نقلي ترقي پسندن جي قومي مسئلي بابت حڪمت عملي :- آنهيءَ

حڪمت عملي جا مکيه ارڪان هيٺيان آهن:- (١) قومي جدوجهد جي دلي مخالفت ڪري، سندن قوم يا ٽولي طرفان مظلوم قومن جي جيڪا ڦرلٽ پيئي ٿئي، تنهن ۾ پنهنجا حصا پٽيون سلامت رکڻ. (٢) ان قومي جدوجهد جي مخالفت ۾ سرجوشي ۽ ڪاميابي ڏيکاري، پنهنجي حاڪم طبقن کي خوش ڪري، ڪانئن وڏيڪ سٺيا ٽڪر حاصل ڪرڻ. (٣) قومي جدوجهد جو دٻ ڏياري، پنهنجي حاڪم طبقن کي هيسائي، کين بليڪ ميل ڪرڻ ۽ پنهنجي اهميت ۽ حصو اڃا به وڌائڻ. (٤) مظلوم قومن جي سجاڳي ۽ اڀٽي وڌيل جٿن کي پنهنجي هٿ ۾ رکي، کين پنهنجي طبقاتي ۽ قومي مفادن لاءِ استعمال ڪرڻ ۽ انهن جي ذريعي حاڪم طبقن سان اندروني ڪشمڪش ۾ پنهنجو پاسو ڳرو رکڻ. (٥) مظلوم قومن جي وڏيري، خان ۽ سردار طبقي کي بليڪ ميل ڪري، ان کي پنهنجي اهميت جو احساس ڏيارڻ، ۽ ساڻن سمجهوتو ڪري، کين پنهنجي مقصد لاءِ استعمال ڪرڻ. پويون ٻه ڳالهيون پناهگير- نقلي ترقي پسند سان خاص ڪري لاڳو آهن.

چالون:- قومي جدوجهد جي مخالفت لاءِ پناهگير - پنجابي ترقي پسند هيٺيون چالون ڪتب آڻيندا آهن:-

١- قومي جدوجهد کي ناجائز، بي‌مقصد، فضول، عوام دشمن ۽ رجعت پرست ثابت ڪرڻ. ٢- ان جدوجهد جو ميدان اڳواڻ ٿي واڳاري، ان تي پنهنجا ڪٺ ٺوڪيا ماڻهو مقرر ڪري ڇڏڻ، ته جيئن قومي جدوجهد صحيح معنيٰ ۾ اسري نه سگهي، يا جي اسري به، ته ان کي ڏکيءَ ۾ ڇپائي سگهجي. ٣- قومي جدوجهد ۾ ڏڦيڙ پيدا ڪرڻ لاءِ جدوجهد جي مختلف مورچن تي مضبوط ڦٽ ڪالم جا جٿا پرتي ڪرڻ، ۽ انهن کي تربيت ڏيئي، ڪاڻن سندن مظلوم قوم جي مفاد خلاف ڏوهه ڪرائڻ ۽ غداريءَ جا ڪم وٺڻ. (ج) ٤ قومي جدوجهد جي صحيح اڳواڻي ڪندڙن بابت پنهنجن ايجنٽن ذريعي افواهه ڦهلائي ۽ بهتان هڻائي، عوام کي ڪاڻن بدظن ڪرڻ ۽ عوام کي انهن اڳواڻن ۽ تنظيمن جي صحيح قيادت کان محروم ڪرڻ. اهڙيءَ ريت هڪ طرف قيادت کي بليڪ ميل ڪري، ڪيس ويچاري، پنهنجو مطيع ڪرڻ، ۽ ٻئي طرف عوام کي صحيح قيادت کان محروم ڪري، واڳڙو ۽ بتال ڪري مارائڻ. ٥- مظلوم قوم جي عوام جي قومي خوداعتماديءَ، قوت، حوصلي، جذبي ۽ جولان کي اندران ئي اندران سڙي ۽ اڌوهيءَ وانگر کائي چٽ ڪرڻ. ٦- عوام کي خوشفهمين ۽ مايوسين جي رڻ ۾ ڀٽڪائي، فريبي نعرن جي ڏيٽين ۾ ڦاسائي، سندن مجاهد قافلن کي رڃن پٽيان ڊوڙائي ڊوڙائي، ماندو ڪري، پورو ڪرڻ. ٧- انقلابي

رازداريءَ جي هشيار ڪي عوام دشمن بجاءِ عوام خلاف استعمال ڪرڻ، ۽ رازداريءَ جي نالي ۾ مظلوم قوم سان ڪوڙ بدوڙ، گلا خوريون، بهتان طرازيون، مڪر، فريب ۽ چالبازيون ڪرڻ.

نظرياتي سرڪڻ ڦاهي: قومي جدوجهد کي ناجائز، فضول ۽ نقصانڪار ثابت ڪرڻ لاءِ هنن، مظلوم قومن جي عوام لاءِ، قسمين قسمين نظرياتي سرڪڻ ڦاهيون ٺاهيون آهن. اهي عوام اجا هڪڙي ڦاهيءَ مان مس جان آزاد ڪرائين ٿا، ته ٻيءَ ۾ ڦاسيو وڃن. هنن پنهنجي رجعت پرست ۽ عوام دشمن ڪردار کي لڪائڻ لاءِ به ڪئين آڙيون، ڪڏٺا ۽ بير ٺاهي ڇڏيا آهن. اجا هڪڙي مان مس مس نڪتائي ٻاهر ٿو ڪليجين، ته ٻوڙ پادو ٻئي ۾ گهڙيو لڪيو وڃن. اهي سرڪڻ ڦاهيون ۽ ڪڏٺا هو روز پيا ٺاهين. هڪڙا پڌرا ٿيندا ته پيا اڳ ۾ ئي تيار هوندا. انهن مان ڪي هيٺيان آهن:

(١) پورهيتن جو ڪوبه وطن نه ٿيندو آهي، تنهنڪري سڄيءَ دنيا جي انقلابين جو نعرو آهي: "دنيا جا پورهيتو متحد ٿيو!" دنيا جي انقلابين جو انجيل آهي "ڪميونسٽ پڌرنامو" - ان ۾ لکيل آهي ته "پورهيت جو ڪوبه وطن نه ٿيندو آهي." اهو هنن جو سڀ کان اول ۽ آخر ترپ جو پتو آهي. (٢) قومي مسئلو آهي ئي ڪونه. قومون نه ٿينديون آهن، فقط

طبقا ٿيندا آهن. (٣) پر جي آهن، ته به انهيءَ فرق جي پورهيتن لاءِ ڪا به اهميت ڪانهي. اهي فرق وڏيرن ۽ سرمائيدارن لاءِ آهن. غريب پورهيتن لاءِ فقط طبقاتي فرق اهم آهن. (٤) خير، ڪٿي مڃون ته مظلوم قومون به آهن ۽ انهن سان زيادتي به آهي، ته به ان جو اثر فقط مٿين طبقي تي پوي ٿو. غريب تي فقط وڏيرن جي مصيبت آهي. (٥) قومي جدوجهد جو فائدو فقط وڏيرا ۽ وچئين طبقي وارا وٺندا. غريبن کي ان جو ڪو به فائدو ڪونهي. (٦) سڀني قومن جا وڏيرا ۽ سرمائيدار هڪجهڙا بدمعاش آهن. انهن ۾ فرق ڪرڻ وڏيرن جي هٿ ۾ ڪيڏڻ ٿيندو. (٧) قومي جدوجُهد هلائبي، ته عوام تي وڏيرا ۽ سرمائيدار ڇانئجي ويندا. (٨) قومي جدوجهد کي ڌارين ملڪن جا عوام دشمن حاڪم ٽولا استعمال ڪن ٿا. ان ڪري ان جدوجهد جي تائيد ڪبي، ته ماڻهو ڌارين حاڪم ٽولن جو رانديڪو بنجي ويندو. (٩) قومي ناانصافيءَ لاءِ هي وڏيرڪو ۽ سرمائيدار نظام جوابدار آهي، ٻي ڪنهن جو به ڏوهه ڪونهي. اهو نظام ڊاهيو، ته پاڻيهي سڀ بي‌انصافيون دور ٿي وينديون. (١٠) ان ڪان اڳ قومي مسئلي کي ڪڍبو، ته اصل لڙائيءَ تان ڌيان هٽي ويندو. (١١) قومي جدوجهد ۾ ٻيءَ قوم جي عوام جو ڏوهه ڪونهي. انهن جو نالو وٺبو، ته غريب پاڻ ۾ وڙهي پوندا. (١٢) جدوجهد اهي، جا انقلابي هجي. ترقي‌پسند ۽ انقلابي فقط انقلابي جدوجهد جي تائيد

ڪري سگهن ٿا. قومي جدوجهد جي واڳ وڏيرن ۽ وچين طبقي جي هٿ ۾ هوندي آهي. جنهن جدوجهد جي اڳواڻي وڏيرن يا وچين طبقي جي هٿ ۾ هجي، ان جي تائيد جو سوال ئي نٿو پيدا ٿئي. (١٣) انقلابي جدوجهد جي اڳواڻي هميشه پورهيت طبقو ڪندو آهي. پورهيت طبقي ۾ قومي فرق رکڻ جو سوال ئي نٿو پيدا ٿئي. (١٤) پورهيت طبقو، جنهن کي اڳواڻي ڪرڻي آهي، سو غير سنڌي آهي. غير سنڌين خلاف جدوجهد ڪبي، ته اها قومي جدوجهد جي جائز اڳواڻ طبقي يعني پورهيت طبقي جي خلاف ٿيندي. تنهنڪري جدوجهد پلي هلائجي، پر ٻيءَ ڪنهن قوم جي ڳالهه نه ڪجي، نه ته پورهيت طبقو ڪيئن اُن جدوجهد ۾ حصو وٺي، اُن جي اڳواڻي ڪري سگهندو! (١٥) سنڌ اندر پورهيت طبقو غير سنڌي آهي. اُن جي حقيقي ۽ باطني اڳواڻي پناهگيرن جي هٿ ۾ آهي. تنهنڪري قومي جدوجهد (نقلي) ترقي‌پسند پنجابي - پناهگيرن جي هٿ ۾ هئڻ گهرجي. (١٦) انقلابي جدوجهد جي اڳواڻي پورهيت طبقي کي ڪرڻي آهي. پورهيت طبقي جي اڳواڻي وري انقلابي پارٽيءَ کي ڪرڻي آهي. اهڙيون انقلابي پارٽيون پناهگير - پنجابي اڳ ۾ ئي ٺاهيو ويٺا آهن. پنجابي - پناهگير زيادتين خلاف جدوجهد جو مطلب ٿيو انقلابي پارٽيءَ جي هلائيندڙن جي قوم خلاف جدوجهد.

انقلابي پورهيت پارٽيءَ جي مخالفت معنيٰ بين الاقوامي تحريڪ جي مخالفت ڪرڻ ۽ رجعت پرستن جو ساٿ ڏيڻ. (١٧) پوءِ ويچارا هيترا سارا پناهگير ڀلا ڪيڏانهن ويندا؟ اُنهن کي آخر ماري ته ڪونه ڇڏبو؟

لينن چيو آهي ته ”ست احمق ايتريون ته گهڻيون حجتون اٿاري سگهن ٿا، جو دنيا جا ستر ڏاها به اُنهن جو جواب مشڪل ڏيئي سگهن!“ جي، اهي احمق ساڳئي وقت مڪار، بي ايمان ۽ دليءَ جا ننگ به هجن، ته پوءِ ستر ته ڇا ست لک ڏاها به انهن\حجتن کي ڪٽائي ڪونه سگهندا. اِنهيءَ ڪري سنڌيءَ ۾ چوندا آهن ته ”نه کي نو ڪوٺ آهن!“ هن دور جو انقلابي نظريو ڪو وحي يا الهام ڪونهي. ڪنهن جي به دعويٰ ڪانهي ته اُهو آسمان مان نازل ٿيو آهي يا ڪنهن خاص دماغ اُن کي ايجاد ڪيو آهي. اُهو انساني سماج جي هزارين لکين سالن جي واڌاري جي هڪ خاص منزل جو نشان آهي. اُهو ڪروڙين انسانن ۽ هزارين نسلن جي محنت ۽ جدوجهد مان حاصل ڪيل سبقن ۽ نتيجن جو مجموعو آهي. اُهو هر وقت گذريل تجربي جي ڪسوٽيءَ تي پرکيو رهي ٿو. هر وقت اُن مان ناقص يا مدي خارج جزا خارج ڪرڻا آهن ۽ نوان جزا اُن ۾ شامل ڪرڻا آهن. انقلابي دانائن ۽ استادن ائين سيکاريو ۽ ڪيو آهي. گذريل صديءَ کان وٺي هر انقلاب، هر جدوجهد ۽

هر انقلابي استاد انقلابي نظريي جي جوهر کي سلامت رکيو ۽ بچايو آهي، نقصن کي دور ڪيو آهي ۽ زندگيءَ جي تقاضائن موجب اُن ۾ واڌارا ڪيا آهن. انقلابي نظريي جو ڪم آهي انقلابي عمل جي رهنمائي ڪرڻ. پر هر حالت ۾ لازمي ناهي ته نظريو اڳ ۾ هجي ۽ عمل پوئتي. گهڻائي ڀيرا عوام جو انقلابي عمل چال ڏيئي اڳتي نڪري ويندو آهي ۽ نظريو پوئتي رهجي ويندو آهي. اُن ڪري ئي لينن گوئٽي جو قول دهرائيندي چيو آهي-

”دوست! نظريو خاڪي آهي (يعني نه صفا پيلو ۽ نه صفا سائو، يعني وچٿرو)، پر زندگيءَ جو وڻ سدائين سائو، سرسبز ۽ سدا بهار آهي!“

اچو ته انقلابي نظريي جي ڏاڪي به ڏاڪي واڌاري تي هڪڙي اڏامندڙ نظر وجهون.

انقلابي نظريي ١٩ صديءَ ۾ نسبتاً مڪمل روپ ورتو. ”ڪميونسٽ پڌرنامو“ ان جو پهريون ڀرپور اظهار آهي. اُن آهو ڌرتي ڌوڏيندڙ انقلابي نعرو ڏنو- ”دنيا جا مزدور متحد ٿي وڃو!“ اُن وقت سمجهيو ٿي ويو ته (١) انقلاب ساڳئي وقت گهڻن ملڪن ۾ ايندو. هڪڙي ۾ آيو ته پوءِ يورپ جا سڀ رجعت پرست گڏجي، ان کي ١٨٤٨ جي يورپي انقلابن، خاص ڪري پئرس جي جون ١٨٥١ جي بغاوت، وانگر ڪچلي ڇڏيندا. (٢) ترقي پسند ڇوته وچون طبقو پورهيت انقلاب جو

اتحادي ٿيندو. (٣) سماجي انقلاب فقط انهن ملڪن ۾ ايندو، جي صنعتي طرح اڳتي آهن، يعني انگلنڊ، جرمني ۽ فرانس ۾. (٤) هاري انقلاب دشمن رول ادا ڪندو. (٥) سرمائيدار مزدور اتحاد کي ٽوڙڻ لاءِ قوم پرستيءَ کي تلوار طور استعمال ڪندا، ۽ ان جي وسيلي جنگيون ڪري، مختلف ملڪن جي پورهيت عوام جي وچ ۾ نفرت جون ديوارون کڙيون ڪندا.

١٨٤٨ع وارن يورپي ناڪام انقلابن ثابت ڪري ڏيکاريو ته ڇوڏو وچون طبقو قطعي ڀروسي جوڳو ناهي. اهو پورهيت انقلاب جو پختو اتحادي ۽ ساٿي ٿي نه سگهندو. اڳتي هلي ١٨٧١ جي 'پئرس ڪميون' جي ناڪاميءَ انقلابي پورهيتن کي قطعي طرح ثابت ڪري ڏيکاريو ته سواءِ هارين جي اتحاد جي پورهيت اڪيلي سر انقلاب آڻي نه سگهندا. البت اهو اندازو اڃا به قائم رهيو ته انقلاب فقط تڏهن ڪامياب ۽ قائم رهي سگهندو، جڏهن اهو ساڳئي وقت گهٽ ۾ گهٽ ڇوڏيءَ جي سرمائيدار ملڪن ۾ اچي.

روسي انقلاب انهن مان ٻن مفروضن کي غلط ثابت ڪيو ۽ هڪڙي کي صحيح ثابت ڪيو. اهو انقلاب توقع جي برخلاف يورپ جي ترقي يافته ملڪن ۾ نه، پر يورپ جي پوئتي پيل ملڪ ۾ آيو. ٻيو ته اهو ساڳئي وقت گهڻن ملڪن ۾ نه، پر هڪڙي ملڪ ۾ آيو ۽ نه رڳو ڪامياب ٿيو پر بچي به ويو، جيڪا

ڳالهه توقع مطابق ٿي، آها هيءَ ته انقلاب ۾ مزدورن سان هارين جو اتحاد قائم ۽ ڪامياب ٿيو. اهڙيءَ ريت انقلاب جي نظريي ۾ اهم تبديليون ۽ واڌارا ٿيا.

قومي مسئلي تي يورپ ۾ شروع کان وٺي ٻه لاڙا هئا. هڪڙو لاڙو جرمن ۽ فرينچ سوشلسٽن، جهڙوڪ لاسال، لافارجي، لانگي ۽ پراوڌن جو هو. هنن قومن کي هڪ مدي خارج شيءِ سمجهيو ٿي ۽ قومي مسئلي کي انقلاب لاءِ رنڊڪ سمجهيو ٿي.

ٻيو لاڙو مارڪس ۽ اينجلس جو انقلابي لاڙو هو. هنن قومي سوال کي شروع کان وٺي زبردست ۽ تاريخي اهميت ڏني. هنن نه رڳو قومن جي وجود، اهميت ۽ تاريخي جواز کي مڃيو ۽ مڃرايو، پر اُن جو سائنسي حل سوچي ۽ غور ڪري تيار به ڪيو. آهو ٿورن لفظن ۾ هي آهي: ”قومن کي غلام ۽ تابع رکڻ ناجائز آهي. ڪنهن به قوم جي مفادن، ٻوليءَ ۽ ثقافت کي ٻيءَ قوم جي مفادن، ٻوليءَ ۽ ثقافت تي برتري ڏيڻ ناجائز ۽ انقلاب لاءِ نقصانڪار آهي. انقلابي گهڻ- قومي اتحاد انقلابي جدوجهد جي لازمي ضرورت آهي. ڏنڊي جي زور سان قائم ڪيل ۽ رکيل اتحاد انقلاب دشمن اتحاد آهي. اتحاد معنيٰ خوشيءَ جو اتحاد، حقيقي برابريءَ ۽ هڪجهڙائيءَ وارو اتحاد. ان اتحاد لاءِ ضروري آهي ته سمورو قومي ظلم، سموريون قومي برتريون، سمورا خاص رتبا ختم ڪيا وڃن. ڪنهن به

قوم کي زوريءَ ڪنهن حڪومت جي تابع رهڻ لاءِ مجبور نه ڪيو وڃي. ڪنهن به قوم کي زبردستيءَ بيءَ قوم جي حڪومت ۾ شامل ٿيڻ تي مجبور نه ڪيو وڃي. قومن کي آزادي ڏجي ته هو چاهين ته ڪنهن ٻيءَ قوم سان گڏجي حڪومت ۾ ڀائيوار ٿين ۽ وٺين ته پنهنجي الڳ قومي حڪومت قائم ڪن. جڏهن زبردستيءَ واري ڳالهه، ڦرلٽ وارو عنصر وچان نڪري ويندو، تڏهن قومون رضا خوشيءَ سان پنهنجي پنهنجي فائدي لاءِ هڪٻئي جي ويجهو اينديون ۽ پاڻ ۾ ملي ڪير ڪنڌ ٿي وينديون. انهيءَ وچ ۾ حاڪم ۽ زوراور قومن جي پورهيتن جو فرض آهي ته پنهنجي ئي فائدي لاءِ محڪوم ۽ مظلوم قومن جي آزاديءَ جي حق جي وڪالت ڪن، پنهنجي پورهيت عوام کي اُن لاءِ ذهني طرح تيار ڪن ۽ اُن لاءِ جدوجهد ڪن. اِن ريت مظلوم قومن جي عوام کي ظالم قومن جي پورهيتن تي ڀروسو ٿيندو ۽ هو ساڻن ٻڌي ڪرڻ لاءِ تيار ٿيندا. اُن ٻڌيءَ ذريعي هو سڀ گڏجي، پنهنجن دشمن سان وڙهي، پنهنجي نجات حاصل ڪري سگهندا" مارڪس ۽ اينجلس انهيءَ خيال کان وڏين يورپي قومن جي سوشلسٽن جي قوميت کان انڪار ڪندڙ لاڙي خلاف زبردست جدوجهد ڪئي ۽ انهن جي اڪل ڪتر قومپرستيءَ کي بي نقاب

۽ اُگھاڙو ڪيو.*

مارڪس ۽ اينجلس يورپ جي تجربي کان پوءِ ان نتيجي تي پهتا ته يورپ جي انقلاب کي مکيه هٿي ايشيا ۽ آفريڪا جي غلام ۽ اڌ غلام قومن جي آزاديءَ جي جدوجهد مان ملندي. هنن هندستان، چين، انڊونيشيا، مصر، الجزائر، ايران وغيره غلام ۽ اڌ غلام ملڪن جي تاريخ جو گوڙهو مطالعو ڪيو ۽ اڳڪٿي ڪئي ته اهي جدوجهدون يورپي سرمائيداريءَ جون پاڙون ڪمزور ڪري ڇڏينديون ۽ يورپي پورهيتن کي يورپ ۾ انقلاب آڻڻ لاءِ ميدان سازگار ڪري ڏينديون. (ڏسو مارڪس ۽ اينجلس جي مقالن جو مجموعو- ”بيٺڪون“)

١٨٩٦ع ۾ بين الاقوامي سوشلسٽ ڪانگريس اهو فيصلو ڪيو ته ’دنيا جا پورهيت انقلابي انهيءَ ڳالهه لاءِ جدوجهد ڪن ته هر ڪنهن قوم کي پنهنجي قسمت جو فيصلو پاڻ ڪرڻ جو حق ڏنو وڃي.‘

١٩٠٣ع ۾ روسي ڪميونسٽ پارٽيءَ جو صحيح معنيٰ ۾ بنياد رکيو ويو. اُن پارٽي ڪانگريس پنهنجي پروگرام جي- قلم ٩- ۾ گهر ڪئي ته ”روس جي غلام قومن کي پنهنجي سياسي مستقبل جي پاڻ فيصلي ڪرڻ جي آزادي ڏني وڃي“. انهيءَ فقري جي خلاف مها روسي ذهنيت رکندڙ روسي سوشلسٽن زبردست اعتراض

* پڙهو ”مارڪس ۽ اينجلس جا چونڊ خط“ پراگريس پبلشرس، ماسڪو.

ڪيا ۽ اِهو ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ته قومي مسئلي کي اهميت ڏيڻ انقلاب دشمني آهي. اِنهيءَ ڪري ١٩٢٢ع جي پڇاڙيءَ ۾ لينن جي هدايت تي اسٽالين پنهنجو جڳ مشهور مقالو ”مارڪسزم ۽ قومي سوال“ لکيو. جنهن ۾ قومي حقن ۽ قومي جدوجهد تي انقلابي نقطي نظر کان، روشني وڌي ويئي. ١٩١٣ع ۾ لينن قومي جدوجهد جي مسئلي تي پنهنجي مشهور مقالن جو سلسلو شروع ڪيو. اهي آهن: (١) روسي سوشلسٽ جمهوري پارٽيءَ جو قومي پروگرام. (٢) قومي سوال بابت تنقيدي تبصرا. (٣) قومن جي خود-اختياريءَ جو حق. (٤) مها روسين جو قومي تڪبر. (٥) سوشلسٽ انقلاب ۽ قومن جي خود اختياريءَ جو حق. (٦) قومي خود اختياريءَ جي حق بابت بحث جو نچوڙ. اِهو مقالن جو سلسلو جولاءِ ١٩١٦ ۾ پورو ٿيو.

لينن اِهي مقالا لکي، سڄي يورپ جي انقلابي پارٽين. جي بين‌الاقوامي جماعت (ٻي انٽرنيشنل) کي قومي سوال تي اگهاڙو ۽ بي نقاب ڪيو. ان بين‌الاقوامي جماعت تي يورپ جي وڏين ۽ جابر-قومن يعني جرمني، فرانس ۽ انگلنڊ جا اهي سوشلسٽ ڇانيل هئا، جن قومي مسئلي تي اهو ئي رويو ٿي ورتو، جيڪو اڄ اسان جا پناهگير-پنجابي سوشلسٽ وٺي رهيا آهن، يعني قومن جي وجود کان انڪار ڪرڻ يا لٽوائڻ، پلٽا هڻڻ ۽ گوهيون ڏيڻ. (هر انقلابيءَ جو فرض آهي ته اُنهن مقالن کي

ڦور سان پڙهي ۽ انهن ۾ اڇوڪن پنهگير - پنجابي ترقي پسندن جون تصويرون ڏسي.)

١٩١٧ع ۾ روسي انقلاب آيو. ان ۾ مظلوم قومن جي انقلابين، لينني قومي پاليسيءَ جي روشنيءَ ۾، ڀرپور حصو ورتو ۽ هڪجهڙائيءَ ۽ برابريءَ جي بنياد تي قومن جي ساٿ ۽ برابريءَ جو شاندار مثال پيش ڪيو. جلدئي قومي حقن کان انڪار ڪندڙ، وڏين قومن جي ڇاڙتيءَ ٻيءَ انٽرنيشنل کي ٽوڙي، ان جي جاءِ تي حقيقي پورهيت بين‌الاقوامي جماعت ”ٽي انٽرنيشنل يا ڪميونسٽ انٽرنيشنل“ قائم ڪئي ويئي. ١٩٢٠ع ۾ ٽي انٽرنيشنل جو هڪ خاص اجلاس ”قومي، ۽ ٻيڪي جدوجهدن“ جي مسئلي تي غور ڪرڻ لاءِ سڏايو ويو. ان ۾ لينن ۽ هندستاني انقلابي ايم. اين. راءِ جون قومي جدوجهد بابت ٿيسسون (نظرياتي مقالا) منظور ڪيون ويون. انهن ۾ جدوجهد لاءِ صحيح انقلابي لائين پيش ڪئي ويئي. هن ڪانگريس سڄيءَ دنيا جي انقلابي پورهيتن جي پاران دنيا جي پورهيتن ۽ مظلومن کي نين، بدليل حالتن ۾ هي نعرو ڏنو: ”دنيا جا پورهيتو ۽ دنيا جون مظلوم قومون پاڻ ۾ ملي هڪ ٿي وڃو!“

انهيءَ وچ ۾ انقلاب جي نظريي ۾ هڪ اهم تبديلي آئي. اُها هيءَ ته اڳي جو سمجهيو پئي ويو ته انقلاب يورپ جي ترقي يافته ملڪن ۾ ايندو يا گهٽ

۾ گهٽ يورپ يا آمريڪا ۾ ايندو، تنهن نظريي ۾ تبديلي آئي. ليفن انهيءَ نتيجي تي پهتو ته يورپي سرمائيداري سامراج جي منزل تي پهچي چڪي آهي. اها هڪ هٿيءَ واري سرمائيداري آهي، جيڪا آيرلنڊ سرمائيداريءَ ۽ انگريز ترقي پسند نه ۾ رجعت پرست ٿي ويئي آهي. انهيءَ هڪ هٿي واريءَ سامراجي سرمائيداريءَ سڄيءَ دنيا مان ڦر ڪري، جيڪي دولت جا انبار ڪٺا ڪيا آهن، تن جي زور تي هٿن يورپ جي پورهيت طبقي کي رشوت ڏيئي، ان منجهان هڪڙو پورهيت امير طبقو پيدا ڪري ورتو آهي. اهو طبقو يورپ ۽ آمريڪا ۾ انقلاب کي اسرڻ نٿو ڏئي. تنهنڪري يورپ مان انقلاب جي في الحال اميد رکڻ بيسود آهي. يورپ جي هڪ هٿيءَ واريءَ سرمائيداريءَ کي ڌڪ تڏهن لڳندو، جڏهن سندس ايشيا مان پاڙون اکڙجن ۽ آهي دولت جا بي پناهه وسيلا بند ڪجن، جن جي مدد سان پورهيتن مان سرمائيداريءَ جا دلال پرتي ڪري، پورهيتن کي ورغلايو ۽ خراب ڪيو پيو وڃي.

ليفن پنهنجي سياسي وصيت ۾ دنيا جي انقلابين کي ظالم ۽ مظلوم قومن جي وچ ۾ فرق ڪرڻ ۽ مظلوم قومن کي پنهنجي صحيح حصي کان به وڌيڪ حصي ڏيڻ جي تلقين ڪئي. هن چيو ته ظالم قوم جي پورهيتن کي پنهنجي قوم جي گناهن جو ڪفارو ڀرڻ گهرجي.

ليفن جي وفات کان پوءِ استالين ليفن جي تعليم

جو ٽيڇوڙ پنهنجي مشهور تصنيف ”لينن ازم جا بنياد“ ۾ پيش ڪيو. ان ۾ قومي مسئلي بابت لينن جي تعليم تي روشني وجهندي، اسٽالين لکيو: ”سرمائيداريءَ جي اڳئين دور ۾ قومي جدوجهد جمهوري جدوجهد جو هڪ اهم حصو هئي. پر هاڻ اها خود سوشلسٽ جدوجهد جو اهم حصو بڻجي پئي آهي.“

١٩٤٩ع ۾ چين ۾ انقلاب آيو، جيڪو دنيا جي تاريخ ۾ روس کان پوءِ ٻيو وڏو انقلاب هو. مائوزي تونگ نين حالتن ۾ لينن ۽ اسٽالين کان ٻه هڪ وک اڳتي، اهو ثابت ڪري ڏيکاريو ته قومي جدوجهد سوشلسٽ انقلاب لاءِ رڳو هڪ اهم قدم ناهي ۽ رڳو ان جو حصو ناهي، پر اڄوڪين خاص حالتن ۾ هڪ خاص عرصي تائين انقلاب جو بنيادي دارومدار آهي ئي ايشيا، آفريڪا لاطيني آمريڪا جي قومي جدوجهدن تي ۽ نه يورپ جي مزدورن جي خالص طبقاتي جدوجهد تي. چيني انقلاب جي ڪاميابيءَ کان پوءِ انقلاب تان يورپي هجڻ جي بندش لهي ويئي. ۽ اهو ثابت ٿيو ته دنيا جون مظلوم پوئتي پيل هاري قومون به پورهيت انقلاب آڻي سگهن ٿيون، ويٽنامي، ڪوريائي، ڪيوبائي ۽ ڏکڻ يمني انقلابن ته هيڪاري ثابت ڪري ڏيکاريو ته هن دور جي خاص حالتن ۾ پورهيت انقلاب گهڻي وقت تائين فقط ايشيا، آفريڪا ۽ لاطيني آمريڪا جي ننڍڙين مظلوم قوميتن جي قومي آزاديءَ جي جدوجهدن مان ئي آسري نسري ۽ وڌي

ويڃجهي سگهي ٿو. انقلاب جو مرڪز سرمائيدار يورپ مان ڦري ايشيا، آفريڪا ۽ لاطيني آمريڪا جي غلام ۽ اڌ غلام ڪندن ۾ اچي چڪو آهي. هي دور يورپ ۽ آمريڪا ۾ انقلابن جو نه، پر ايشيا، آفريڪا ۽ لاطيني آمريڪا جي قومي آزاديءَ جي جدوجهدن جو آهي. اهي جدوجهدون انهن علائقن مان سامراجين جا ٽڏا پٽي، سندن ڦرلٽ جا وسيلا بند ڪري، سندن گهر ۾ گهوٽالو وجهي، کين ڪُنڊائي، انقلاب لاءِ ميدان تيار ڪنديون. جڏهن يورپ ۽ آمريڪا جي مزدورن کي ايشيا ۽ آفريڪا جي مفت جي مال مان پتي ملڻ بند ٿيندي، تڏهن سندن اکيون کلنديون ۽ هو پنهنجي طبقاتي دشمن سان سازباز ڪرڻ بدران انهن خلاف جدوجهد ڪندا. اهڙيءَ ريت هڪ طرف مظلوم قومن جي آزاديءَ جي جنگ جا شعلا، ته ٻئي طرف آمريڪا ۽ يورپ جي پورهيتن، غريبن، جمهوريت پسندن ۽ نسلي ظلم جي ماريل ماڻهن جي جدوجهد جي آگ پاڻ ۾ گڏجي، سامراج کي ڀسم ڪري ڇڏيندي.

ٽين انٽر نيشنل جي ٻي ڪانگريس انهيءَ نتيجي تي پهتي هئي ته ايشيا، آفريڪا ۾ قومي جدوجهد لازمي طرح وچين طبقي جي سرمائيدار جمهوري جدوجهد هوندي. پر چيني، ويٽنامي، ڪوريائي، ڪيوبائي ۽ ڏکڻ يمني انقلابن ثابت ڪري ڏيکاريو ته قومي جدوجهد صحيح معنيٰ ۾ فقط تڏهن ڪامياب ٿيندي، جڏهن (١)

اُن جي اڳواڻي وچين طبقي جي هٿ ۾ نه، پر پورهيتن
جي هٿ ۾ هجي، (٢)- اُها لمبي عرصي لاءِ هلائي وڃي،
(٣) عوامي جنگ جي سائنس مطابق هٿياربند هجي،
(٤) اُها پورهيتن جي اڳواڻيءَ هيٺ سڀني وطن دوست
طبقن ۽ فردن جي گڏيل محاذ جي وسيلي هلائي وڃي.
اهڙيءَ حالت ۾ اُها هٿياربند قومي جدوجهد ڪافي
لمبي عرصي کان پوءِ سرمائيداريءَ جي منزل کي وچ
۾ ڪاٽي، سڌو سوشلزم جي منزل تائين پهچي سگهي
ٿي. آفريڪا جي انگولا، موزمبيق، گني ۽ ٻين تمام
پوئتي پيل علائقن جي هٿياربند قومي جدوجهدن اچا به
هڪ وک اڳتي هلي، اِها ڳالهه ثابت ڪري ڏيکاري
آهي ته قومي جدوجهد اهڙن ملڪن ۾ به هلائي سگهجي
ٿي، جتي ڪو خاص صنعتي مزدور طبقو ناهي. اهڙين
خاص حالتن ۾ هڪڙيءَ ننڍڙيءَ قوم جا پورهيت هاري
جيڪڏهن دنيا جي پورهيت انقلابي نظريي سان هٿياربند
ڪيا وڃن ۽ انقلابي پورهيت حڪمت عمليءَ ۽ چالن
کان ڪم وٺن ۽ جنگ جي اصولن مطابق هٿياربند
عوامي جدوجهد هلائين، ته آهي ٻه عوامي قومي انقلاب
آڻي، سوشلسٽ انقلاب جي منزل تي رسي سگهن ٿا.
چين، ڪوريا تونڙي ويتنام وغيره جي انقلابن ۾،
انقلابي مفادن خاطر، طبقاتي جدوجهد کي قومي جدوجهد
جي تابع ڪرڻ جي حڪمت عمليءَ تي عمل ڪيو ويو
آهي ۽ پورهيت اڳواڻيءَ هيٺ سمورن وطن دوست

طبقن جي انقلابي قومي متحده محاذ جي انقلابي قومي
هٿيار کي ڪُند ڪتب آندو ويو آهي. ڪجهه عرصي لاءِ خود
وچين طبقي جي عارضي اڳواڻيءَ هيٺ ڪم ڪرڻ کي
به برداشت ڪيو ويو آهي.

انهيءَ سموريءَ ڳالهه مان هين ڳالهين کان سواءِ
هي ڳالهيون ثابت ٿين ٿيون: (١) الڳ الڳ قومن ۽ الڳ
الڳ قومي مفادن جو وجود هڪ تاريخي حقيقت آهي. قومي
جدوجهد نه رڳو جائز پر اڻ ٽر ۽ انقلابي آهي. اها رڳو
وڏيرن ۽ سردارن کي فائدو ڪانه ٿي رسائي، پر سموري
انقلابي عوام کي فائدو رسائي ٿي. اڄوڪي دور ۾ ته
عالمي انقلاب جو سارو دارومدار ئي مظلوم قومن جي
جدوجهد تي آهي. (٢) قومن جي وجود ۽ قومي جدوجهد
جي اهميت کان انڪار ڪرڻ ۽ رڳو طبقاتي جدوجهد
جو راڳ آلاپڻ انقلابي استادن مارڪس ۽ اينجلس، لينن،
استالين، هوچي من، ڪم ال سنگ، وغيره جي تعليم ۽
عمل جي سنگين خلاف ورزي ۽ انقلاب دشمن حرڪت
آهي. اُن جو انقلابي نظريي سان ڪو واسطو ڪونهي.
(٣). ”دنيا جا پورهيت پاڻ ۾ ملي هڪ ٿي وڃو“–
اهو هڪ خاص تاريخي دور جو نعرو آهي، جنهن جي
بدليل تاريخي حالتن ۾ اِها محدود ۽ تنگ معنيٰ هرگز
ناهي، جيڪا سوا سؤ سال اڳ هئي. جيڪي ماڻهو اُن
هوندي به قومي جدوجهد کي فضول، نڪمو ۽ انقلاب
دشمن سمجهن ٿا، قومي جدوجهد جي حمايت نٿا ڪن،

قومن کي پنهنجي مرضيءَ سان ڪنهن حڪومت ۾ رهڻ يا الڳ ٿي پنهنجي حڪومت قائم ڪرڻ جو حق نٿا ڏين، تن کي ليڊن پورهيت طبقي سان غداري ڪندڙ، پنهنجي ظالم قوم جي رجعت پرستن جو هٿ ٺوڪيو، پورهيت اتحاد جي نعري کي شرمناڪ ڪوڙ بڻائيندڙ، پنهنجي قوم جي رجعت پرست قوم پرستيءَ جي گندي ڏٻڻ ۾ ڦاسندڙ، بدمعاش، بزدل ۽ منافق "سوشلسٽ"، ناجائز قوم پرست ۽ سامراجي چمچو "سوشلسٽ" سڏيو آهي. هو پنهنجي مقالن "قومي پاليسيءَ جو سوال ۽ پورهيت بين الاقواميت" ۾ لکي ٿو: عوام وڏيرڪي سستيءَ ۽ گهر مان سجاڳ ٿئي ۽ قومي ظلم خلاف ۽ قوم جي خود مختياريءَ واسطي جدوجهد ڪري، اها ڳالهه ترقي پسند آهي." (صفحو ٣٠) — "هر ڪنهن مظلوم قوم جي وچين طبقي جي قوم پرستيءَ ۾ هڪڙو عام جمهوري مواد هوندو آهي، جيڪو ظلم جي خلاف ڪتب ايندو آهي. اسين ان مواد جي بنا شرط شروط جي تائيد ڪريون ٿا. (صفحو ٦٩—٧٠) — "قومن جي خوداراديت جي معنيٰ آهي ته اهي قومون ڌارين قومن کان سياسي طرح الڳ ٿي، پنهنجون خودمختيار حڪومتون ناهين." (صفحو ٥٢) — "مارڪس جي انقلابي تعليم جا پوئلڳ جيڪڏهن جمهوريت ۽ پورهيت طبقي سان غداري ڪرڻ نٿا چاهين، ته پوءِ سندن لازمي فرض آهي ته هو قومي سوال جي هڪ خاص گهر جي ضرور حمايت ڪن.

اُها گهر آهي قومن طرفان پنهنجي قسمت جو فيصلو پاڻ ڪرڻ جي حق جي گهر. يعني سياسي علحدگيءَ جي گهر.“ (صفحو ٨) — ”پورهيت طبقو ان جمهوريت جو مطالبو ٿو ڪري، جنهن جمهوريتا ۾ ڪنهن به هڪڙيءَ قوم کي ڪنهن به حڪومت جي حدن اندر زبردستيءَ قابو رکڻ جو سوال ئي پيدا نه ٿئي.“ (صفحو ٩) — ”ظالم قومن جي مزدورن کي بين الاقوامي اتحاد جي تعليم ڏيڻ مهل اِنهيءَ ڳالهه تي زور ڏيڻ کپي ته اُنهن پورهيتن جو فرض آهي ته هو مظلوم قومن جي الڳ ٿيڻ جي آزاديءَ جي وڪالت ڪن ۽ اُن لاءِ وڙهن. اِنهيءَ ڳالهه کان سواءِ قومن جي وچ ۾ اتحاد قائم ٿيڻ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. اسان جو اِهو حق ۽ فرض آهي ته ظالم قوم جو جيڪو سوشلسٽ جمهوريت پسند اِنهيءَ قسم جي تبليغ ڪرڻ ۾ ناڪام وڃي ٿو، تنهن کي سامراجي ۽ بدمعاش ڪري ليکيون.“ (صفحو ١٧١) — ”جيڪي ساٿي اِهو محسوس نٿا ڪن ته قومن جي الڳ ٿيڻ جي حق کي نه مڃڻ ۽ ننڍين قومن جي قومي تحريڪن کي حقارت جي نظر سان ڏسڻ ڪري، هو ڪهڙي نه گند ۾ ڪري پيا آهن، تن جون اکيون تڏهن کلنديون جڏهن کين خبر پوندي ته ’اتفاق‘ سان، اِنهيءَ مسئلي تي سندن خيال به اُهي ساڳيا آهن، جيڪي سندن قوم جي سرمائيدارن جا آهن.“ (صفحو ١٨١) — ”جيڪو ظالم قوم جو سوشلسٽ جمهوريت پسند قومن جي الڳ ٿيڻ

جي حق کي زبان سان تسليم ڪري ٿو پر ان لاءِ عملي جدوجهد ٿئو ڪري، سو حقيقت ۾ سامراجي آهي ۽ زار شاهيءَ جو دلال آهي.“ (صفحو ١٨٧)- ”اِها تسليم ٿيل ڳالهه آهي ته (ڪنهن مظلوم قوم جي) الڳ ٿي وڃڻ جي حق کان انڪار ڪرڻ معنيٰ ظالم قوم جي حد کان وڌيڪ ڇٽيل ڇنڊيل رجعت پرستن واريءَ قوم پرستيءَ جي هٿن ۾ رانديڪو ٿي ڪيڏڻ.“ (صفحو ١١)- ”ڪي ماڻهو ستايل قومن جي وچين طبقي جي قوم پرستيءَ جي هٿن ۾ رانديڪو ٿي ڪيڏجڻ جي ڊپ کان وڃي ظالم قوم جي نه رڳو وچين طبقي جي قوم پرستيءَ پر انتهائي رجعت پرستيءَ جي هٿن ۾ رانديڪا بڻيا آهن.“ (صفحو ١١) - ”مظلوم قومن جي علحدگيءَ جي حق کي تسليم ڪرڻ لاءِ ظالم قوم جا وچين طبقي وارا جمهوريت پسند تيار نه آهن. هو اُصولي طور به ان کي تسليم نه ڪن ته به وس وارا آهن. پر اسين سوشلسٽ جمهوريت پسند انهيءَ مطالبي کي تسليم ڪرڻ لاءِ تيار آهيون، جيڪڏهن اسين اِها ڳالهه وساري ڇڏينداسين يا پنهنجي هم وطن روسين جي قومي تعصب جي ڊپ کان اُن کي پيش ڪرڻ کان ڊڄنداسين ته پوءِ دنيا جي سوشلسٽ جمهوريت پسندن جو جيڪو نعرو آهي ته ’دنيا جا پورهيتو پاڻ ۾ ٻڌي ڪريو!‘ اهو نعرو اسان جي چپن تي ڦري، هڪڙو بي شرمائيءَ وارو ڪوڙ ٿي پوندو.“ (صفحو ٢١)- ”روسي قوم جو جيڪو به

مارڪس جو پوئلڳ هڪڙيءَ گهڙيءَ لاءِ به مظلوم يوڪراني قوم جي روسين سان برابريءَ جي گهر-يا سندن روس کان الڳ پنهنجي خودمختيار حڪومت قائم ڪرڻ جي حق کي وساري ٿو، سو سڪو وچين طبقي جي روسي قوم پرستيءَ ۾ نه، پر بدترين رجعت پرست روسي قوم پرستيءَ جي گنديءَ ڍنڍ ۾ ڦاسي پوندو." (صفحو ٢٨-٢٩) - "روزا لڪسمبرگ پولينڊ جي ناجائز قوم پرستيءَ جي جدوجهد جي وهڪري خلاف ايترو ته لڙهي ويئي آهي، جو ڪيس روسي ڪٽر قوم پرستن جي قوم پرستي وسري ويئي آهي. حالانڪ اها ڪٽر قوم پرستي هن وقت جمهوريت ۽ پوزهيت جدوجهد جي راهه ۾ سڀ کان وڏي رڪاوٽ آهي...." (صفحو ٧٠) - "قومن جي علحدگيءَ جي حق کي رد ڪرڻ جي معني اها ٿيندي ته ڏاڍي ۽ زوراور قوم جيڪي خاص رعايتون ڦٻايو ويٺي آهي ۽ پوليس راج جا انتظامي طريقا استعمال ڪري ٿي، تن جو بچاءُ ۽ وڪالت ڪريون." (صفحو ٨١) - جيڪي ماڻهو اهو راڳ آلاپين ٿا ته انقلاب کي فقط وڏيرن ۽ سرمائيدارن کان خطرو آهي ۽ انهيءَ بهاني قومي جدوجهدن کي نندين ٿا، تن لاءِ لينن هيٺئين چيو آهي: "اسان کي سڄي روس (يعني سڄي ملڪ) کي خيال ۾ رکي ۽ سياسي مسئلن کي پيش ڪرڻ کپي، ۽ روس جي سياست ٿي روسي قوم جا رجعت پرست ڇانيل آهن. سندن خيال

هر هنڌ حاوي آهن. پارليامينٽ، اسڪولن، ديولن، فوجي بيرڪن ۽ سوين هزارين اخبارن ۾ اِهائي وٽ وٺان آهي ته غير روسي علحدگي پسند آهن ۽ الڳ ٿيڻ بابت پيا سوچين. زوراور قوم جي اِنهيءَ قوم پرستيءَ جو اِهو زهر سڄي روس جي سياسي ماحول کي زهريلو بنائي رهيو آهي. هيءَ هن قوم (يعني روسي قوم) جي بدقسمتي آهي، جو آها ٻين قومن کي غلام بنائي، خود پنهنجو پاڻ رجعت پرستيءَ جو شڪار ٿي رهي آهي.... قومن جي علحدگيءَ جي حق کي تسليم نه ڪرڻ جي معنيٰ آهي بدترين موقع پرستيءَ جو شڪار ٿيڻ ۽ پورهيت طبقي کي سنڌن قوم جي رجعت پرست خيال جي زهريلن جيوڙن جو شڪار بنائڻ." (صفحو ١١٤) جيڪي ماڻهو پاڻ کي ترقي پسند سڏائيندي، خود پنهنجي قوم جي پورهيتن کي اِها تعليم نٿا ڏين ته قومي جدوجهد جي پرزور تائيد ڪئي وڃي يا فقط زباني طرح جدوجهد جي حمايت ڪن ٿا پر عملي طرح ان جي حمايت نٿا ڪن، تن لاءِ لينن هيئن چيو آهي:

"جيڪڏهن ماڻهو پاڻئي ته مارڪسي سياستدان ٿيان ته اُن جو فرض آهي ته هو السيس * جي باري ۾ جرمن سوشلسٽ بدمعاشن تي حملو ڪري، ڇاڪاڻ جو هو السيس کي پنهنجي الڳ حڪومت قائم ڪرڻ

---

* السيس تي فرانس ۽ جرمنيءَ وچ ۾ تڪرار هو.

جو حق ڏيارڻ لاءِ جدوجهد نٿا ڪن. ۽ هن کي فرينچ سوشلسٽ بدمعاشن تي حملو ڪرڻ ڪپي، جو هو فرينچ وچين طبقي سان ناهه ڪريو ويٺا آهن، حالانڪ فرينچ وچون طبقو السيس کي زوريءَ فرانس سان ملائڻ چاهي ٿو، تنهن ڪان سواءِ ڪيس پنهي جرمن توڙي فرينچ سوشلسٽ بدمعاشن کي گڏي، متن اِنهيءَ لاءِ حملو ڪرڻ ڪپي، جو هو پنهنجي پنهنجي ملڪ جي سامراجين جي چاڪريءِ پيا ڪن ۽ السيس جي ننڍڙي آزاد خودمختيار حڪومت جي نهڻ ڪان چرڪن پيا. اهڙيءَ طرح ماڻهن کي ثابت ڪري ڏيکارڻ ڪپي ته جيڪي سوشلسٽ قومن جي خودمختياريءَ جي حق کي تسليم ڪن ٿا، سي ڪبڻ نه السيس وارن جي مرضي پڇڻ ڪان سواءِ ٻن چئن هفتن اندر السيس جو مسئلو حل ڪري سگهن ٿا.“ (صفحو ١٤٩) — ”سوشلسٽن جو فرض آهي ته هو عوام کي سمجهائين ته جيڪو انگريز سوشلسٽ انگلنڊ جي غلام بيڪن ۽ آئرلنڊ جي علحدگيءَ جو مطالبو نٿو ڪري، جيڪو جرمن سوشلسٽ جرمن بيڪن جي جرمنيءَ ڪان علحدگيءَ جي حق لاءِ مطالبو نٿو ڪري.... جيڪي (ننڍين قومن جا سوشلسٽ) پنهنجي انقلابي تبليغ ۽ انقلابي تحريڪ کي وڏائي قومي ظلم خلاف تحريڪ نٿا بنائين، جيڪي روسي سوشلسٽ پولينڊ، فنلينڊ، ۽ يوڪرائين وغيره جي روس ڪان عِلحده ٿيڻ جي آزاديءَ جي حق جي گهُر نٿا

ڪن، اهڙا سوشلسٽ ناجائز قوم پرست ۽ سامراجي چمچا آهن ۽ مٿن سامراجين جو وهايل رت ۽ ڪين ٽٽيو پيو آهي.“

جيڪي نقلي ترقي پسند چون ٿا ته ’خالص سوشلسٽ انقلاب لاءِ جدوجهد ڪريو ۽ وچ ۾ پيو ڪوبه ڦڏو نه وجهو، قومي جدوجهد جو مسئلو ڪڙو نه ڪريو‘ اهڙن ”خالص“ سوشلسٽن کي لينن هي جواب ڏنو آهي:

”اهو خيال ڪرڻ ته سماجي انقلاب بيٺڪن (ايشيا، آفريڪا ۽ لاطيني آمريڪا جي غلام ملڪن) ۽ يورپ جي ننڍڙين قومن جي بغاوتن کان سواءِ ٿي ايندو، يا وهمي ۽ تعصبي ڇوٽي وچين طبقي جي ڪنهن حصي جي انقلابي هلچل کان سواءِ ايندو، سياسي شعور نه رکندڙ پورهيت ۽ اڌ پورهيت عوام طرفان زميندارن، ملن، پادرين، پاڻيٽن، پيرن، بادشاهن، قومي ظالمن خلاف تحريڪ کان سواءِ ايندو، سو ٿيندو خود سماجي انقلاب کان انڪار ڪرڻ. اهڙن ماڻهن جو خيال آهي ته هڪڙيءَ فوج کي گهرجي ته ڪنهن هنڌ صفون ٻڌي بيهي چوي، ’اسين سوشلزم جا حامي آهيون!‘ ۽ ٻئي هنڌ وري ٻي فوج قطارون ٻڌي، بيهي چوي، ’اسين سامراج جا حامي آهيون!‘ اهڙيءَ ريت سماجي انقلاب اچي ويندو!.... جيڪو به اهڙي ’خالص‘ سماجي انقلاب جي آس رکيو ويٺو هوندو، سو مرڻو مري ويندو، سماجي

انقلاب آڪٺين ڪونہ ڏسندو. اهڙو ماڻهو فقط وات سان انقلابي نڪاءُ ڏئي ٿو، باقي حقيقت ۾ انقلاب ڇا آهي، سا کيس خبر ئي ناهي." (صفحو ١٨٢.)

جيڪي قومي جدوجهد جي انهيءَ بهاني سان مخالفت ٿا ڪن تہ 'قومي جدوجهد مان هندستان، روس يا آمريڪا ناجائز فائدو وٺي ويندا'، تن کي ليئن هي جواب ڏنو آهي: "ڪڏهن ڪڏهن ڪنهن هڪڙي سامراجي قوت خلاف قومي جدوجهد کي ٻي ان جهڙي ئي سامراجي طاقت پنهنجي مقصدن لاءِ استعمال ڪندي آهي. پر انهيءَ ڪري سوشلسٽ جمهوريت پسند مظلوم قوم جي الڳ حڪومت قائم ڪرڻ جي حق جي حمايت ڪرڻ کان انڪار نہ ڪندا. ائين تہ ڪيترا سرمائيدار، مڪر ڪري پنهنجي مالي ڦرلٽ لاءِ بادشاهت جي جاءِ تي جمهوريت قائم ڪرڻ جا نعرا استعمال ڪندا آهن. پر انهيءَ ڪري سوشلسٽ جمهوريت پسند، جمهوريت قائم ڪرڻ جي ڳالهہ کي رد ٿورو ئي ڪندا!" (١٣٠.)

جيڪي چون ٿا تہ 'قومي جدوجهد هلائڻ تہ هڪ طرف پنجابي-پناهگير عوام تہ ٻئي طرف سنڌي، بلوچ ۽ پٺاڻ عوام پاڻ ۾ وڙهي پوندا. انهن جي وچ ۾ تفرقو پئجي ويندو'، ۽ جيڪي قومي جدوجهد جي حق ۾ فقط عام ۽ هوائي جملا ڳالهائيندا آهن، سگهڻي لپاڙ هڻندا آهن ۽ گهٽ ڪندا آهن تہ 'قومي سوال کي تيسين پٺيان رکو جيسين سوشلزم جو بول بالا ٿئي' تن کي

لينن جا هي لفظ ذهن نشين ڪرڻ ڪپن: "سوشلزم جو مقصد رڳو اهو ناهي تہ انسان ذات، جا هيٺئر ننڍڙين ننڍڙين حڪومتن ۾ ورهائجي پيئي آهي ۽ اُن جون سڀ قومون هڪٻئي کان پري پري ويٺيون آهن، تنهن ڳالهہ کي ختم ڪجي. سوشلزم جو مقصد رڳو قومن کي پاڻ ۾ ناهڻ نہ آهي، پر سندس مقصد آهي قومن کي پاڻ ۾ ملائي هڪ ڪرڻ. انهيءَ مقصد کي حاصل ڪرڻ لاءِ ٿي اسان جو فرض آهي تہ اسين.... هڪ ڇٽي ۽ تز نموني ناهيل سياسي پروگرام ذريعي مظلوم قومن جي آزاديءَ جي گهُرِ ڪريون. انهيءَ پروگرام ۾ اِنهيءَ ڳالهہ جو خاص خيال رکڻ کپي تہ ظالم قومن جا ڪيترا سوشلسٽ منافق ۽ بزدل ٿيندا آهن، تنهنڪري اُن پروگرام ۾ عام ۽ هوائي جملا نہ هجن، سڪٽي لپاڙ نہ هجي ۽ ائين نہ چئجي تہ 'قومي سوال کي تيستائين پٺيان رکو جيستائين سوشلزم جو بول بالا ٿئي'. جيئن انسان ذات طبقن جي خاتمي جي منزل تائين پهچندي ـ ۽ آها اُتي فقط تڏهن پهچندي جڏهن آها مظلوم طبقي جي ڊڪٽيٽرشپ واري وچين دور مان لنگهي پار پوندي، تيئن انسان ذات بہ نيٺ ۽ اوس ان منزل تي پهچندي، جتي قومون پاڻ ۾ کير کنڊ وانگر ملي، هڪ ٿي ويندون، پر ان منزل تي پهچڻ لاءِ لازمي آهي تہ پهرين هڪڙيءَ وچينءَ منزل کي رسجي. آها منزل اِها آهي تہ سمورين ستايل قومن کي مڪمل نجات حاصل ٿئي، يعني هو پنهنجن الڳ حڪومتن

قائم ڪرڻ جو حق مائين.“ (صفحو ١٢٨-١٢٩.)

جيڪي سچو ڏينهن رکو ’اقتصادي جدوجهد‘ جو رينگٽ آلاپين ٿا، تن کي مائوزي تونگ جا هي لفظ ذهن نشين ڪرڻ کپن ته ”قومي جدوجهد پس پيش هڪ اقتصادي جدوجهد آهي.“ لينن چوي ٿو، ”پراڻن اقتصاديت پرستن مارڪسي تعليم کي هڪڙو سانگ بنائي، پورهيتن کي سيکاريو ته مارڪس جي انقلابي تعليم جي پوئلڳن لاءِ فقط اقتصادي پاسو اهميت رکي ٿو.... پر جيتوڻيڪ سوشلزم اقتصاديت تي ٻڌل آهي، پر اهو فقط اقتصاديت ڪونهي.“ (صفحو ١٤٧.)

جيڪي چون ٿا ته ’قومي مسئلو موجوده جاگيرداري، سرمائيداري نظام ۾ ائين ئي حل ڪونه ٿيندو ۽ فقط سوشلزم جي ڪاميابيءَ کان پوءِ ٿيندو‘، تن کي لينن اها ڳالهه ياد ڏياري آهي ته ”پيا سڀ جمهوري مسئلا، چونڊون، پريس جي آزادي، ڌارين حاڪمن کان آزادي، وغيره سڀ موجوده جاگيرداري، سرمائيداريءَ ۾ مڪمل طرح حل ٿي نٿا سگهن، پر ان جو مطلب اهو آهي ڇا ته انهن مسئلن تي جدوجهد نه ڪجي!“ هو سيکاري ٿو ته ”ڪنهن قومي جدوجهد جي سوشلسٽ انقلاب کان اڳ ڪاميابيءَ جي ڪٿي هزار مان هڪڙي چانس هجي، ته به ان جدوجهد جي حمايت ڪرڻ کپي.“ (صفحو ١٤٢.)

انهيءَ ڪري قومي مسئلي کي سوشلزم جي ڪامياب ٿيڻ تائين ملتوي ڪرڻ هڪڙي بدمعاشيءَ

واري چال آهي. تنهن ڪانسواءِ ائين سمجهڻ تہ سوشلزم ڪان پوءِ ازخود سڀ مسئلا حل ٿي ويندا ۽ ظالم قومن جا پورهيت ازخود اهڙا پاڪ صاف ٿي ويندا، جو سمورن ناجائز فائدن تان ازخود هٿ ڪڻي، مظلوم قومن سان مڪمل انصاف ڪندا، سا بہ غلط ڳالهہ آهي. هو لکي ٿو: ”سوشلسٽ انقلاب آڻڻ کان پوءِ پورهيت طبقو پوتيءَ پاڪ اولياءُ سڳورو ڪونہ ٿي پوندو. ۽ نہ وري غلطين ۽ ڪمزورين کان آجو ٿي پوندو.“ (صفحو ١٨٩.)

پورهيت انقلاب کان پوءِ بہ جيڪڏهن سيني قومن کي هڪجهڙن جمهوري حقن ڏيڻ ۽ پنهنجن الڳ حڪومتن قائم ڪرڻ جي حق ماڻڻ لاءِ ڪوشش ونئي، تہ نيڪ آهي، نہ تہ رڳو سوشلزم اچڻ سان قومي مسئلو حل ٿئي اها توقع فضول آهي. هو لکي ٿو: ”قومي ظلم کي ختم ڪرڻ لاءِ سوشلسٽ پيداوار جو بنياد لازمي آهي.... پر سرمائيداريءَ کي بدلائي سوشلزم ڪرڻ سان پورهيت طبقو قومي ظلم کي مڪمل طرح ختم ڪرڻ جو رڳو امڪان پيدا ڪري ٿو، اهو امڪان رڳو تڏهن حقيقت بڻبو، ۽ فقط تڏهن بڻبو، جڏهن سيني ميدانن ۾ جمهوريت رائج ڪئي وڃي ۽ حڪومت جون سرحدون عوام جي خواهش مطابق ٺاهيون وڃن ۽ عوام کي الڳ حڪومت ٺاهڻ جي آزادي ڏني وڃي.“ (صفحو ١٤٧.)

جيڪي چون ٿا تہ ’ظالم قوم جي عوام، خاص ڪري پورهيتن، کي قومي ظلم لاءِ ننديو ٺٺو سگهجي

چاڪاڻ ته سڀ قوم ظالم ٿي نٿي سگهي، خاص ڪري
پورهيت ظالم ٿي نٿا سگهن، انهن جو جواب آهي ته
نه رڳو قومون ظالم ٿينديون آهن پر پورهيت به ظالم
۽ مجرم ٿيندا آهن. ايتريقدر جو پورهيتن جا اڳواڻ ۽
سوشلسٽ به بدمعاش ٿيندا آهن. مثلاً، لينن صفحي ١٦٤
تي لکي ٿو: ”مارڪس ۽ اينجلس.... مڪمل طرح رجعت
پرست قومن ۽ انقلابي قومن ۾ فرق ڪيو. مثلاً، اهي
قومون، جن يورپ ۾ روسي سامراج جي ٿاڻن طور ڪم ڪيو
۽ اهي قومون جيڪي حقيقي انقلابي هيون، جهڙوڪ جرمن،
پول ۽ مگيار.“ اينجلس انگريز مزدور طبقي جو ذڪر
ڪندي، ڪائٽسڪيءَ کي لکي ٿو: ”مون کان پڇو
اٿئي ته ’غلام ملڪن بابت انگلنڊ جي پاليسي جي باري
۾ انگريز مزدور ڇا ٿو سوچي؟‘ سو هو ائين سوچين
ٿا جيئن سياست بابت عام طرح سوچيندا آهن، هنن جي
سوچ اهائي آهي جيڪا سندن سرمائيدار طبقي جي آهي.
(انگريز) مزدور ڏاڍي مزي سان اهي ٻوڙ پلاءَ پيا کائين
جي انگلنڊ دنيا جي مارڪيٽ ۽ بيٽڪن تي هڪ هٽي
جمائي تيار ڪيا آهن.“ (صفحو ٣٤١ مارڪس ۽
اينجلس جا غلام بيٽڪن بابت مضمون ۽ خط، اينجلس
جو ڪائٽسڪيءَ ڏانهن لکيل خط.)

”بهرحال انگلنڊ ۽ ان سان گڏ انگلنڊ جو مزدور
طبقو، ان سنگين ڏوهه جو ڏنڊ پيا ڀرين جيڪو ڏوهه
هو صدين کان آئرلنڊ خلاف ڪندا رهيا آهن.“ (صفحو ٣٢٨.)
اسين مٿي لکي آيا آهيون ته ’نه، ڪي نئون ڪوٽ

ٿيندا آهن. مارڪس ڪنهن هنڌ چيو آهي ”ته
ماڻهو جيڪڏهن ٻه ۽ ٻه ٽيا چار، انهيءَ ۾ به پنهنجو
نقصان سمجهندا، ته اها ڳالهه نه مڃيندا، ۽ چوندا ٻه ۽
ٻه ٽيا پنج! ۽ ان جي تائيد ۾ لڳاتار پيا دليل بازي
ڪندا! پر انقلابي استادن جي انقلابي تعليم جو لفظ
لفظ، ان جو سمورو روح پنجابي-پناهگير نقلي ترقي پسندن
ڏانهن چڱي ته آڱر کڻي پڪاري چوي ٿو: ”اوهين
ڪوڙا ڪذاب آهيو. مڪار آهيو. سچي پاڪستان جي
عوام جا دشمن آهيو. انهن جي پورهيت جدوجهد جا
غدار آهيو. اوهان کي ڪڏهن به معاف نه ڪيو ويندو.“

پاڪستان جون مظلوم قومون نه رڳو پنهنجي
نجات لاءِ جدوجهد ڪنديون رهيون آهن، پر ساڳئي
وقت پنجابي-پناهگير پورهيت ۽ غريب عوام جي نجات
جي جنگ پڻ لڙي رهيون آهن. بنگالي، سنڌي، پٺاڻ ۽
بلوچ عوام پنهنجي جدوجهد ذريعي پنجابي-پناهگير
زميندارن، سرمائيدارن، جاگيردارن ۽ سندن دلال وچين
طبقي جي راڄ جون پاڙون لوڏي، کين ڪمزور ڪري
پنجابي-پناهگير پورهيت عوام جي دشمنن کي ڪمزور
ڪيو آهي. ۽ پنجابي-پناهگير عوام کي موقعو ڏنو آهي
ته هو اٿي وڃي، زميندار-سرمائيدار اقتدار جو تختو
اونڌو ڪري، عوامي اقتدار قائم ڪن. پر پنهنجن نقلي
ترقي پسندن پناهگير-پنجابي ٽولن جي غدارين ڪري،
پنجابي-پناهگير عوام صحيح سوچ ۽ صحيح سياسي لائين
حاصل ڪري نه سگهيا ۽ مظلوم قومن سان اتحاد ڪرڻ

ڌڌران پنهنجي دشمن جا پيچ لڙڪائڻ ڪمي ۽ ڪمدار ڏي ٻيٺا آهن. پنجابي - پناهگير عوام جو وڏي ۾ وڏو دشمن پناهگير - پنجابي، زميندار، سرمائيدار ۽ سندن دلال وچون طبقو آهي. انهن طبقن جي طاقت جون جڙون بنگال، سنڌ، بلوچستان، سرحد ۽ پنجاب ۾ آهن. جيڪڏهن پناهگير - پنجابي عوام پنهنجي دشمن طبقي کان نجات حاصل ڪرڻ چاهي ٿو ته هن کي گهرجي ته نقلي ترقي پسند گروه کي ٿوڪاري، انهن کان جند ڇڏائي، پنهنجي مفاد طور پاڪستان جي مظلوم قومن جي عوام سان ملي، انهن هنڌن تي پنهنجي دشمن طبقن جون جڙون پٽي ڪڍي ۽ کين ڪمزور ڪري، ته جيئن هو آسانيءَ سان انهن پنهنجن دشمن طبقن کي زير ڪري سگهن.

قومي جدوجهد جو پناهگير - پنجابي نقلي ترقي - پسند نظريو —— (١) پورهيت دشمن (٢) عوام دشمن (٣) انقلاب دشمن، (٤) ڪٽر قوم پرست، (٥) تنگ - طبقي پرست، (٦) سنڌ دشمن، (٧) پاڪستان جي سمورين مظلوم قوميتن جو دشمن، (٨) رجعت پرست نظريو آهي، جو پنجابي - پناهگير زميندارن - سرمائيدارن جي دلالي ۽ چاڪري ڪندي، (١) پنجابي - پناهگير پورهيت عوام کي گمراهه ڪري، پنهنجن سچن ساٿين يعني مظلوم قومن جي عوام کان ڪاٽي، انهن جو دشمن بنائي ٿو، (٢) کين پنجابي - پناهگير زميندارن - سرمائيدارن سان مجرمانه ساٿ ڏيڻ واريءَ واٽ تي

هلارائي ٿو، (۳) ڪين پاڪستاني عوام جي گڏيل عوامي جدوجهد جي دشمن ۽ غدار جي پارٽ ادا ڪرڻ لاءِ آياري ٿو. ٻئي طرف اهو مظلوم قومن جي جدوجهد کي ڏڪ هڻي، (۱) پنجابي - پناهگير زميندارن ۽ سرمائيدارن جا سامراجي ڦرلٽ جا مورچا بچائي ۽ سلامت رکي ٿو، (۲) انقلاب ۽ سوشلزم سان غداري ڪندي، ڪين مظلوم قومن ۾ بدنام ۽ خوار ڪري، عوام کي انهن کان بدظن ۽ بيزار ڪري ٿو، (۳) انقلاب دشمن ۽ سوشلسٽ دشمن قوتن کي تقويت پهچائي ٿو، (۴) مظلوم قومن جي پورهيت عوام کي وڏيرن، خانن، سردارن، سرمائيدارن ۽ رجعت پرست ملن جي جهوليءَ ۾ اڇلائي ٿو، ۽ (۵) وڏيرڪي ڪوڙي قوم پرستيءَ کي زور وٺائي ٿو.

قومي جدوجهد جي پناهگير - پنجابي نقلي ترقي- پسند نظريي خلاف جدوجهد قومي نجات، پورهيت اتحاد، عوامي انقلاب ۽ سوشلزم واسطي جدوجهد آهي. اِها هن دور جي اهم ترين قومي ۽ انقلابي تقاضا آهي.

آڪٽوبر

۱۹۷۳

قومي جدوجهد جو سنڌي
انقلابي وطن دوست نظريو

پس منظر: سنڌي عوام جي مسئلن ۽ مقصدن کي سمجهڻ لاءِ اسان کي نه رڳو سنڌ يا سڄي پاڪستان جي صورتحال سمجهڻي پوندي، پر ساڳئي وقت سڄي دنيا جي صورتحال تي به ويچار ڪرڻو پوندو. اسان کي نه رڳو اڄ ۽ ڪالهه بابت سوچڻو پوندو، پر سڀاڻي بلڪ پرينهن تي به ويچار ڪرڻو پوندو.

سنڌ کي سمجهڻ لاءِ سڄي دنيا کي سمجهڻ ضروري آهي.

سنڌي عوام کي گذريل پنجويهن سالن ۾ آل انڊيا سياست، آل پاڪستان سياست ۽ بين الاقوامي انقلابي سياست جي آڙ ۾ تمام گهڻو ستايو، ڦريو، لٽيو ۽ پيڙيو ويو آهي. تنهنڪري 'ڪير جو ڪاٺل جهڻ ڦوڪي پيئي' وانگر کي محب وطن چون ٿا ته "بيءَ دنيا کي ڇڏيو! خالص سنڌ جي ڳالهه ڪريو!" اها ڳالهه هن حد تائين بلڪل صحيح آهي ته سنڌي عوام جي سياست کي ملڪ جي ٻين حصن يا ٻين ملڪن يا دنيا جي سياست جو پيچ هرگز نه بنائڻ گهرجي. پر اُن ڪانِ اڪيلي ڳالهه صحيح نه ٿيندي. سنڌ جي سياست جا ملڪ جي ٻين حصن جي سياست سان ۽ ملڪ جي سياست جا دنيا جي ٻين ملڪن جي سياست سان بيشمار اڻتندڙ ۽ اڻ لڪا لاڳاپا ۽ ناتا آهن.

آهي ناتا سنڌ جي سياست تي وڏو اثر وجهن ٿا. ملڪ جي ٻين حصن ۽ دنيا جي ملڪن جي سياست ۾ ڪيتريون قوتون اسان جون همسفر ۽ حال ڀائي آهن، ۽ ڪيتريون ئي قوتون اسان جون ازلي دشمن آهن. اسان جي دشمنن کي اها خبر آهي. هو اِن ڳالهه جو فائدو وٺي، پاڻ کي فائدو ۽ اسان کي نقصان پهچائيندا رهن ٿا. پر اِسين اڳتي اڳتي اڌ ڪري، نڪو عوام دشمنن کان بچاءُ ڪري سگهيا آهيون، نڪو پنهنجي فائدي وارين حالتن ۽ قوتن مان جوڳو فائدو وٺي سگهيا آهيون. مثال طور، سڄيءَ دنيا جا سامراجي جهڙوڪ آمريڪا، انگلنڊ، فرانس، وغيره صدين کان ايشيا، آفريڪا ۽ لاطيني آمريڪا جي مسڪين ۽ اشراف قومن کي دٻائي، ماري، پنهنجو زيردست بنائي، ڦريندا لٽيندا رهيا آهن. هنن انهن مسڪين قومن کي چڱو تہ هڪ شاهي سامراجي لوڙهي ۾ بند ڪري، ڪين تالو ڏيئي ڇڏيو هو. جنهن ٻيڙڪ ٻاهر تي ڪيڏي، تنهن کي چيپاڙي تي ڇڏيائون. اسان جي سنڌ ۽ پاڪستان جي علائقن جا ماڻهو بہ انهيءَ لوڙهي ۾ بند هئا. مسلم ليگ ۽ ڪانگريس جي پروپئگنڊا بازن سڄيءَ دنيا ۾ وٺي هلايو آهي تہ سامراج جي شير کي اسان ماري ڀڄائي ڪڍيو. اسين نہ هجون ها تہ هندستان ۽ پاڪستان اڄ غلام هجن ها. پر تاريخ جي ڄاڻن کي چڱيءَ طرح خبر آهي تہ جيڪڏهن پهرينءَ جنگ عظيم ۾ روس جا هاري ۽ مزدور روس ۾ سامراجي راڄ جو تختو اونڌو ڪري، سامراجي لوڙهي جا ٻر ڳهل ڪيڏي

نه رکن ها، ۽ سامراج جي چيلهه نه ڀڃي رکن ها، ۽ ٻيءَ جنگ عظيم ۾ روسي عوام پنهنجي انقلابي پورهيت پارٽيءَ ۽ سرڪار جي اڳواڻيءَ هيٺ لکين ڪروڙين جانيون قربان ڪري، پنهنجيءَ وطن جي ٻاري ٻاري تي هٽلري ديوَ سان ڀڪين نه پون ها، ۽ ان جي گهر تي ڪاهي، نازي شيطانيت جون جڙون نه اکوڙين ها، ۽ سڄيءَ دنيا جيءَ سامراجين جي طاقت جو نشو نه لوڙين ها؛ جيڪڏهن چيني عوام لڳاتار ٢٥ سال جپاني، آمريڪي، برطانوي سامراجن سان حياتيءَ ۽ موت جي جنگ نه لڙن ها ۽ ايشيا ۾ سندن معتبريءَ جي پڳ لاهي نه رکن ها؛ ته جيڪر انگريز کي ڪاٻه ضرورت ڪانه پوي ها، جو هو هندستان ڇهڙيءَ سونا آنا ڏيندڙ ڪڪڙ کي هندو سيٺين ۽ مسلمان جاگيردارن کي اڌ پائيواريءَ تي ڏيئي، پاڻ ٽپڙ کڻي، گوٺ هليو وڃي ها. ڪانگريس ۽ مسلم ليگ جا لک لائق، پر انهن جي ڏکهي کي به طاقت ڪانه هئي، جو رڳو ٺلهين تقريرن ۽ چاڙي ٻازين سان انگريزن کي ڏيچاري، ڀڄائي ڪڍي ڇڏين ها. اِها ته اسين دعا ڪريون دنيا جي دلير ۽ سرويچ انقلابي پورهيت عوام کي، جن جي قربانين ڪري اسان کي اڌڙي منڍي مفت جي آزادي ملي؛ جي نه، ته انگريز جيڪر رڳو سچ پچ اکيون ڪڍي ها، ته به ڪانگريسي ۽ ليگي سورما گهرن کان ٻاهر به ڪونه نڪرن ها.

تازو عربن يورپ ۽ آمريڪا جي فيل مست طاقتن

جو تيل پاڻي بند ڪري ڇڏيو آهي، ۽ مانٽ منيءَ ۾ تيل جا اگهه، پيٽا، چوڻا ڪري، سندن گهر مسبت ڪري ڇڏيو اٿن. پانيو ٿا تہ جيڪڏهن روس جهڙو فيل مست پهرئين نمبر جو پاور هئڊروجن بمن ۽ راڪيٽن سميت عربن جي آپري سپري مدد نہ ڪري ها، ۽ چين، ويٽنام ۽ ڪوريا، آمريڪا جي چيلهہ ڇڄي نہ ڪريو ويٺا هجن ها، تہ اڄ جيڪر آمريڪا ۽ يورپ جون شيطاني طاقتون عربن کي ڪٽي وجهي ڇڏين ها! عرب شيخن ۽ بادشاهن کي ايڏي مجال ڏي نہ ٿئي ها، جو هو انهن خلاف ٻڙڪ ٻاهر ڪڍي سگهن ها. حقيقت ۾ سڄيءَ دنيا جون ننڍڙيون، ڪمزور ۽ پوئتي پيل قومون، دنيا جي انقلابي قومن جي ڏي ڪنڌي تي، سامراجي طاقتن مٿان رعب پيون رکن، نہ تہ دنيا جون بدمعاش سامراجي طاقتون سندن نڙيءَ تي لت رکيو ويٺيون هجن ها. ٻئي طرف اٿين ناهي تہ ڪو اڳتي وڌيل انقلابي قومون ڏي پوئتي پيل قومن جي مدد ڪن ٿيون. پوئتي پيل قومن جي انقلابي جدوجهد بہ موٽ ۾ اڳتي وڌيل انقلابي مورچي کي مضبوط ڪري ٿي. مطلب تہ سڄيءَ دنيا جي انقلابي عوام ۽ قومن جا مفاد هڪٻئي سان گڏوچڙ ٿيا پيا آهن ۽ سڀ هڪٻئي تي دارومدار رکن ٿا. هڪڙي جي ڪمزوري ٻئي جي ڪمزوري آهي. ٻئي جي ڪمزوري هرهڪ جي ڪمزوري آهي. سڀ ساڳيءَ ٻيڙيءَ جا سوار آهن. اسين سنڌي بہ صدين کان ٻين ججهن سان گڏ ساڳيءَ ٻيڙيءَ ۾ چڙهيل آهيون،

پاڪستان جا سمورا مظلوم عوام ساڳيءَ ٻيڙيءَ ۾ چڙهيل آهن. ايشيا، آفريڪا ۽ لاطيني آمريڪا جون مظلوم قومون ٻيءَ ساڳي ٻيڙيءَ ۾ چڙهيل آهن. سڄيءَ دنيا جا سمورا مظلوم طبقا ۽ مظلوم قومون ٽيءَ ساڳيءَ ٻيڙيءَ ۾ چڙهيل آهن. انهن ٻيڙين کي جيڪو لهر لوڏو اچي ٿو، اهو سڀني تي اثر ٿو وجهي. اِن ڪري سنڌي عوام کي اها صلاح ڏيڻ ته هو اٺ پکيءَ وانگر واريءَ ۾ سسي لڪائي، رڳو زبان سان ويهي 'سنڌ سنڌ' ڪن، سا ڳالهه سنڌ ۽ سنڌي عوام لاءِ فائدي واري نه ٿيندي.

تنهن کان سواءِ، فقط سنڌ جي ڳالهه ڪرڻ ممڪن به نه آهي. مثال طور سنڌ جي تاريخ ۾ ايرانين، يونانين، عربن، افغانن، مغلن ۽ انگريزن جي ذڪر کان سواءِ سنڌ جي صحيح تاريخ بيان ڪرڻ ناممڪن آهي. درحقيقت اڳي اسان جي ڪمزوريءَ جو وڏو سبب هو ئي اِهو، جو ٻيءَ دنيا کي اسان جي قوتن ۽ ڪمزورين جي خبر هئي، پر اِسان کي ٻيءَ دنيا جي ڪابه خبر ڪانه هئي. اِن ڪري سنڌ کي سمجهڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته سنڌ، جنهن دنيا ۾ رهي ٿي، اُن جي ڳوڙهي ڄاڻ، يا گهٽ ۾ گهٽ ٿلهي ليکي ڄاڻ، حاصل ڪئي وڃي.

قومي غلاميءَ جا ٻه روپ — ٻاهرين غلامي ۽ اندرين غلامي

سنڌ سوين سال آزاد ۽ خودمختيار رهي آهي، ۽ سوين سال غلام به رهي آهي. سمن جي خود مختيار راڄ

ڪان پوءِ اِها گهڻو عرصو مختلف صورتن ۾ مختلف غلام بڻائيندڙن جي غلام ٿي رهي آهي. سنڌ جي عوام غلاميءَ جي هر دؤر ۾ غلام بڻائيندڙن خلاف وڏيءَ اورچائيءَ ۽ سُورهيائيءَ سان جدوجهد پئي ڪئي آهي، ۽ جڏهن به ڪين موقعو مليو آهي، تڏهن هنن غلام بڻائيندڙن کي ماري، ڀوڙائي ڪيڊيو آهي. اُن باري ۾ ڳالهيون خاص ڪري نوٽ ڪرڻ جهڙيون آهن. پهريون ته غلاميءَ جو شڪار فقط اڪيلي سنڌ، ڪانه پئي رهي آهي! اِهو غلاميءَ جو عذاب سموريءَ انسان ذات کي گذيل تاريخي ورثي ۾ مليل آهي. هيستائين غلامي رڳو سنڌي عوام جو نه پر ساريءَ دنيا جي عوام جو مقدر پئي رهي آهي. ان ۾ سنڌي عوام جو قصور ڪين هو، پر گذريل لکين سالن جو ڪو عرصو ئي اهڙو هو، جنهن ۾ سڄيءَ دنيا جا پورهيت عوام ٿورن مٺ جيترن ماڻهن جا غلام ٿي رهڻ ۽ ڦرجڻ لٽجڻ لاءِ مجبور هئا. تاريخ جي هر دور ۾ نڪما، حرامخور، ظالم ۽ ڦورو ٽولا پنهنجن علائقن، قومن ۽ ملڪن جي پورهيت ۽ ڪاڻائو عوام کي ڦري لٽي، غلام بڻائي، پوءِ وري دنيا جي ٻين ملڪن کي ڦريندا، لٽيندا ۽ غلام بڻائيندا رهيا آهن. دنيا جي ڪابه اهڙي قوم ڪانهي، جا تاريخ جي ڪنهن نه ڪنهن دؤر ۾ ٿوري يا گهڻي عرصي لاءِ ڌارين ڦورون ۽ غلام بڻائيندڙن جو شڪار نه ٿي رهي هجي.

ٻي ڳالهه ته ڌارين ڦورو ٽولن جي غلامي، قومن

جي غلاميءَ جو فقط هڪڙو روپ آهي. دنيا جي عوام جي ڪِچيءَ ۾ غلاميءَ جو سڀ ڪان وڏو ۽ دائمي گِهٽ اندروني غلاميءَ جو پيل رهيو آهي. دنيا جون قومون جنهن عرصي ۾ ڌارين ڦورو ٽولن جون غلام نه رهيون آهن، اُن عرصي ۾ به هو غلاميءَ ڪان ڇٽل ڪونه رهيون آهن. اُن وقت به هو اندرين ۽ گهرو غلام بنائيندڙ طبقن ۽ ٽولن جي ڦرلٽ، ڌاڙ ۽ ڌهڪاءَ جو شڪار بڻبون رهيون آهن. جنهن وقت سنڌ ٻاهرينءَ غلاميءَ ڪان آزاد هئي، تنهن وقت به سنڌس ڪِچيءَ ۾ جاگيردارن، وڏيرن، ملن، پيرن ۽ حرام ڪائو ڦوروئن جي اندروني غلاميءَ جو گِهٽ پيو رهيو آهي. درحقيقت اِها اندروني غلامي ئي هئي، جنهن سنڌ کي ايترو ڪمزور ۽ نستو ڪري ڇڏيو ٿي، جو اُها ڌارين غلام بنائيندڙ ڦورو ٽولن جو سٽيو شڪار ٿيي ٿي پيئي.

دنيا جي تاريخ جو غور سان مطالعو ڪبو، ته ڏسبو ته لکين سالن کان وٺي ١٩ صديءَ جي پڇاڙيءَ تائين روءِ زمين تي ڪابه اهڙي قوم ۽ ڪوبه اهڙو ملڪ ڪونه هو، جتي عوام ڌارينءَ ۽ اندروني ٻنيءَ غلاميءَ يا اڪيليءَ اندروني غلاميءَ جي گِهٽ کان مڪمل طرح آزاد هجن. هر ملڪ ۽ هر قوم جي هر نسل کي هر دور ۽ هر-زماني ۾ ٿورڙا ظالم ۽ ڦورو ماڻهو ۽ طبقا ڦريندا، لٽيندا ۽ غلام بنائيندا رهيا آهن. اِنهيءَ خيال کان اڄ تائين سنڌ ڪڏهن به صحيح معنيٰ ۾ ٻاهرينءَ توڙي اندرينءَ ڦرلٽ ۽ غلاميءَ کان آزاد نه رهي آهي. پين

لفظن ۾، ۱۹ صديءَ جي پڇاڙيءَ تائين، نه رڳو سنڌي عوام جي، پر سموري انسان ذات جي سمورن پورهيت طبقن جي هر نسل جي عمر غلاميءَ ۾ گذري ڪپي ويئي آهي. سنڌن هٿن ۽ دماغن جي پورهئي کي سنڌن مٺ جيترن دشمنن ڦري ڪاڌو، لُٽيو ۽ زيان ڪيو آهي. سنڌ جي بدقسمتي درحقيقت پوري هند- پاڪ ننڍي کنڊ جي ۽ سموري انسان ذات جي بدقسمتيءَ جو هڪڙو ننڍڙو حصو هئي.

انسان ذات تاريخي طرح هيستائين ڇڻ ۽ پاڻ ۽ بيوسيءَ جي وهيءَ ۾ هئي. هن ۲۰ صديءَ جي شروعات ۾ اها ڇڻ اچي وهيءَ چڙهي آهي، ۽ پنهنجا ٽپڙ سرهڻ جهڙي ٿي آهي. چوندا آهن ته 'ظلم قائم آهي، پر ظالم نه رهڻو آهي.' هن صديءَ ۾ ئي مس مس اهو دؤر آيو آهي، جڏهن انساني تاريخ لکن سالن کان پوءِ اُن ڏاڪي تي پهتي آهي، جڏهن نه رڳو ظالم جي پر ظلم جي به پاڙ پٽي سگهجي ٿي. اڄ ئي اُهي قوتون جميون، وڌيون، ويجهيون ۽ اُسريون نسريون آهن، جي نه رڳو دنيا جي هاڻوڪن سمورن ڦورو‌ئن، ظالمن ۽ غلام بنائيندڙن جي گڏيل قوتن کان آهستي آهستي ڏاڍيون ۽ زورآور ٿي رهيون آهن، پر خود سموري ڦرلٽ، ظلم ۽ غلاميءَ جي ڦهري نظام جو بڻ بنياد ئي هميشه لاءِ پٽي سگهن ٿيون. اڄ ئي هيٺا ڏاڍن تي دائمي فتح پائي سگهن ٿا. اڄ ئي لکن سالن جي اندرونيءَ توڙي ٻاهرينءَ غلاميءَ جي موذي مرض کان ڇوٽڪاري

جو ڪو ڏک علاج پيدا ٿي چڪو آهي.

پنج سماجي نظام

اندازو لڳايو ويو آهي ته انسان ذات کي انسان جي حيثيت ۾ ڌرتيءَ تي رهندي اٽڪل ڇهه لک سال ٿيا آهن. انهيءَ عرصي ۾ انسان ذات ڇئن مکيه دورن مان لنگهي آهي: (١) قديم راڄوڻي نظام، (٢) غلاميءَ وارو نظام، (٣) زميندارِي ۽ جاگيرداري نظام، (٤) سرمائيداري نظام.

سرمائيداري نظام پنهنجي اوائلي عمر ۾ هڪ ترقي پسند نظام هو. هاڻي اهو هڪ هٽيءَ ۽ سامراج جي منزل تي پهچي، پوڙهو ۽ مدي خارج ٿي ويو آهي ۽ پنهنجي خاتمي جي ويجهو اچي رسيو آهي. هن صديءَ جي شروعات ۾ سرمائيداري نظام جي ڪک مان هڪڙي نئين نظام جنم ورتو آهي. اهو آهي سوشلسٽ نظام. انهيءَ ڪري هن دور کي غلام بنائيندڙ نظام جي پڄاڙيءَ ۽ سوشلسٽ انقلابن جي شروعات جو دور ڪري سڏيو وڃي ٿو.

تاريخ جو نرالو نئون دور

هيءَ دور، هيٺين ڳالهين ڪري، اڳين سمورن تاريخي دورن کان نرالو ۽ انوکو آهي:-

١- اڳي به سدائين سماجي انقلاب ايندا رهيا آهن ۽ دور به بدلبا رهيا آهن. قديم راڄوڻي نظام جي جاءِ غلاميءَ جي نظام ورتي. غلاميءَ جي نظام جي جاءِ زميندارِي جاگيرداري نظام ورتي. جتي سرمائيداري

اچي چڪي آهي، اُتي زمينداريءَ جاگيرداريءَ جي جاءِ سرمائيداريءَ ورتي آهي، پر اڳي هر سماجي ردوبدل ۽ انقلاب جو نتيجو اهو نڪرندو هو، جو هڪڙي ننڍڙي ڦورو ٽولي يا طبقي جي جاءِ تي ٻيو ننڍڙو ڦورو ٽولو يا طبقو عوام جي وڏيءَ گهڻائيءَ کي ڦريندو، لٽيندو ۽ غلام بنائيندو هو. هر ردوبدل ۽ انقلاب کان پوءِ عوام اڳي وانگر ڦرُبا ۽ غلام رهجي ويا ٿي. فقط ڦورو يا غلام بنائيندڙ بدلبا رهيا ٿي. ڦرلٽ ۽ غلاميءَ تي ٻڌل نظام نٿي بدليو. هن دور ۾ جيڪي صحيح معنيٰ ۾ انقلاب اچن ٿا، تن ۾ هڪڙن ڦورن ۽ غلام بنائيندڙن جي جاءِ ٻيا ڦورو ۽ غلام بنائيندڙ نٿا والارين، پر خود ڦريل ۽ غلام بنايل عوام ملڪ جي دولت ۽ پنهنجي پورهئي جا مالڪ ٿين ٿا.

٢- هن دور ۾ مجموعي طرح سڄيءَ دنيا جي عوام ۽ ان جي حمايتين جي طاقت سڄيءَ دنيا جي عوام-دشمنن کان وڌيڪ آهي. عوام-دشمنن جي فوجي هڪ هٽي بہ بنيادي طرح ختم ٿي چڪي آهي.

٣- اڳي اقتدار تي قبضي ڪرڻ جي علم ۽ فن جي ڄاڻ ۽ تجربو فقط ڦورو طبقن کي هوندو هو. هاڻ دنيا جا انقلابي عوام اقتدار حاصل ڪرڻ جي علم ۽ هنر جي ڄاڻ ۽ تجربو پرائي چڪا آهن. اُنهن اُن ڄاڻ جي مدد سان، عوام-دشمنن خلاف جدوجهد ڪري، انقلاب آڻي، پنهنجا اقتدار، پنهنجيون سرڪاريون ۽ پنهنجيون فوجون قائم ڪيون آهن. هو هر ميدان ۾

دشمن کان گوء کٽي ويا آهن.

٤- اڳي فقط دنيا جي ڦورو‌ئن، ظالمن ۽ غلام بڻائيندڙن جي وچ ۾ ٻڌي ۽ ايڪو هوندو هو، ۽ هو، وقت سر، عوام خلاف هڪٻئي جي ناجائز مدد ڪندا هئا. هاڻي خود انقلابي عوام، انقلابي طبقن، انقلابي قومن ۽ انقلابي حڪومتن جي وچ ۾ اتحاد پيدا ٿي رهيو آهي ۽ ڏينهون ڏينهن وڌي ويجهي رهيو آهي. هو سڌي خواه اڻسڌي نموني، مهل سر، هڪٻئي جي مدد ڪندا رهيا آهن ۽ ڪن پيا.

٥- اڳي فقط عوام-دشمنن کي مظلوم ملڪن ۽ قومن ۾ پنهنجا ساٿي ۽ مددگار ملندا هئا، جي هنن جي ڀاران ان ملڪ ۽ قوم جي طاقت کي اندران کائي، سُري وانگر ڪمزور ڪندا هئا، ۽ سندن واسطي رستو صاف ڪندا هئا. هاڻي خود ظالمن جي ڪئمپ اندر، اتي جا انقلابي عوام ۽ طبقا، مظلوم ملڪن ۽ قومن جي حمايت ۾، پنهنجي ملڪ جي ظالمن ۽ ڦورو‌ئن جي گهر ۾ گهوٽالو وجهي، کين ڪمزور ڪن ٿا ۽ سڌيءَ خواه اڻ سڌيءَ طرح مظلوم ملڪن ۽ قومن جي واهر ڪن ٿا.

٦- اڳي فقط عوام-دشمنن کي خبر هوندي هئي ته عوام جي اندر جيڪي تضاد ۽ تفرقا قدرتي طرح آهن، تن کي هٿراڌي نموني ڪيئن تيز، اونهو ۽ ويڪرو ڪجي. هاڻي انقلابي عوام، انقلابي طبقن کي به اها خبر پئجي وئي آهي ته دشمنن جي ڪئمپ ۾

جيڪي قدرتي تضاد ۽ تفرقا آهن، تن کي ڪيئن پرکي
تيز، اونهو ۽ ويڪرو ڪجي، ۽ ڪيئن انهن جو انقلابي
عوام جي جدوجهد واسطي مڪمل فائدو وٺجي.

٧- عوام - دشمن سامراجي سرمائيدارن جي سموري
ٽيڪر ۾ من مستيءَ جو راز اهو آهي، جو هنن ڪيترين
صديون سڄيءَ دنيا جي عوام جي گڏ ڪيل دولت ڦري، لٽي
پنهنجي ملڪ ۾ ڪارخانا قائم ڪيا. انهن ڪارخانن لاءِ
ڪچو مال هنن ڏنڊي جي زور سان مظلوم ملڪن کان
ٻيڳڙن مٽ تي ورتو ۽ ڪارخانن ۾ تيار ٿيل مال وري
گهاٽي پڳن اگهن يا زبردستيءَ کين وڪيو. اڄ هو
ڏنڊي جي زور سان قيمتي ڪچو مال ڦرڻ ۾ ناڪام
ٿي رهيا آهن. سندن تيار ٿيل مال زوريءَ گهاٽي پڳن
اگهن تي وڪڻڻ جا رستا به آهستي آهستي بند ٿي رهيا
آهن. ٻئي طرف انقلابي عوام، جن ملڪن ۾ انقلاب
آڻڻ ۾ ڪامياب ٿيو آهي، اتي هو پنهنجن مظلوم ڀائرن
کان مناسب اگهن تي ڪچي مال وٺڻ ۽ تيار ٿيل مال
وڪڻڻ جي لائق ٿي ويو آهي. تنهنڪري سرمائيدار
ملڪن جي هڪ هٽي ۽ ٽيڪر ٽٽي پيئي آهي.

٨- اڳ عوام - دشمن سامراجين ۽ غلام بڻائيندڙن
کي فقط ڪنهن ايڪڙ ٻيڪڙ گهوٽالي يا بغاوت سان
منهن ڏيڻو پوندو هو. اُن ڪري هو واري واري سان
پنهنجيون سڀ طاقتون هڪڙي خاص مورچي تي گڏ
ڪري، گهوٽالي يا بغاوت کي آسانيءَ سان ختم ڪري
سگهندا هئا. هاڻي سڄيءَ دنيا جي عوام جا دشمن

چوطرف گهوٽالن ۽ بغاوتن جي شعلن ۾ وڪوڙيل آهن. هڪ طرف سندن ملڪن جا انقلابي پورهيت عوام، ٻئي پاسي دنيا جون انقلابي آزادي-پسند قومون، ٽئي طرف سندن پنهنجيون پاڻ ۾ رقابتون ۽ دشمنيون، چوٿين پاسي آهي حڪومتون جن پنهنجي ملڪ کي آزاد ڪرائي انقلابي اقتدار قائم ڪري ورتو آهي. هو اهڙن هڪڙي جنجال مان جند ڇڏائين ئي ڪونه ٿا، ته ٻئي پاسي سندن خلاف محاذ متو پيو آهي! هو سياسي، فوجي، اقتصادي ۽ ثقافتي مورچن تي گهڻي قدر پنهنجي بچاءَ جي جنگ لڙي رهيا آهن، ۽ ڏينهون ڏينهن پوئتي ڌڪبا وڃن. ويٽنامي شڪست ۽ تازي تيل جي گهوٽالي ته سندن ڪمر ٽوڙي وڌي آهي.

٩- اڄ ڪنهن ملڪ جا انقلابي عوام پنهنجي مڪاني آقائن خلاف بغاوت ڪندا هئا، ته سندن آقائن جا سامراجي آقا، فوجون وٺي، اچي پنهنجن ڇاڙتن جي مدد ڪندا هئا ۽ انقلابي عوام کي ڪچليندا هئا. ان ڪري مڪاني ظالم طبقا، بنا ڪنهن ڪي جي، عوام جي هر احتجاج ۽ بغاوت کي ڪچلي ڇڏيندا هئا. هاڻي مڪاني ظالم طبقن جا آقا خود پنهنجي جند ڇڏائڻ ۾ پورا آهن. تنهنڪري سواءِ ٻنهي ڪنڌ تي ڪاتي اچڻ جي، هو سڌيءَ طرح هر ملڪ جي مڪاني ڇاڙتن جي واهر ڪرڻ لاءِ آتا ناهن. ان ڪري انقلابي عوام لاءِ پنهنجا حق حاصل ڪرڻ جا موقعا اڳي کان تمام گهڻا بهتر ۽ سازگار آهن. اهوئي سبب آهي، جو ٻيءَ دنيا ۽ پاڪستان جي

ٻئي مظلوم عوام وانگر سنڌي عوام به سڀ ڪنهن قسم جي قرلت ۽ ارهه زورائيءَ کان ڇوٽڪاري حاصل ڪرڻ بابت سوچي ويچاري ۽ رٿابندي ڪري سگهي ٿو.

سنڌي عوام جي جدوجهد جي الڳ حڪمت عمليءَ جي ضرورت ڇو آهي؟

هوندئن ته، تمام ڊگهي نظر ڏاري، ڏسبو، ته پاڪستان جي سموري مظلوم ۽ پورهيت عوام جا دائمي ۽ بنيادي مفاد ساڳيا آهن.

آهي آهن هر قسم جي اندروني خواهه ٻاهرينءَ، طبقاتي خواهه قومي غلاميءَ کان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ ۽ سگهي ستابي ٽيڻ جا ڀرپور موقعا ۽ وسيلا حاصل ڪرڻ. پر ڪيتريون ڳالهيون اهڙيون به آهن، جن ۾ پاڪستان جي مختلف ماڻهن ۾ فرق، اڻ برابريون، تضاد، ٽڪر ۽ مقابلا موجود آهن. هر علائقي جا عوام پنهنجي ٻولي، پنهنجي ثقافت ۽ پنهنجو خاص تاريخي تجربو رکن ٿا. سماجي واڌاري جي ڏاڪڻ تي سڀني صوبن جا عوام ساڳئي ڏاڪي تي ناهن. بلوچستان اڃا قبائلي دور ۾ آهي. سرحد ۾ قبائلي، جاگيرداري ۽ سرمائيداري دور گڏوگڏ هلي رهيا آهن. سنڌ ۾ به ڪراچيءَ کان سواءِ ٻين هنڌ اڃان قبائلي ۽ وڏيرڪو دور آهي. پنجاب تيزيءَ سان سرمائيداري دور ڏانهن وڪ وڌائي رهيو آهي. سنڌ جي ڪراچيءَ وري حصي ۾ سرمائيداريءَ جو راڄ آهي. اِنهيءَ ڪري هر علائقي

جي عوام جا مسئلا ساڳيا ناهن. نڪي اُنهن جا حل ساڳيا ٿي سگهن ٿا. جيڪڏهن هر علائقو پنهنجي نوس حالتن پٽاندر، پنهنجي مسئلن جا اهڙا صحيح حل ڪولي ڪڍي، جي ساڳئي وقت پاڪستان جي سموري مظلوم عوام جي مفادن سان به بنيادي ۽ دائمي ٽڪر نه کائين، ته پوءِ سموري پاڪستان جي عوام جي گڏيل مسئلن کي حل ڪرڻ ۾ ڪابه بنيادي ڏکيائي نه ٿيندي. اهوئي سبب آهي، جو اسين پنهنجي عوام جي خاص حالت ۽ مسئلن بابت سوچ ويچار ۽ رٿابندي ڪنداسين، ته نه رڳو سنڌي عوام جا مسئلا حل ٿيندا، پر سموري پاڪستان جي مظلوم عوام جي مسئلن حل ڪرڻ ۾ وڏي مدد ۽ هٿي ملندي. اِن نظر سان ڏسبو ته سنڌي عوام جي مسئلن بابت سوچ ويچار ۽ رٿا ڪرڻ ساڳئي وقت سموري پاڪستان جي مظلوم عوام جي مسئلن بابت سوچ ويچار ۽ رٿا ڪرڻ جي مقصد ڏانهن هڪ اهم اڳتي وک آهي.

مقصد

سنڌي انقلابي وطن دوست جدوجهد

جو بنيادي ۽ وارو مقصد.

اُهو مقصد هي آهي: سنڌي عوام کي پاهرين خواهه اندروني ڦرلٽ، غلاميءَ ۽ ظلم کان مڪمل ڇوٽڪارو ڏياري، کيس سنڌس تاريخ ۾ پهريون ڀيرو، پنهنجي قسمت، دولت ۽ پورهئي جو مڪمل طرح مالڪ بنائڻ ۽ سنڌس هٿان هڪ نئون شاندار سماج اڏائڻ.

وڏيرا شاهيءَ جي لعنت ختم ڪرڻ لازمي آهي.

اهو مقصد ڪيئن ۽ ڪهڙيءَ وات وٺي سان حاصل ٿيندو؟ اِنهيءَ سوال جي جواب حاصل ڪرڻ لاءِ اسان کي خال سان گڏ آئيندي تي نظر وجهڻي پوندي. دنيا ۾ مجموعي طرح هي دور برابر سرمائيداريءَ جي پڇاڙيءَ وارو ليکيو وڃي ٿو. پر دنيا جي وڏن علائقن ۾ اڃان تائين به سرداري ۽ زميندار ي نظام هلندو اچي. سنڌ به اُنهن علائقن مان هڪ آهي. دنيا جي جن مظلوم ۽ پيڙهيل علائقن ۾ اڃان تائين سرداري ۽ زميندار ي جاگيرداري نظام آهي، اُهي اُن نظام کي ختم ڪرڻ کان سواءِ اڳتي وڌي سگهن ۽ پنهنجي وطن جي ماڻهن کي صحيح معنيٰ ۾ سکيو ستابو ڪري سگهن، سا اڻٿيڻي ڳالهه آهي. جتي ملڪ جي دولت ۽ گذر جي وسيلن تي سرداري ۽ زميندار ي نظام جو ڪارو نانگ ويٺل هجي، اُتي جا ماڻهو سک جو ساهه ڪڍي سگهن، اِهو ٿيندو پيرن کان پير گهرڻ. اِها اٽل سائنسي سچائي آهي، جا تاريخي طرح بار بار ثابت ٿي چڪي آهي. اِن سائنسي سچ کان اکيون پورڻ يا اِن کان لنوائڻ يا اِن تي پردي وجهڻ جي ڪوشش ڪرڻ ٿيندو پنهنجي وطن جي عوام جي مفادن سان سنئون سڌو دوکو ڪرڻ يا پاڻ کي فريب ڏيڻ. سرداري ۽ زميندار ي نظام ايشيا، آفريڪا ۽ لاطيني آمريڪا جي قومن جي پيرن ۾ پيل زنجير آهي، جو

ڪين غريبي، بک، بيماريءَ، جهالت ۽ بيوسيءَ جي
ڪُڏ مان نڪرڻ نٿو ڏئي. اِهو نظام مرڻينگ حالت ۾
آهي ۽ اوس ختم ٿيندو. تاريخ اُن جي خلاف موت
جي سزا جو فرمان ڪڍي ڇڏيو آهي. هاڻ بين گرفتار
قومن وانگر اسان جو به فرض آهي ته اُن تاريخي فرمان
کي عمل ۾ آڻيون ۽ هن سماجي لعنت کي ناس
ڪريون ۽ پنهنجي عوام جي جان هن عذاب مان
ڇڏرايون. اُن ڪري سنڌ جي انقلابي وطن دوست
جدوجهد جو ڏگهي عرصي وارو بنيادي ڪم اِهو هئڻ
کپي ته سنڌ ۾ زمينداري سرشتي جو جلد کان جلد ۽
مڪمل خاتمو آندو وڃي.

تنهن کان پوءِ ٻيو سوال آهي ته زمينداري نظام
جي جاءِ تي ڪهڙي نظام قائم ڪرڻ جي ڪوشش
ڪرڻ کپي؟

قومن جي واڌاري جون فقط ٻه واٽون کليل آهن - سرمائيداري ۽ سوشلزم.

تاريخ جي هن منزل کان اڳتي سماجي واڌاري
جون ٻه واٽون موجود آهن. هڪڙي سرمائيداريءَ جي،
ٻي سوشلزم جي. ٽي ڪابه واٽ ڪانهي. زمينداري نظام
جي جاءِ هيستائين گهڻو ڪري سرمائيداري نظام وٺندو
رهيو آهي. سرمائيداري نظام زمينداري نظام کان سوين
ڀيرا بهتر نظام آهي. اِهو نظام ڪنهن زماني ۾ تمام
ترقي پسند نظام هو. اُهو جتي آيو، اُتي اُن اُنهيءَ
ملڪ جي تقدير ئي بدلائي ڇڏي، ۽ انهن ملڪن کي

زمين تان ڪٽي آسمان تي پهچائي ڇڏيو. مثال طور انگلنڊ، فرانس، جرمني، جپان، آمريڪا. پر سماجي نظام به هڪ جيئري ۽ جاندار شيءِ آهي. جيئن ٻيون جاندار شيون ڄمن، وڌن، ويجهن ۽ پوڙهيون ٿين ٿيون، تيئن سماجي نظام به ڄمندا آهن، قوهه جوان ٿيندا آهن ۽ نيٺ پوڙها ٿي، ختم ٿيندا آهن. صديون گذرڻ کان پوءِ هاڻ سرمائيداري نظام به پوڙهو، رجعت پرست ۽ مدي خارج ٿي چڪو آهي. جن غلام ملڪن هن دور ۾ پنهنجي سياسي آزادي وٺڻ کان پوءِ پاڻ تي اهو پراڻو، پوڙهو ۽ رجعت پرست نظام مڙهيو آهي، سي نه پنهنجي آزادي ۽ خودمختياري مڪمل طرح حاصل ڪري سگهيا آهن، ۽ نه وري جيڪا ٿوري گهڻي آزادي حاصل ڪري سگهيا آهن، تنهن کي به بچائي سگهيا آهن. اهي ملڪ، ڦري گهري، وري به سامراجي ڪوڙڪيءَ ۾ ڦاسي، پستيءَ ۽ ذلت جو شڪار ٿي ويا آهن. ان جو هڪڙو مثال خود پاڪستان به رهيو آهي. ٻيا مثال انڊونيشيا، ملايا، ٿائيلينڊ، ڏکڻ ڪوريا، ڪانگو وغيره آهن. نه رڳو ايترو، پر جن ملڪن پنهنجي جدوجهد جو رخ سرمائيداريءَ جي منزل ڏانهن رکيو آهي، اهي پيو ته نهيو رڳو زميندار نظام جي مرض مان به پوريءَ طرح جند ڇڏائي نه سگهيا آهن. ان جو سبب اهو آهي، جو دنيا جي سرمائيداري نظام جي وڏيرپ آمريڪي ۽ يورپي سرمائيدار طبقن جي هٿ ۾ آهي، جيڪي نٿا چاهين ته غلام ملڪن ۾ پيو ته نهيو پر رڳو سندن جهڙو سرمائيداري نظام

۾ پوريءَ طرح قائم ٿئي. ڪين ڊپ آهي ته ايشيا، آفريڪا ۽ لاطيني آمريڪا جي ملڪن ۾ سرمائيداري نظام قائم ٿي ويو، ته پوءِ اهي ملڪ ڪين اڳي جهڙيءَ آسانيءَ سان پنهنجي ملڪ جي دولت جي ڦرلٽ ڪرڻ نه ڏيندا ۽ مرڳو پنهنجي گهٽيءَ آدمشماريءَ جي زور تي ساڻن ڪلهي هڻڻ جي ڪوشش ڪندا. اِن ڪري هو هڪ سوچيل سمجهيل رٿا هيٺ اُنهن علائقن جي عوام کي سرداريءَ ۽ زميندار نظام جي پوڙهي پراڻي مرض ۾ مبتلا رکڻ جون ڪوششون ڪندا رهن ٿا، ته جيئن اهي ملڪ سندن شڪار گاهه بنيا رهن. تاريخي تجربي ثابت ڪري ڏيکاريو آهي ته جيڪي پوئتي پيل ۽ پيڙيل ملڪ سرمائيداريءَ جي واٽ وٺن ٿا، سي ڪڏهن به دنيا جي اڳتي وڌيل قومن جي صفن ۾ شريڪ ٿي ڪونه سگهندا. سرمائيداري واٽ تي هلندڙ تاريخي سفر ڍڳي گاڏيءَ وارو سفر هوندو. دنيا جون اڳتي وڌيل قومون اڄ جنهن منزل تي آهن، رڳو اُن منزل تي پهچڻ لاءِ به پوئتي پيل قومن کي اڻين صدين جون صديون لڳي وينديون. ٻئي طرف دنيا جون پوئتي کان پوئتي پيل، جهنگلي، ڏتڙيل، ماريل ۽ پيڙيل قومون به جيڪڏهن سوشلزم جي واٽ وٺن ٿيون، ته اهي هڪڙيءَ ئي نسل ۾ يورپ ۽ آمريڪا جي اڳتي وڌيل قومن سان ڪلهي گس وڃيو ڪن. اُن جو مثال روس، چين، ڪوريا، ويتنام، منگوليا، هنگري وغيره ملڪ آهن، جي ڪنهن زماني ۾ دنيا جا پست کان پست ۽

بدنصيب ملڪ سمجهيا ويندا هئا، ۽ هاڻي ٽوڙن ڏهن سالن ۾، هڪڙي ئي نسل اندر، تيزيءَ سان عروج تي پهچي رهيا آهن. انهيءَ تجربي جي روشنيءَ ۾ سنڌي عوام لاءِ سرمائيداريءَ واري واٽ وٺڻ پاڻ کي جاڻي ٻجهي ڪمزوريءَ، پستيءَ ۽ غلاميءَ جي غار ۾ اڇلڻ ٿيندو.

عوامي جدوجهد جي واڌاري جي هن دؤر ۾، انهن ٻن واٽن کان سواءِ ٽين واٽ ڪانهي. جيڪو هڪڙيءَ واٽ وٺڻ کان انڪار ٿو ڪري، سو عملي طرح ٻيءَ واٽ وٺڻ لاءِ چوي ٿو. جيڪو چوي ٿو ته سوشلزم نه کپي، سو عملي طرح اها گهر ٿو ڪري ته سنڌي عوام به سرمائيداريءَ جي واٽ وٺن. اِن ڪري لازم آهي ته اسين پنهنجي عوام جي جدوجهد جو رخ سوشلزم ڏانهن رکون.

ٿوري عرصي وارو مقصد.

پر ڇا اسين هن ڏاڪي تي خالص سوشلسٽ نظام قائم ڪري سگهون ٿا؟ نه. هن وقت اسان اڃا وڏيرا شاهيءَ جي چنبي ۾ ورتل آهيون. سوشلسٽ نظام تڏهن قائم ٿي سگهي ٿو، جڏهن وڏيرا شاهي ۽ زميني داري نظام جي پاڙ مڪمل طرح پٽي وڃي ۽ ڌرتيءَ تان پراڻن، مدي خارج نظامن جو گند صاف ڪيو وڃي. اِن ڪري اسان سوشلزم لاءِ جدوجهد شروع ڪري سگهون ٿا، پر في الحال سڌو سنئون سوشلسٽ انقلاب آڻي نٿا سگهون. اِن لاءِ اسان کي اُتان شروعات ڪرڻي پوندي، جتي اسين اڄ آهيون. اسان کي اول سوشلسٽ

انقلاب ڪان هيٺئين ڏاڪي جي سماجي انقلاب لاءِ جدوجهد ڪرڻي پوندي. اها منزل سر ڪري، پوءِ اسين سوشلسٽ انقلاب آڏي سگهنداسين. اول اسان کي جمهوري زرعي انقلاب آڻڻو پوندو. اُن لاءِ اسان کي وڏيرا شاهيءَ ۽ سرمائيداريءَ کان سياسي اقتدار کسي، سندن وڏيرڪي ۽ سرمائيداري ڊڪٽيٽرشپ ختم ڪري، عوام جي گهڄيءَ مان وڏيرا شاهيءَ جي غلاميءَ جو ڳٽ پيچي ڪيڏڻو پوندو. اِهو مقصد تڏهن حاصل ٿيندو، جڏهن اسين عوام هٿان وڏيرڪي ۽ سرمائيدار ڪوڙي جمهوريت، جيڪا حقيقت ۾ وڏيرڪي ۽ سرمائيداري ڊڪٽيٽرشپ آهي، سا ختم ڪرائيندا سون ۽ پورهيت عوام ۽ سندن ساٿي طبقن جو عوامي جمهوري راڄ قائم ڪنداسين. اِهو عوامي جمهوري راڄ پورهيت عوام ۽ سندس ساٿين کي پهريون پيرو حقيقي جمهوري آزاديون ڏيندو ۽ عوام-دشمنن خلاف عوام جي ڊڪٽيٽرشپ جا پاور استعمال ڪري، عوام-دشمنن کي سندن بدمعاشين ڪرڻ کان روڪيندو. اُن عوامي جمهوري سياسي پاور جي هٿيار سان عوام زرعي انقلاب آڻي سگهندو ۽ پوڙهي، پراڻي، مدي خارج ۽ موذي وڏيرڪي ۽ سرداري نظام جي پاڙ پٽيندو.

فوري مقصد- قومي جمهوري انقلاب

پر سنڌ سان وڏي مصيبت اِها آهي، جو وڏيرا-شاهيءَ کان سواءِ اسان پنجابي-پناهگير جاگيردارن، سرمائيدارن ۽ سندن دلالن جي اُرهه زورائيءَ، ڦرلٽ ۽

بالادستيءَ جو شڪار آهيون. اهي سنڌ - دشمن زميندار
۽ جاگيردار پنهنجي مطلب لاءِ سنڌي وڏيرا شاهيءَ کي
هٿ ٺوڪئي دلال طور ڪتب آڻين ٿا ۽ ڪين زبردستيءَ
عوام جي ڇاتيءَ تي سوار ڪريو ويٺا آهن. سنڌن
سرڪاري، فوجي، سياسي ۽ نظرياتي مشينري پنهنجي
دلال وڏيرا شاهيءَ کي هڪڙي پاسي دٻائي، پنهنجي
قبضي ۾ رکي ٿي، ته ٻئي پاسي ڪين ٽيڪرون ۽ مددون
ڏيئي، سنڌي عوام کي سنڌن اڳيان نيچو نوائي ٿي.
ساڳئي وقت اها سڀ طرح سنڌي عوام کي ڪچلي
ٿي. اِنهن حالتن هيٺ، اسين هن منزل تي جيڪڏهن سڀءَ
طرح جمهوري زرعي انقلاب ۽ سچي عوامي جمهوريت
لاءِ جدوجهد شروع ڪنداسين، ته اسان جي عوام جا
اتحادي تمام ٿورڙا ۽ ڪمزور هوندا ۽ عوام - دشمن ۽
۽ سنڌن ساٿي گهڻا ۽ طاقتور هوندا. اِن ڪري اڄوڪيءَ
۽ هن فوري منزل تي اسان کي خالص جمهوري زرعي
انقلاب بدران قومي جمهوري انقلاب لاءِ جدوجهد ڪرڻ
کپي. ته جيئن سنڌي عوام جا گهڻي ۾ گهڻا ۽ محب وطن
طبقا ۽ عنصر هن جدوجهد ۾ حصو وٺي سگهن. هن
جدوجهد جو مکيه مقصد سنڌي عوام کي سنڌ - دشمن *
زميندارن، جاگيردارن ۽ سرمائيدارن ۽ سنڌن پناهگير -

* هن باري ۾ پڙهو (١) ويٽنامي پورهيتن جي پارٽيءَ
جي تاريخ جو خاڪو، هنوئي، ۽ (٢) مائوزي تونگ
جو مقالو "جپاني سامراج خلاف تدبيرن بابت" صفحو
٢٦١، جلد پهريون، "منتخبات مائوزي تونگ" اردو
ايڊيشن، پيڪنگ.

پنجابي ٽوڙي سنڌي ڇاڙتن جي بالادستيءَ ۽ آرهه زورائيءَ کان نجات ڏياري، پاڪستان جي ٻين صوبن جي عوام جهڙا ۽ جيترا حق ڏيارڻ، ۽ سنڌ کسيل سياسي، اقتصادي، ثقافتي ۽ سماجي حق، ملڪيتون، گذر جا وسيلا ۽ موقعا واپس ڏياري، ڪيئن پاڻ پيرو ڪري، اڳتيءَ منزل لاءِ تيار ڪرڻ آهي. هن جدوجهد ۾ عوام جون بنيادي قوتون، ساٿي، مددگار مخالف ۽ انهن مخالفن جا مددگار هيٺيان هوندا يا ٿي سگهن ٿا:-

بنيادي قوتون: سنڌي مزدور ۽ سنڌي هاري.

مخالف:

(الف) سنوان سڌا مخالف- (۱) پناهگير- پنجابي جاگيردار، سرمائيدار ۽ سنڌ ڇاڙتا. (۲) غدار عوام- دشمن ۽ وطن- دشمن وڏيرا شاهي ۽ سنڌ ڇاڙتا. (۳) آمريڪي سامراج جا دلال رجعت پرست، جهڙوڪ ملان مودوديءَ جو فاشسٽ ۽ عوام- دشمن ٽولو.

(ب) اڻسڌا مخالف (جي سمجهي، سوچي يا اڻ ڄاڻائيءَ ۾ سنڌي عوام جي اڻسڌي مخالفت ۽ اُن جي دشمنن جي اڻسڌي حمايت ڪن ٿا)- (۱) پنجابي- پناهگير جاگيردارن ۽ سرمائيدارن جا پورهيت طبقي اندر دلال پنجابي- پناهگير نقلي ترقي پسند. (۲) پنجابي- پناهگير جاگيردارن ۽ سرمائيدارن جا سنڌي عوام جي صفن اندر لڪل دلال سنڌي نقلي ترقي پسند. (۳) سنڌي وڏيرا شاهيءَ جا پورهيت تحريڪ اندر دلال سنڌي نقلي ترقي پسند ۽ سوشلسٽ وڏيرا. (۴) سنڌي

وڏيرا شاهيءَ جا قومي تحريڪ اندر دلال سنڌي نقلي قوم پرست. (٥) سرحد ۽ بلوچستان جي سردار شاهي ۽ خان شاهي.

بنيادي قوتن (سنڌي عوام) جا ساٿي يا اتحادي

(١) محب وطن ننڍو وچون طبقو. (٢) محب وطن آبادگار، (٣) سنڌي وچين ۽ زميندار طبقن جا محب وطن ۽ روشن خيال فرد ۽ ٽولا. (٤) بلوچ ۽ پٺاڻ عوام. (٥) پنجابي - پناهگير عوام جا قومي انصاف ۽ برابريءَ جي اصولن جا سچا پڪا ۽ بااصول حامي ٽولا ۽ فرد. (٦) دنيا جا سامراج دشمن يا آزادي پسند انقلابي عوام ۽ قوتون. (٧) اهي سمورا طبقا، ٽولا ۽ ماڻهو، جيڪي جيتوڻيڪ سنڌي عوام جي حق پرست جدوجهد جي عملي حمايت نٿا ڪن يا پاڻ ان جدوجهد جي مخالفت ڪن ٿا، پر ساڳئي وقت هو سڀ کان پهرين سنڌي عوام جي بدترين دشمنن جي عملي مخالفت ڪن ٿا ۽ کين ڪمزور ڪري اڻسڌيءَ طرح سنڌي عوام جي جدوجهد کي تقويت پهچائين ٿا. (مختلف قوتون، طبقا ۽ ماڻهو، مختلف وقتن تي اهو ڪردار ادا ڪندا رهن ٿا.) (٨) اهي طبقا، قوتون، ٽولا ۽ ماڻهو، جي ڪنهن وقت يا ڪنهن مسئلي تي سنڌي عوام جي سمورن مقصدن يا ڪنهن خاص مقصد جي ٿوري يا گهڻي حمايت ڪن ٿا. (اهي ساڳيا ٻين وقتن ۽ ٻين هنڌن تي وري سنڌي عوام جي مقصدن جي مخالف ڪن ٿا.)

پنجابي - پناهگير زميندارن ، جاگيردارن ۽ سنڌي ڇاڙتن اسلام، نظريي پاڪستان ۽ ون يونٽ جي آڙ ۾، ڪوڙن ڪليمن، بوگس الاٽمينٽن ۽ ناجائز چالبازين ذريعي سنڌي عوام جي زمينن، جاين جڳهين، گذر جي وسيلن، نوڪرين، تعليمي سهوليتن جو وڏو حصو ناجائز طرح ڦرڪائي ورتو آهي. سنڌي عوام جي جدوجهد جو هن وقت مکيه نشانو اهي ناجائز قبضا، حدبندليون، ڦريون ۽ ڌاڙا آهن. اسان جو مطالبو هيءُ آهي ته جهڙيءَ طرح پنجاب جا ماڻهو پنهنجي زمين، گذر جي وسيلن، نوڪرين، تعليمي سهوليتن مان پاڻ ئي فائدو وٺن ٿا، تيئن اسان کي به پنهنجي آبائي ورثي جو سڀ کان پهرين پاڻ فائدي وٺڻ جو حق حاصل ٿئي. جيئن ڪوڙن ڪليمن ۽ ٻين اٽڪلن سان جيڪي حق ۽ ملڪيتون سنڌي عوام کان کسيون ويون آهن، سي کين موٽي ملن.

اسين پناهگير - پنجابي عوام جا بدخواهه ناهيون.

پناهگير - پنجابي پورهيت عوام جا اسين هرگز هرگز بدخواهه ۽ دشمن ناهيون. اسان جو اهو سياسي ايمان آهي ته سڄيءَ دنيا جي عوام جا بنيادي، جٿادار ۽ دائمي مفاد ساڳيا آهن. سنڌن وچ ۾ هينئر جيڪي دشمنيءَ وارا فساد ۽ ٽڪر آهن، سي حل ٿيڻ جوڳا آهن ۽ هڪ وڏي تاريخي دور جي گڏيل جدوجهد کان پوءِ اهي نيٺ دوستاڻي نموني حل ٿي سگهندا ۽ ٿيندا. جيڪڏهن سڀ ڌريون عارضي لالچون ۽ مفاد ڇڏي،

دائمي مفادن لاءِ گڏجي ڪوشش ڪن، ۽ عوام دشمن، جي نظرياتي، سياسي ۽ اقتصادي ڪوڙڪين مان نڪرڻ لاءِ گڏجي زور لڳائين، ته نه رڳو پاڪستان جي سموري عوام جي وچ ۾، پر سموري ايشيائي عوام جي وچ ۾، ايشيا، آفريڪا ۽ لاطيني آمريڪا جي سموري عوام جي وچ ۾، ۽ دنيا جي سموري عوام ۽ سمورين قومن جي وچ ۾ جٽادار ۽ عاليشان اتحاد قائم ٿي سگهي ٿو، ۽ پس پيش ضرور ٿيندو. ان سلسلي ۾ مايوس هرگز ٿيڻ نه گهرجي. ٻئي طرف في الحال اسان کي موجوده حقيقتن بابت خوش فهميءَ ۾ به مبتلا ٿيڻ نه گهرجي ۽ انهن کان اکيون پورڻ نه کپن. بدقسمتيءَ سان اڄ حقيقت اها آهي ته پناهگير - پنجابي پورهيت عوام مان، في الحال توڙي گهڻي عرصي تائين، اسين ڪنهن به اصولي ۽ عملي حمايت ۽ مدد جي توقع رکي نٿا سگهون. ڇاڪاڻ ته هو صدين کان جاگيرداري پرماريت جي عوام - دشمن، رجعت پرست ۽ انقلاب - دشمن پروپئگنڊا ۽ ماحول جا شڪار رهيا آهن ۽ اُن هنن کي پنهنجي مفت جي مال مان حصا پتيون ڪارائي، لالچ ۾ وجهي ڇڏيو آهي؛ پيو ته جاگيردارن ۽ سرمائيدارن جي دلال ڪٽر قوم پرست نقلي ترقي پسندن قوميت جي مسئلي تي کين سخت گمراهه ڪري، کين ذهني طرح پست ۽ جڏو بنائي ڇڏيو آهي. انهن حالتن ۾ اسان گهڻي عرصي تائين منجهائن سواءِ مخالفت جي ٻي ڪابه آس رکي نٿا سگهون. ان جي مقابلي ۾ اسان

کي سختيءَ سان پنهنجن اصولن ۽ حق پرست جدوجهد تي قائم رهڻ کپي ۽ اصولي ڳالهين ۾ ڪوڏيءَ جيتري به موٽ کائڻ نه کپي ۽ سياسي ۽ نظرياتي هٿيار ڦٽا نه ڪرڻ کپن. ان سان گڏ اسان کي ضبر ۽ اورچائيءَ سان اها ڪوشش ڪرڻ کپي ۽ اهڙيون پاليسيون تيار ڪرڻ ۽ عمل ۾ آڻڻ کپن، جو پناهگير - پنجابي زميندارن ۽ سرمائيدارن لاءِ، پناهگير - پنجابي عوام کي وڏيڪ وقت برغلائي ۽ پنهنجو چاڙتو ڪري استعمال ڪرڻ ۾ سهوليت نه ٿئي، بلڪ ڏکيائي ٿئي. سنڌ جي عوام جي بنيادي مفادن جو پورو پورو خيال رکندي، اسان کي، پنهنجي وس آهر ۽ واجبي حدن اندر، اها ڪوشش ڪرڻ کپي ته پناهگير - پنجابي عوام جا گهٽ ۾ گهٽ ڪي سچار ۽ حق پرست فرد ۽ ٽولا اهڙا تيار ٿين، جي پنهنجن ۽ سنڌي عوام جي گڏيل دشمنن يعني پناهگير - پنجابي جاگيردار، سرمائيدار پرمارن ۽ سندن چاڙتن جي چنبي مان ذهني ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ ۽ آهستي - آهستي سنڌي عوام سان بااصول اتحاد ڪرڻ جي واٽ تي اڳتي وک وڌائين يا گهٽ ۾ گهٽ اسان جي موجوده مخالفت ترڪ ڪن يا جهڪي ڪن.

اسان کي بلوچستان ۽ سرحد جي عوام سان به گهري ڪان گهرا ناتا قائم ڪرڻ کپن ۽ انهن سان اتحاد ۽ ويجهڙائيءَ جا نوان نوان رستا ۽ واٽون ڳولي لهڻ کپن.

پنجابي عوام جا اڳتي وڏيل حصا پنهنجي مادري

پوليءَ ۽ ثقافت جي واڌاري لاءِ جيڪا جمهوري جدوجهد ڪري رهيا آهن، ان جو به اسان کي سات ڏيڻ کپي، ۽ اُن سات جي آڌار تي جيتري قدر ٿي سگهي، پنجاب جي انصاف پرست ۽ سمجهو حلقن ۽ ٽولن کي پنهنجي نقطي نظر کان واقف ڪرڻ کپي، ۽ پنجاب جي رجعت پرست ۽ چٽن عوام دشمن ٽولن کي پنجابي عوام اڳيان اڪيلو ۽ نروار ڪرڻ کپي. ساڳيءَ طرح سان پناهگير عوام سان به ڪن انفرادي مورچن تي ڪو محدود ٺاهه ٿي سگهي ته ڪجي، ته جيئن جيتري قدر ٿي سگهي اوتري قدر چٽن ۽ رجعت پسند عنصرن کي خود پناهگير عوام ۾ اڪيلو ۽ بي يارومددگار ڪري سگهجي. ساڳيءَ طرح پناهگير- پنجابي پورهيت طبقو پنهنجي حقن لاءِ ڪا جدوجهد لڙي، ته ان جي بااصول حمايت ڪرڻ کپي ۽ کين احساس ڏيارجي ته اسين بااصول ۽ ڊگهي نظر وارا آهيون. پر انهيءَ سموري عمل ۾ اهو مڪمل احتياط ڪيو وڃي ۽ هر وقت صاف ظاهر ڪندو رهڻ کپي ته اسين سنڌي عوام جي حقن جي باري ۾ ڪنهن به قسم جو ناجائز سمجهوتو، خاموشي، درگذري يا چشم پوشي ڪرڻ لاءِ تيار ناهيون.

مخالف ـــ سڀ زميندار نه پر فقط ظالم، وطن دشمن ۽ غدار وڏيرا.

وڏيرا شاهيءَ بنسبت هن منزل تي اسان جو زرعي پروگرام هي هئڻ کپي، ته اسين زميندار طبقي جي

هڪڙي ڏکي طبقي جي حيثيت ۾ مخالفت نہ ڪريون.
اسين اُن طبقي جي فقط هڪ خاص ڪردار جي
مخالفت ڪريون، اُهو ڪردار، جو سموري سنڌ جي
عوام ۽ ان جي سمورن طبقن کي نقصان رسائي ٿو،
يعني اُن جي وطن دشمنيءَ، غداريءَ ۽ عوام تي ظلم
وارو ڪردار. جيڪو زميندار-خود زميندار طبقي طرفان
پنهنجي ناجائز ڦرلٽ جي بچاءَ لاءِ ناهيل قانونن کي بہ نٿو
مڃي، زمين مان جيڪا ڪيس ناجائز طرح ٻٽي ملي ٿي
تنهن تي بہ راضي نٿو رهي ۽ هاري عوام تي ناجائز
ڪوڙا ڪيس، ڦڏا، ڏباءُ، ظلم، ڇيڙون، بيگرون ۽ ٻين
مصيبتن وجهڻ کان باز نٿو اچي، اُهو رڳو زميندار ناهي،
هو ظالم آهي. ساڳيءَ ريت جيڪو زميندار سنڌي عوام
جا سيٻ ٽيڙ ڪائي، مزا مائي، پوءِ بہ سنڌي عوام جي ازلي
دشمنن جي دلالي ڪري ٿو، انهن کي سڏيو سنڌ تي مڙهي
ٿو، ۽ دشمن جو دلال ٿي، سنڌي عوام-کي دشمن جي پيرن
جي خاڪ ڪري ٿو ۽ عوام-دشمن سان ملي، سنڌ جي
عوام جي-بنيادي حقن کي هاڃا ۽ ضربون رسائي ٿو،
سو بہ رڳو زميندار ناهي، هو وطن-دشمن، غدار ۽
سنڌ-دشمن جو دلال آهي. اهڙن ظالمن، غدارن، وطن-
دشمنن ۽ ڌارين جي دلالن کي سنڌي عوام جو گڏيل
دشمن-سمجهڻ کپي؛ اهڙن کي ڪوبہ حق نہ ڏيڻ کپي
تہ هو وڏيڪ وقت سنڌ جي عوام جي ملڪيت تي
موجون ڪن ۽ ساڳئي وقت سنڌي عوام سان ظلم ۽
غداريون بہ ڪن. سنڌي عوام جيڪڏهن اهڙن ظالم ۽

وطن - دشمن جون ڦورايل سنڌي عوام جون ملڪيتون کانئن کسي، عوام جي نالي ۾ ضبط ڪندو، ته اهو نه رڳو هڪ جائز قدم ٿيندو، پر سنڌي عوام جي بنيادي مفادن جي بچاءُ لاءِ هڪ ضروري ۽ لازمي قدم پڻ هوندو. ان ڪري هن جدوجهد جي منزل تي اسين اهو مطالبو ڪري سگهون ٿا ته عوام - دشمن، ظالم ۽ غدار وڏن زميندارن - جون زمينون مڪمل طرح ضبط ڪيون وڃن. جيڪي وڏا زميندار سنڌي عوام خلاف آهو ڏوهه نٿا ڪن ۽ فقط سنڌ ۾ ڏاهيل قانون موجب بڻيل ونن ٿا ۽ ٻي ڪابه خلق آزاري نٿا ڪن، انهن جي اسان کي هن منزل تي مخالفت نه ڪرڻ گهرجي. جيڪي زميندار پنهنجي عوام جي حق پرست جدوجهد جو ساٿ ڏين، انهن جي نه رڳو مخالفت نه ڪئي وڃي پر ساڻن عزت وارو سلوڪ پڻ ڪرڻو آهي. اسان جي ڪوشش اها هئڻ کپي ته زميندار ۽ وچين طبقي جا محب وطن روشن خيال ۽ جمهوريت پسند فرد ۽ ٽولا يا ته عوام جا حمايتي هجن يا گهٽ ۾ گهٽ غير جانبدار هجن. شهري ڇوٽو وچون طبقو ۽ آبادگار طبقو عوام جا اتحادي هجن. پر جدوجهد جي واڳ انهن مان ڪنهن به طبقي جي هٿ ۾ نه ڏيڻ کپي. اها فقط پورهيت عوام جي هٿ ۾ هئڻ گهرجي.

چائون -

عوام - دشمن جي مقابلي بابت اسان جي بنيادي ۽ ڊگهي عرصي واري پاليسي اها هجڻ گهرجي ته

سنڌي عوام جا دشمن ڪٿي اسان کان هزارين دفعا گهڻا ۽ طاقتور هجن، ته به اسان جا حق پرست عوام انهن سان ضرور مقابلو ڪن ۽ ڏکيي عرصي جي جدوجهد ۾ انهن کي ضرور شڪست ڏين. دشمن جي گهڻائيءَ کان هرگز مرعوب نه ٿجي. گهڻيون ڌريون دشمن هجن ۽ انهن مان حقيقي طرح ناهه لاءِ ڪابه تيار نه هجي، ته ڪنهن به ڌر جي اڪيلي هٿيار ڦٽا ڪري، ان جي غلامي قبول ڪري، ائين نه ڇنجي ته اسان فلاڻيءَ ڌر سان مقابلي ڪرڻ لاءِ فلاڻيءَ سان ناهه ڪيو آهي. غلامي قبول ڪرڻ کي ناهه جو نالو هرگز نه ڏيڻ کپي. پر هرهڪ نوس مسئلي تي اسان جي رهبري ڪندڙ سياسي پاليسي هيءَ هئڻ کپي ته عوام جي مکيه دشمن کي سندس ساٿين کان ڪاٽي، الگ ڪري، اڪيلو بڻائي، سياسي طرح ختم ڪيو وڃي. عوام جون گهڻيون ڌريون مخالف هجن، ته انهن کي هڪڙو هڪڙو ڪري، واري واري سان، سياسي طرح منهن ڏيئي، شڪست ڏني وڃي. ڪوشش ڪجي ته مکيه عوام-دشمن جا ساٿي يا ته عوام جي پاسي ٿي وڃن يا گهٽ ۾ گهٽ ٻنهي مخالف ڌرين مان ڪنهن جو به پاسو نه وٺن. جي ائين نه ٿي سگهي، ته اِها ڪوشش ٿئي ته مکيه عوام-دشمن جا ساٿي پنهنجي دشمنيءَ ۾ ڇتا نه رهن ۽ ڪجهه ٿڌا ٿي مخالفت ڪن. عوام-دشمن جي ڪئمپ جي اندر جيڪي قدرتي ڦوٽون ۽ تفرقا هجن، اهي معلوم ڪيا وڃن ۽ وڏيءَ ڏاهپ ۽ ڪوشش سان انهن کي وڌيڪ

اونهو، گهرو ۽ تيز ڪرڻ کپي. ٻئي طرف پنهنجي سيني وطن دوست طبقن جي عوام جو اتحاد مضبوط کان مضبوط تر ڪرڻ کپي. انهن جي اندر جيڪي تضاد ۽ تفرقا اڳي ئي قدرتي موجود هجن، تن کي واجبي ۽ دوستاني نموني حل ڪرڻ کپي. ٿياڪرن کي دوست بنايو وڃي، ۽ دوستن کي پنهنجا ساٿي بنائڻ جي ڪوشش ڪجي. ساٿين کي سرگرم، چست ۽ مجاهد ساٿي بنائڻ گهرجي. آپيشاهي، ٽوليبازي، آڪڙ، گلاخوري، ٽرڙائي، موقع پرستي، تنگ نظري، ابهرائي ۽ بزدلي ۽ جهڙن اتحاد کي نقصان رسائيندڙ لاڙن کي صبر، اورچائي ۽ جفاڪشي ۽ سان آهستي آهستي ختم ڪرڻ کپي. هر مسئلي کي عوام جي وسيع مفادن جي خيال کان ڏٺو ۽ حل ڪيو وڃي، ۽ نه ڪنهن خاص شخص، ٽولي يا طبقي جي مفاد وٽان. جدوجهد جي راهه ۾ مختلف طبقن جي اتحاد جي خاطر واجبي ڇڏ- ڇوٽ کان ڪم ورتو وڃي، پر نالي ماتر اتحاد جي آڙ ۾ عوام جي ستائيندڙن کي برداشت نه ڪيو وڃي. اتحاد جي آڙ ۾ عوام جي وسيع مفادن کي قربان نه ڪيو وڃي. اتحاد سان گڏ تنقيد جو هٿيار استعمال ڪيو وڃي، ته جيئن اتحاد صحيح معنيٰ ۾ سلامت رهي سگهي. ساڳئي وقت تنقيد جو ناجائز استعمال نه ڪيو وڃي. ڪوشش اها ڪئي وڃي ته پوئتي پيل ۽ گهٽ سرگرم ٽولن ۽ فردن سان اتحاد به قائم رهي ۽ مٿن تنقيد به ٿيندي رهي، ته جيئن هو

عوامي اتحاد جي نالي ۾ عوام تي پنهنجي ڊڪٽيٽرشپ قائم نہ ڪري سگهن.

عملي جدوجهد جو دارومدار سموري عوام تي رکيو وڃي ٿو نہ ڪن ٿورڙن ليڊرن يا سرگرم ڪارڪنن تي.

عوامي جدوجهد کي مختلف مورچن ۾ ورهائڻ.

جدوجهد کي مختلف ننڍڙن مورچن ۾ ورهايو وڃي، تہ جيئن جيڪي ماڻهو سڄي گڏيل جدوجهد بابت اهڙا جوشيلا ۽ سرگرم ناهن، سي پنهنجي پسند واري مورچي تي سرگرمي ۽ سرجوشي سان ڪم ڪري سگهن. جيڪي سڄي جدوجهد ۾ اسان جا حمايتي ناهن، بلڪ جيڪي سڄي جدوجهد جا مخالف آهن پر ڪنهن خاص عوامي سوچ جا حامي ۽ مددگار بنائي سگهجن ٿا سي پلي اُن مورچي تي ڪم ڪن. ڪوشش اها ٿئي تہ اسين مجموعي طرح عوام دشمنن کان وڌيڪ پاڙي اڪثريت ۾ هجون، ۽ پڻ ڌار ڌار مورچن مان هر هڪ مورچي تي بہ ان مورچي جي مخالفن کان وڌيڪ اڪثريت ۾ هجون.

اسان کي ڪابہ عوامي مهم، تحريڪ يا سياسي مقابلو، سواء پوري جانچ ۽ ڀرپور اڳواٽ تياري جي، شروع نہ ڪرڻ کپي. اسان کي فقط اُنهن ڳالهين جو سڏ ڏيڻ کپي، جن لاء اسين ڪين اڳواٽ نظرياتي ۽ ذهني طرح تيار ڪري چڪا هجون، ۽ اسان کي

خاطري هجي تہ هو ھاڻ ان ڳالھہ ۾ دل جان سان حصو وٺڻ لاءِ تيار آهن. جيڪڏهن مخالف سياسي يا ٻيءَ طرح جي ڪوڙنس يا حملو ڪري، تڏهن بہ اسان کي سندس چونڊيل ۽ پسند ڪيل وقت ۽ جاءِ تي ساڻس مقابلو نہ ڪرڻ گھرجي. ان جي بدران پنهنجي پسند ۽ چونڊ جي اهڙي ھنڌ ۽ جاءِ تي ان حملي جو جواب ڏيڻ کپي، جتي ۽ جڏهن اسين سڀ کان اثرائتي نموني پنهنجو جواب پيش ڪري سگھون.

هن قسم جي صورتحال ۾ اسان جي ڪيترن ساٿين ۽ مخالفن جو ڪردار سمورو وقت ساڳيو نہ رهندو. اهو بدلبو رهندو. ڪڏهن وقت تي بہ ان ڪردار جا ٻہ پاسا رهندا. هڪ طرف هو اسان سان دوستي تہ ٻئي طرف مخالفت، هڪ طرف مخالفت ڪندا تہ ٻئي پاسي مدد ڏيندا. انهيءَ غير انقلابي ٻٽي ڪردار واري ٻٽي پاليسيءَ رکندڙ ڌرين سان اسان کي انقلابي ٻٽيءَ پاليسيءَ تي عمل ڪرڻ کپي ۽ ٻٽو ڪردار رکندڙ ڌرين سان ٻٽو سلوڪ ڪرڻ کپي. يعني ساڳئي وقت تائيد، ساڳئي وقت تنقيد ۽ بااصول مخالفت. هو جنهن ڳالھہ ۾ عوام سان نيڪ ھلن ۽ سندن فائدي جو ڪم ڪن، تنهن ۾ سندن حمايت ۽ تعريف، ۽ جنهن ڳالھہ ۾ عوام کي ڇيھو پھچائين، تنهن ۾ سندن مخالفت ڪرڻ گھرجي. اها پاليسي وڏيرڪي قوم پرستيءَ جي واٽ تي هلندڙ قوم پرستن ۽ پنجابي - پناهگير ترقي پسندن سان بہ لاڳو ڪرڻ کپي، ۽ مٿن بااصول نڪتہچيني ڪرڻ سان

ڳنڍوڳنڍ، ۽ پنهنجي قطعي الڳ تنظيمي ۽ نظرياتي وجود قائم رکڻ سان ڳنڍوڳنڍ، مناسب وقتن ۽ جاين تي ساڻن محدود ۽ چٽيءَ طرح نروار ٿيل حدن اندر اتحاد به ڪرڻ کپي. ائين ڪرڻ سان اسان کي مختلف عرصن لاءِ مختلف عارضي ۽ وقتي ساٿي ۽ مددگار ملي ويندا. انهيءَ عمل لاءِ تمام وڏيءَ ڏاهپ، دوراندیشيءَ، نظرياتي ۽ سياسي پختگيءَ ۽ تنظيمي مضبوطيءَ جي ضرورت آهي. نه ته ڪتيو ته ڪتي جي ماڳ، پر ماڻهو اٿلو پنهنجي گهر جا ٿپڙ به وڃائي ويهندو.

انقلابي وطن دوست تنظيم.

انهيءَ ڏکيءَ، ورن وڪڙن واريءَ، ڏکيءَ، ڪٺن جدوجهد کي ڪاميابيءَ سان هلائڻ ۽ اُن ۾ عوام جي مدد ڪرڻ لاءِ، عوام کي هڪ اهڙيءَ تنظيم جي ضرورت آهي، جا اُن جدوجهد جي سمورن ورن وڪڙن ۽ ڏکيائين کان اڳواٽ ئي چڱيءَ طرح واقف هجي. اُها سنڌي پورهيت عوام جي دائمي توڙي عارضي مفادن جي حفاظت ڪرڻ لاءِ کين متحد ۽ منظم ڪري. اُها تنظيم ڏکيءَ نظر واري، جفاڪش، دلير، چاڙو، اورچ ۽ وڏي حوصلي واري تنظيم هئڻ کپي، جا ڪهڙين به ڪٺن کان ڪٺن حالتن ۾ مايوس نه ٿئي ۽ ڪيڏين به وڏين فتحن کان پوءِ به آڪڙ ۽ ڦونڊ ۾ پرجي، پنهنجو هوش ۽ حواس نه وڃائي. اُها تنظيم فقط اهڙا ماڻهو هلائي سگهن ٿا، جن پراڻي نظام جي ڦهلايل

ذهني گند، رهڻيءَ ڪهڻيءَ ۽ خيالن ڪي ڀاڻ مان ٽڙيل ڪيڏيو هجي. اُنهن جي ذهنن تي صرف هڪڙوئي مقصد سوار هجي ۽ اُهي ٻيءَ ڪنهن لالچ، فريب يا آسائش جي طلب جا شڪار نه ٿين. اُنهن ۾ اُهي خصلتون هئڻ کپن، جيڪي سنڌي عوام جي انقلابي هادي ۽ مرشد، لطيف سائينءَ، ڪاهوڙين، سامين، هنجن، مارئين، سسئين ۽ ڏياچن جون بيان ڪيون آهن.

اُنهيءَ تنظيم جو فرض هوندو ته هوءَ پورهيت طبقي جي اڳواڻيءَ هيٺ سنڌي عوام جي سڀني وطن-دوست طبقن، ٽولن ۽ ماڻهن کي هڪڙي گڏيل عوامي پروگرام جي جهنڊي هيٺ گڏ ڪري، ڪين اتحاد جي واٽ تي اڳتي هلائي ۽ ڪٺن جدوجهد جي راهه تي اڳتي وڌائي. ان پروگرام جا تفصيل ڪهڙا هئڻ کپن، تنهن تي ويچار ڪرڻ سنڌ جي سڀني وطن-دوست ٽولن ۽ فردن جو فرض آهي.

["تحريڪ" - جنوري، ١٩٧٤ع]

پڙھندڙ نسُل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، کُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ياڙي، ڪاڙُو، ياڄوڪڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَڙهَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَڙهَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَڙهَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾پَڙهَ ڪا خُصوصيِ ۽ ٽالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَڙهَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَڙهَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَڙهَ پاران ڪتابن کي ڊِجيِٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيِٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَڙهَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٺاندڙ وڏِ
ڪان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽
ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ،
پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ
جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ -

اِن حسابَ سان اٽڪاٽائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ
”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ
وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي چــو، چــالاءِ ۽ ڪـيـئـن جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج necessity unavoidable سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها ڳوڙها نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪُر پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)